

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ

Основу видання складають науково-популярні нариси про 12 кращих історичних традицій добросусідства Одещини, виявлених та досліджених провідними істориками регіону, за участю представників органів влади та неурядових організацій.

Низка авторських статей експертного характеру додатково розкривають різноманітні актуальні питання розвитку міжетнічної толерантності Одещини та інших багатонаціональних регіонів України.

До видання, яке носить науково-популярний прикладний характер також увійшли: кращі роботи творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді», контакти членів Ради представників національно-культурних товариств регіону, список використаної літератури, рекомендовані веб-ресурси, інша інформація.

Призначається для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців і широкого читачького загалу.

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ВГО «КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ»

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. І.І. МЕЧНИКОВА

УПРАВЛІННЯ У СПРАВАХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ ТА РЕЛІГІЙ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ»

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ / ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВГО «КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ». – УПОРЯД.: І. В. БРИНОШ, Е. П. ПЕТРОВСЬКИЙ. – ОДЕСА, 2011 – 280 с., ІЛ.

Відповідальний редактор:

Хмарський В. М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Рецензенти:

Кушнір В. Г., кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства та іноземних мов Одеського національного морського університету

Основу видання складають науково-популярні нариси про 12 кращих історичних традицій добросусідства Одещини, виявлених та досліджених провідними істориками регіону, за участю представників органів влади та неурядових організацій.

Низка авторських статей експертного характеру додатково розкривають різноманітні актуальні питання розвитку міжетнічної толерантності Одещини та інших багатонаціональних регіонів України.

До видання, яке носить науково-популярний прикладний характер також увійшли: кращі роботи творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді», контакти членів Ради представників національно-культурних товариств регіону, список використаної літератури, рекомендовані веб-ресурси, інша інформація.

Призначається для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців і широкого читачького загалу.

Книга видана українською мовою в друкованому й електронному варіантах. Електронний варіант видання можна знайти на Інтернет-ресурсах Одеської обласної організації ВГО «Комітет виборців України».

Розповсюджується безкоштовно.

лінійна у справах національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації, за фінансової підтримки МФ «Відродження».

Книга підготовлена та видана в рамках проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності», реалізованого Одеською обласною організацією ВГО «Комітет виборців України» спільно з історичним факультетом Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, за сприяння Управління

Висловлені у виданні думки є авторськими і не обов'язково відображають погляди МФ «Відродження».

© Одеська обласна організація ВГО «Комітет виборців України», 2011

© І. В. Бринош, Е. П. Петровський та ін., 2011

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Про добросусідство та толерантність (Хмарський В.).....	8

TEMPORA MUTANTUR, SED MANENT TRADITIONES

(Часи змінюються, а традиції залишаються)

Три історико-географічних обличчя Одещини (Полтораки В.).....	11
Європейський слід в архітектурі Одеси (Стоянов Ф.).....	23
Толерантність «одеського дворики» (Бринош І.).....	36
Градоначальники Одеси – представники різних національностей (Бринош І., Петровський Е.).....	46
Традиції «южнорусского» благодійництва (Уварова О.).....	58
Роль іноземців в зародженні та розвитку підприємництва Одещини (Петровський Е.).....	69
Одеська торгівля – «поза кордонами» (Петровський Е.).....	88
Вища школа Одеси як основа формування добросусідства (Левченко В.).....	104
Літературна Одеса – простір толерантності (Левченко В., Левченко Г.).....	114
Традиції полінаціонального кіномистецтва Одеси (Левченко В., Петровський Е.).....	126
Діяльність національно-культурних товариств Одещини як чинник добросусідства (Різникова Я.).....	136
Одеський регіон у транскордонному співробітництві (Чебан А.).....	160

A POSTERIORI

(На основі досвіду)

Роль держави в утвердженні традицій добросусідства (Різникова Я.).....	177
Досвід Чернівецької області у застосуванні інструментів здійснення державної етнополітики на регіональному рівні (Гаврада І.).....	198
Кримські ЗМІ. «Мова ворожнечі». (Шарапов А.).....	210

Традиції добросусідства в підручниках з історії, матеріалах місцевих ЗМІ та локальних нормативних документах: до постановки проблеми (Бринош І.).....	215
Хліб та маца: традиції українсько-єврейського добросусідства і толерантності в Одесі (Музичко О.).....	220
Рука козака в руці джигита: грузинсько-українські взаємини в Одесі як приклад міжнаціональної толерантності (Музичко О.).....	233

PRAETER LEGENDS

(Доповнення до сказаного)

Роботи переможців творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді»	245
Склад Ради представників національно-культурних товариств Одещини.....	258
Список використаної літератури.....	263
Рекомендовані веб-ресурси.....	270
Інформація про авторів.....	271
Інформація про Одеську обласну організацію ВГО «Комітет виборців України».....	272

Передмова

Незважаючи на фактичну відсутність конфліктів на етнічному ґрунті, в українському суспільстві останній час рівень міжетнічної толерантності постійно знижується. Натомість, зростає рівень психологічної відокремленості, національної ізоляції певних етнокультурних груп, через інформаційні ресурси тиражуються етнічні стереотипи.

Одеська область має цілий ряд особливостей історичного, культурного, географічного та політичного характеру, які суттєво впливають на розвиток міжетнічних стосунків та зростання активності процесів у етнонаціональній сфері. Зокрема, регіон є прикордонним районом із зоною активних міграційних процесів та міжнаціональних контактів. Характерна Одеська область і багатонаціональним складом населення (з компактним розподілом по трьох великих історико-етнографічних районах), значно більшим ніж середній по Україні, відсотком некорінних національностей.

Внаслідок вказаних чинників, на Одещині склалося непросте етнонаціональне середовище. Воно вимагає постійних зусиль з боку органів державної влади та широкої громадськості в сфері нейтралізації основних причин міжетнічного напруження та утвердження високого рівня міжетнічної толерантності.

Одним із ефективних способів сприяння розвитку міжетнічної толерантності та терпимого співіснування багатонаціонального населення регіону є виявлення, дослідження та практичне впровадження (популяризація) кращих історичних традицій добросусідства національних меншин та етнічних спільнот Одещини. Такий шлях додатково сприятиме подоланню етнічних упереджень та стереотипів, вивченню та взаємному збагаченню історичною спадщиною.

Одеська область багата красномовними прикладами мирного співіснування та добросусідства різних націй та етносів, які при належному дослідженні та впровадженні створять міцну основу розвитку міжетнічної толерантності регіону та можуть бути використані на загальнонаціональному рівні. Своєрідним визнанням такого потенціалу Одещини стали слова комісара Ради Європи з прав людини Томаса Хаммерберга, котрий в грудні 2006 року висловив думку, що Одеська область представляє собою дуже цікаву модель

мирного співіснування людей різної національності та віросповідання, і що регіон може служити прикладом толерантності для всіх європейських країн.

Статус Одещини як толерантного регіону з багатими історичними традиціями добросусідства підтвердили результати проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності». Вказана ініціатива була реалізована протягом 2010-2011 року Одеською обласною організацією ВГО Комітет виборців України спільно з історичним факультетом Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, за сприяння Управління у справах національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації, за фінансової підтримки МФ «Відродження».

Метою проекту було сприяння розвитку міжетнічної толерантності та терпимого співіснування багатонаціонального населення регіону шляхом виявлення, дослідження та практичного впровадження (популяризації) кращих історичних традицій добросусідства національних меншин та етнічних спільнот Одещини.

Основним сегментом діяльності було виявлення та дослідження провідними істориками регіону найвагоміших історичних традицій добросусідства Одещини, що стане в майбутньому базовою основою для подальшого використання в наукових, освітніх, культурних та інших цілях.

Після завершення серед істориків та краєзнавців своєрідного конкурсу заявок, експертною комісією проекту було відібрано 12 кращих історичних традицій добросусідства (із запропонованих 25), котрі надалі були досліджені. Основними критеріями відбору стало: реальне історично засвідчене існування конкретної традиції добросусідства; здатність своїм прикладом покращити міжетнічну толерантність; позитивний характер традиції, її системність та загальність; реальна можливість популяризації.

Необхідно відмітити, що визначення кращих традицій добросусідства викликало активне громадське обговорення та жваві фахові дискусії. І хоча це дещо загальмувало хід досліджень, проте безумовно позитивно вплинуло на якість кінцевого продукту проекту і

дало змогу зробити його цілісним та збалансованим територіально, хронологічно та тематично. Зокрема, якісний зворотній зв'язок від безпосередньої цільової аудиторії науковці отримали під час презентації та обговорення попередніх результатів проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності» на засіданні Ради представників національно-культурних товариств Одеської області при Управлінні у справах національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації.

Додатковими елементами проектної діяльності були заходи та дії, направлені на впровадження (популяризацію) історичних традицій добросусідства Одещини: проведення творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді», науково-практичної конференції, виготовлення та розміщення трьох тематичних відеороликів, поширення друкованої продукції.

Представлене Вашій увазі видання «Історичні традиції добросусідства Одещини» являє собою узагальнення проведеної кропіткої діяльності з виявлення та дослідження кращих історичних традицій добросусідства Одеського регіону.

Ми маємо щире надію, що презентовані широкому загалу 12 кращих історичних традицій добросусідства Одещини знайдуть своє наукове та практичне застосування і зможуть реально вплинути на подальший розвиток міжетнічної толерантності, зміцнення громадянського суспільства та підвищення міжнародного іміджу регіону та країни.

Ігор Бринош

*Одеська обласна організація
ВГО «Комітет виборців України»*

Едуард Петровський

*Історичний факультет
Одеського національного університету
ім. І.І. Мечникова*

Про добросусідство та толерантність

Проблема співіснування у різноманітних своїх проявах супроводжує історію людства від початку його існування, оскільки вона належить до буттєвих і характерна для всієї природи. На соціально-мікрорівні від самого народження наше «Я» супроводжує певне оточення, з яким ми у міру дозрівання своєї особистості контактуємо і це набуває різноманітних форм – любов, підпорядкування, агресія тощо. Таким чином ми розбудовуємо наші стосунки з навколишнім світом у відповідності до наших уявлень про нього. Протягом життєвого шляху людина усвідомлює себе частиною якихось колективів і спільнот – родини, вулиці, мікрорайону, населеного пункту (пригадаємо знамените – «одесит»), земляцтва, країни. Врешті формується спільне, колективне уявлення про суть відносин з тими, хто не належить до цих колективів або спільнот, яке може бути від гранично ворожого до позитивного. Одним з проявів останнього і є, на нашу думку, **добросусідство**.

Доісторичний досвід людства демонструє, що боротьба за виживання у первісну добу, базована на одному з основних інстинктів – самозбереження, просякнута запеклою боротьбою з природним світом, в якому людина одержувала поспіль одну перемогу за іншою. З виникненням держави розпочалась безперестанна боротьба геополітичних суб'єктів за домінування й виживання. Саме тому домодерна історія уявляється нам (всупереч Томасу Гоббсу, який це поняття відносив до додержавної доби) як безкінечний ланцюг «bellum omnium contra omnes» («війна всіх проти всіх»), своєрідний броунівський рух, який синусоїдально перемикався утворенням різноманітних державних організмів, збиранні їх до купи у величезних мозаїчних імперіях – перській, македонській, римській, арабській, монгольській, тощо, розпаді цих конгломератів на численні сколки, з яких наново формувались нові геополітичні утворення. Яскравою ілюстрацією протилежного ставлення до проблеми сусідства на рівні індивідуальному можуть слугувати вислови двох римських поетів, які були сучасниками, Овідія («На сусідському полі урожай завжди ліпше, і сусідська корова дає більше молока») та Горація («Коли горить дім сусіда, ваше власне майно піддається ризику»).

З початком модерного світу, особливо після англійської і французької революцій і виникненням сучасних національних держав, будова світу значно змінюється. Втім, світ не стає принципово досконалішим – боротьба націй за «місце під сонцем» призводить як до внутрішнього загострення у старих імперіях (османській, російській, британській та інших), так і боротьби між ними в умовах глобалізації сучасного світу. Уже у ХХ столітті наслідком цього стали дві світові війни. Саме після завершення останньої з них світова спільнота змушена була вдаватися до безпрецедентних заходів, щоб убезпечити світ від глобальних суспільних катастроф. Одним з найдієвіших інструментів і мали стати принципи добросусідства і толерантності як у стосунках між народами, так і всередині соціумів. Адже недарма характеристика визначення толерантності у Преамбулі Статуту ООН сформульована так: **«...виявляти терпимість і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди (підкреслення авт. – В.Х.)»**.

Наприкінці ХХ століття (1995) ЮНЕСКО прийняла «Декларацію принципів толерантності», у якій йдеться і про наступне: *«...цінність і соціальна норма громадянського суспільства, що виявляє себе у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути відмінними, забезпеченні стійкої гармонії між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повазі до різноманіття відмінних світових культур, цивілізацій і народів, готовності до розуміння і співробітництва з людьми, що відрізняються за зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями»*.

Звісно, що людство, приймаючи наведені вище принципи, не порозумнішало водночас після завершення другої світової війни. Адже висловлені вище принципи базовані на меседжах чи не всіх світових релігій (наприклад, християнство – у ставленні до ближнього), що сформувались ще у ранньому аграрному суспільстві, пафосі ідей гуманістів ранньомодерної доби (хоча б і сатира англійця Джонатана Свіфта на блефускуанців) та цілої низки суспільно-політичних діячів уже новітньої історії (розпочинаючи від гасел Французької революції про свободу, рівність і братерство до ідей Махатми Ганді).

Отже, ідеї сьогоденішнього добросусідства/goodneighboring та толерантності (від латинського *tolerantia* – терпіння) були закладені раніше, але стали реальним глобальним інструментарієм побудови новітнього світу лише зараз. Але крім глобального рівня і масштабу до уваги слід брати те, що усвідомлення реалізації цих принципів прийшло з різноманітних куточків світу, регіонів, де ці принципи спочатку інколи, а потім і часто-густо вдавалось реалізовувати (не говорячи вже про окремих людей для яких ці принципи були визначальними з сивої давнини).

Сучасна Україна демонструє вдалий приклад того, як в умовах глобального розпаду «соціалістичної» системи і побудови «національної» держави удалось уникнути насильства і кровопролиття, притаманного іншим регіонам світу. Очевидно, що це не випадково і цей історичний досвід гідний вивчення. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують регіони України де поряд з титульним етносом добросусідствують представники інших етносів у безпосередній близькості інших держав. Отже, у цьому сенсі, Одещина є чи не найілюстративнішим прикладом добросусідства в країні. Прикладом, вартим особливої уваги і популяризації. Мав рацію, звичайно, англійський літератор XVII століття Томас Фуллер, коли твердив, що «ми можемо жити без друзів, але не без сусідів». Проте XXI століття вже вимагає від нас, щоб ці сусідські взаємини були добрими.

Вадим Хмарський

д.і.н., проф.,

завідувач кафедри Історії України

Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова

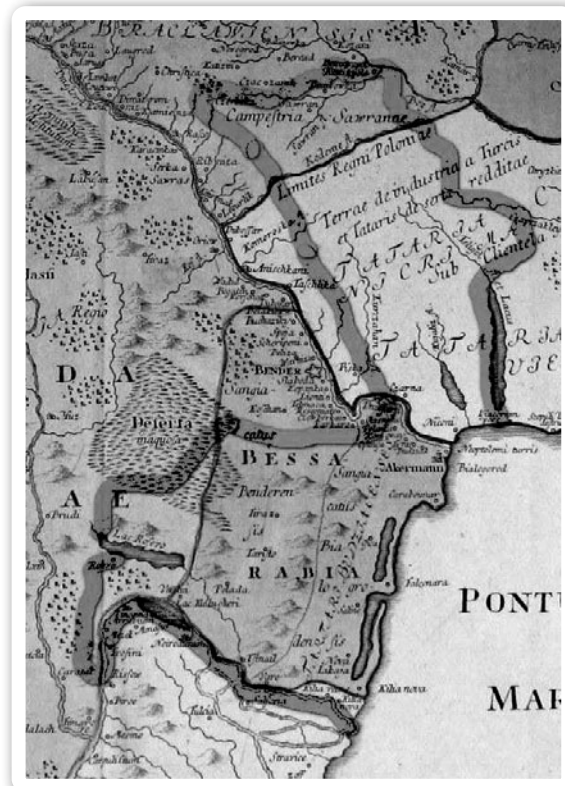
TEMPORA MUTANTUR, SED MANENT TRADITIONES

(Часи змінюються, а традиції залишаються)

Три історико-географічних обличчя Одещини	Three history-geographic faces of Odessa region
Одеська область («Одещина», «Одеський регіон», «Північно-Західне Причорномор'я», «Чорноморищина», «Чорноморія» тощо) – найбільша за територією та за протяжністю кордонів область України. Історично, географічно та етно-культурно можна говорити про поділ Одеської області на три мікро-регіони – Північ (Поділля), Центр (м. Одеса та прилегла територія), Південь (Буджак, Бессарабія). Проте, незважаючи на історико-культурні, географічні відмінності та багатство топонімів, до нинішнього часу Одеська область залишається унікальним поліетнічним регіоном, де толерантно поєднані такі різні території.	<i>Odessa region (“Odeschina”, “North-Western Prichernomorie”, “Chernomorschina”, “Chernomorie” etc.) is the biggest region of Ukraine by its territory and by the length of state borders. Historically, geographically and ethnic-culturally Odessa region can be divided at three micro-regions: North (Podillya), Center (Odessa and surrounding territories), South (Budjac, Bessarabia). But in spite of historical, geographical, cultural differences and a large number of toponyms, Odessa region stays unique multiethnic region, where such various territories are combined.</i>

Безсумнівно, що термін Одещина походить від назви міста Одеса – отже не може вважатись давнішим за 1795 рік, коли вперше місто Гаджибей було офіційно названо Одесою. Це місто не було центром губернії, хоча й стало адміністративним центром Новоросійського генерал-губернаторства (1803–1874) та тимчасового Одеського генерал-губернаторства (1879–1889). Проте сам то-

понім сформований за правилами української мови, отож з'явився в часи українізації 1920-х років, витіснив дореволюційний термін «Херсонщина» (від назви губернії) і закріпився після утворення у 1932 році Одеської області. В повоєнні часи використання терміну поширюється, з'являється російськомовний відповідник «Одесчина» – від 1954 року цей термін усталено відноситься до меж сучасної області. Для зручності використовуємо щодо трьох історико-географічних мікрорегіонів, які входять до складу Одещини, терміни Північ, Центр, Південь. Спробуємо розібратись, коли вони виявились пов'язаними з Одесою, а отже утворили Одещину.

Межі Одещини на карті Валахії, Молдавії та Подолії (1769)

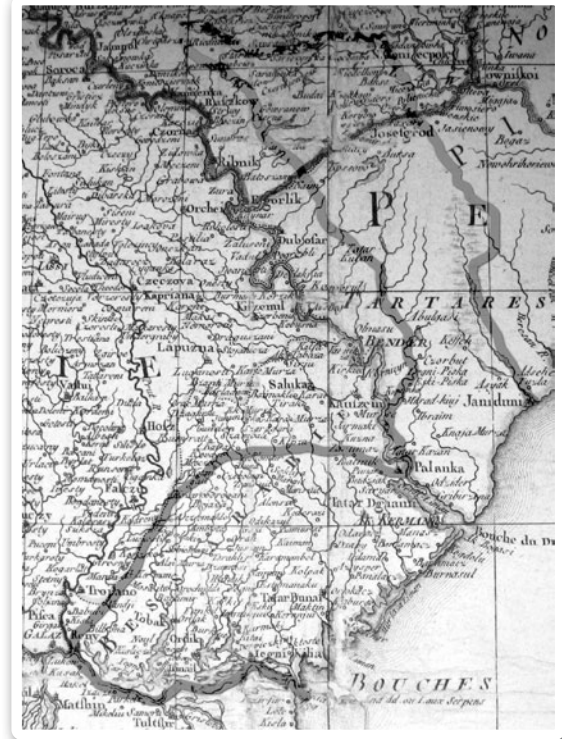
На момент підписання Яської мирної угоди між Російською та Османською імперіями межі сучасної Одещини відносились до двох держав – Речі Посполитої та Османської імперії. Північ входила до складу Брацлавського воєводства (Річ Посполита), Південь та Центр під назвами Буджак та Озю – до Сілістрійського ейялету (Османська імперія).

Брацлавщина (Південно-Східне Поділля) отримала статус воєводства ще у 1566 році і носила назву адміністратив-

ного центру – міста Брацлава (тепер Вінницька область). В її межах Північ Одещини не творила окремої адміністративної одиниці, хоча на деяких картах позначалась як «Савранські рівнини» (від назви річки Савранки). Українці склали абсолютну більшість населення цих земель.

Очаківська земля (межі річчя Південного Бугу, Кодими, Ягорлика та Дністра) мала ще одну назву – від часів, коли входила до складу Кримського ханства. До 1783 року цей край замешкували ногайські татари з Єдисанської орди (інша назва – Західно-Ногайський юрт) – звідси поширена навіть у XIX столітті назва Єдисан (в перекладі з ногайської – сім тисяч – стільки вояків виставляла ця орда у XVI столітті, коли вперше згадується ця назва). Назва Озю походила від адміністративного центру ейялета до 1774 року і санджака – Очакова (тепер Миколаївська область), який знаходився в гирлі Дніпра (османською – Озю). Татарське та турецьке населення майже в повному складі переселилось з Очаківської землі – край майже спорожнів.

Буджак (територія від Дунаю до Дністра) отримав назву від ще однієї ногайської орди – Буджацької (від ногайського Кут, Покуття). Адміністративним центром санджаку було місто Бендери. Більша частина Буджаку входить тепер до складу Одещини за

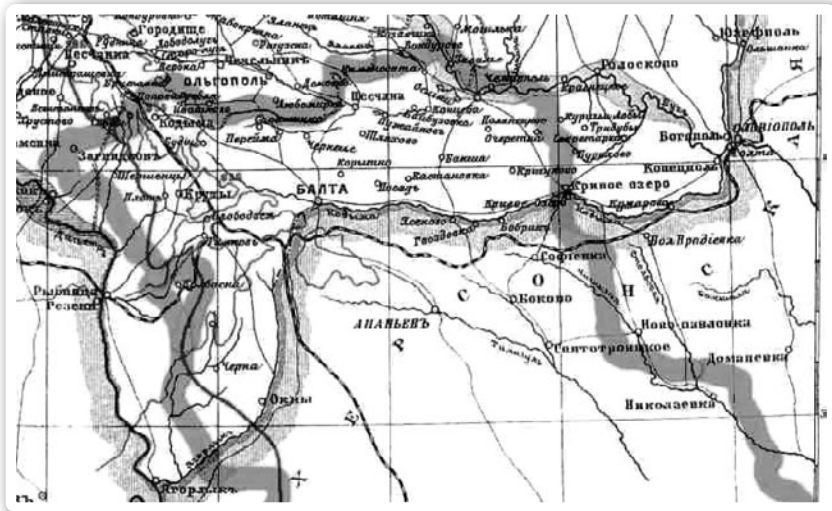

Межі Одещини на карті Причорномор'я (1788)

виключенням територій пониззя Дністра та Прута (тепер в складі Молдови). Від XIV століття цей регіон називався також Бессарабією. З 1812 року термін Бессарабія поширився на усю територію новоствореної губернії між Прутом, Дунаєм та Дністром. Тому історична Бессарабія-Буджак почала зватись з того часу **Південна Бессарабія**.

Протягом так званого великого XIX століття, яке для Одещини розпочалось у 1791 і завершилось у 1917 році, землі сучасної області належали Російській імперії (за невеликими виключеннями). Приналежність сучасної Одещини до трьох адміністративних одиниць продовжувалась. Саме в цей час були закладені основи етнічного поділу населення краю – іміграція стала вирішальним фактором збільшення населення в Центрі та на Півдні регіону.

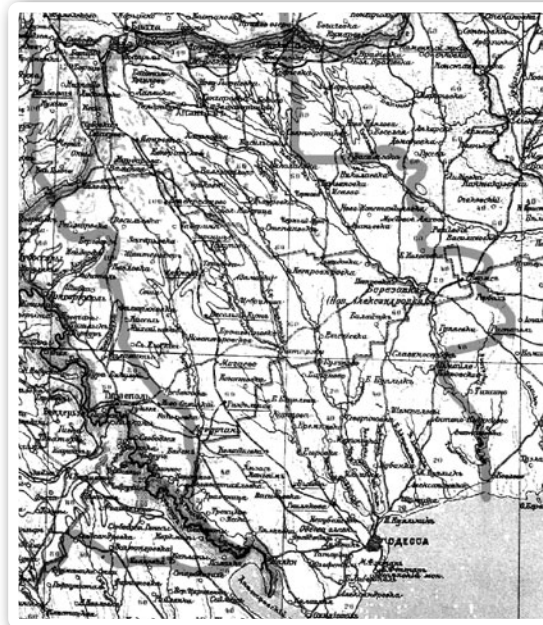
Брацлавщина у 1793 році увійшла до складу Російської імперії. Спочатку було утворено Брацлавське намісництво (1793-1797), потім воно увійшло до складу Подільської та Новоросійської губерній (1796). Північ Одещини опинилась майже суцільно в межах новоутвореного Балтського повіту Подільського воєводства у

Межі Одещини на карті Подільської губернії (1900)

1802 році, який проіснував з невеликими змінами та перервами до 1922 року. Отже, у XIX столітті цей край отримав назву **Балтщина** від адміністративного центру. Сільське населення мікрорегіону було переважно українським, у містечках кількісно переважажали євреї.

Очаківська земля у 1791-1795 роках мала окремий статус і поділялась на чотири повіти, два з яких розміщались на теренах Одещини. Центр сучасної О-

Межі Одещини на карті Херсонської губернії (1900)

дещини з Гаджибеем-Одесою до 1792 року належав Війську Чорноморському та іноді в джерелах зустрічається термін Чорноморія. У 1795 році ці землі увійшли до складу Вознесенського намісництва. У 1796 році намісництво було розділене між новоутвореними губерніями Подільською та Новоросійською (з центром у Катеринославі, перейменованому на 1796-1802 роки у Новоросійськ). Адміністративні зміни відбулись у 1802 році – Новоросійську губернію поділили на Миколаївську та Катеринославську, а з 1803 року центром першої став Херсон – вона отримала назву Херсонської. З 1806 року в складі **Херсонської губернії** був утворений Одеський повіт.

Загалом в складі губернії перебувало три повіти, території яких частково належать зараз Одещині – **Тираспольський, Ананєвський та Одеський**. Протягом XIX століття населення мікрорегіону значно збільшилось – за рахунок іміграції з Німеччини, Болгарії, Лівобережної України, Поділля, Галичини, Росії тощо. Сільське

Межі Одещини
на карті Бессарабської губернії (1900)

отримала статус губернії. Південь Одещини входив до складу спочатку **Бендерського** повіту, з 1818 року – до новоутворених **Аккерманського** (Аккерман – від 1944 року – Білгород-Дністровський) та **Ізмаїльського** повітів. У 1856–1878 роках узбережжя Чорного моря та пониззя Пруту і Дунаю (майже повністю Ізмаїльський повіт) були передані Росією до складу Молдавського князівства (у 1857 році об'єдналось з Валахією і утворило королівство Румунію), але за Берлінською мирною угодою повернувся до Росії. Значною мірою заселення краю здійснювалось українськими (схід та південь), болгарськими і гагаузькими (захід), німецькими (центр) та молдавськими (північ) переселенцями – саме тоді в основному сформувалась сучасна поліетнічність Буджаку.

Події 1917–1920 років не лише не подолали відокремленість трьох частин сучасної Одещини, але ще й поглибили її. Влада в регіоні переходила з рук в руки більше десяти разів, і кожна нова влада пропонувала свій погляд на адміністративний поділ регіону.

Тимчасовий уряд Росії, гетьман Павло Скоропадський, генерал Антон Денікін дотримувались точки зору, що російська імперська адміністративна система не потребує змін і повсякчас відновлювали існування Херсонської та Подільської губерній.

Румунія, скориставшись революційними подіями в Російській імперії та проголошенням в грудні 1917 року Молдавської республіки, на початку 1918 року захопила Бессарабську губернію і до 1940 року встановила тут свою владу. При цьому Аккерман став центром новоутвореного **округу Буджак**.

Центральна Рада Української народної республіки та Директорія УНР намагались у 1918 та 1919 роках провести адміністративну реформу на Півночі та в Центрі сучасної Одещини – тут було утворено декілька земель: **Подністров'я** (центр – Балта), **Одеса** (місто із статусом землі), **Побожжя** (центр – Умань) та **Помор'я** (центр – Миколаїв). Однак цей устрій так і не утвердився протягом буремних революційних років.

Більшовики, анархісти та ліві соціалісти-революціонери в січні 1918 року утворили **Одеську Радянську республіку**, яка повинна була поширити свою владу на Бессарабську та Херсонську губернії. Одеса була оголошена «вільним містом», однак у березні 1918 року республіка була ліквідована. Невідомо, чи використовували в ті часи більшовики термін Одещина – проте це вперше, коли такий термін міг з'явитись.

В травні 1919 року більшовики розділили Херсонську губернію на Одеську та Херсонську, в 1920-му році останню перейменували в Миколаївську, а 21 жовтня 1922 року приєднали до Одеської губернії. Фактично, була відновлена дореволюційна Херсонська губернія з центром в Одесі. При цьому до **Одеської губернії** в 1920 році було приєднано Балтський повіт – вперше в одній адміністративній одиниці опинились Північ і Центр сучасної Одещини.

Наступне десятиріччя стало не менш заплутаним з точки зору адміністративних перетворень, ніж попереднє.

Одесьчина на адміністративній карті УСРР (1932)

Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 1937, з 1937 – УРСР) з 1922 року увійшла до Союзу Соціалістичних Радянських Республік. Того ж року розпочались адміністративні перетворення в країні, які безпосередньо торкнулись долі сучасних земель Одещини.

Бессарабія протягом періоду продовжувала входити до складу Румунії, проте формально вважалась радянським керівництвом незаконно окупованою цією країною.

Адміністративна реформа в УСРР розпочалась у 1922 році згідно з постановою «Про впорядкування робіт по адміністративно-територіальній реформі в УСРР». У 1923 році замість повітів та волостей були утворені райони і округи.

У 1924 році Балтському округу було передано зі складу Одеської губернії до складу новоутвореної в межах УСРР **Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки**.

У 1925 році Одеську губернію скасували – на її місці залишились округи, серед яких на території сучасної Одещини була створена у 1923 році **Одеська округа**. Вона поділялась на 16 районів і за

переписом мала 41% українського, 23% російського та 20% єврейського населення.

В липні 1930 року Одеська округа скасована – адміністративно-територіальний поділ УСРР був уніфікований. Республіка відтепер поділялась на 484 райони без будь-яких проміжних ланок управління. Однак така система виявилась надто незручною – в лютому 1932 року в складі УСРР створили п'ять областей, серед яких і Одеське. **Дата 27 лютого 1932 року вважається офіційним днем створення Одеської області**. Проте тодішня область достатньо серйозно відрізнялась від сучасної – Південь сучасної Одещини перебував в складі Румунії, а Північ – в складі МАСРР. Адміністративно-територіальні перетворення продовжились через п'ять років – зі складу Одеської області у 1937 році було виділено Миколаївську.

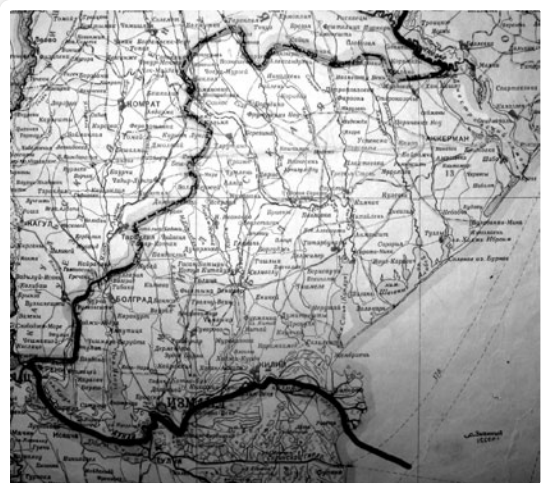
23 серпня 1939 року Німеччина визнала сферою інтересів СРСР Бессарабію. Почата незабаром війна докоріним чином змінила кордони адміністративних регіонів України взагалі і Одещини зокрема.

В червні 1940 року Червона армія, після ультимативної вимоги до румунського уряду очистити межиріччя Пруту та Дністра увійшла до цього регіону. На теренах Бессарабії утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку – в серпні 1940 року перевели розмежування кордонів УРСР та МРСР.

Перша зміна, яка безпосередньо стосувалась Одещини – це скасування Молдавської Автономії в складі УРСР. Ананьївський, Котовський, Піщанський, Балтський, Чорнянський, Валеогоцувільський, Кодимський та Красноокнянський райони скасованої республіки відійшли до складу Одеської області. Сформувався північний та північно-західний кордони Одещини.

Друга зміна сталась за декілька місяців до цього – в березні 1940 року частина районів Одещини відійшли до складу Миколаївської області – фактично сформувався східний кордон Одеської області.

Третя зміна – 7 серпня 1940 року в Буджаку, приєднаному до УРСР, була утворена Аккерманська область, до складу якої увійшло 13 районів. Через чотири місяці 7 грудня 1940 року обласний центр було перенесено до найбільшого міста регіону – Ізмаїла, відповідно

Ізмаїльська область на карті УРСР (1944)

було перейменовано і область. Так, фактично в загальних рисах сформувались межі Одеської області на південному заході. Відзначимо, що острів Зміїний тоді залишився в складі Румунії.

Від липня 1941 до серпня 1944 року сталися значні адміністративні зміни. Ізмаїльська та Одеська області були зайняті

румунською армією і приєднані до Румунії. Ізмаїльщина увійшла до складу **Бессарабського губернаторства**, а Одещина – до губернаторства **Трансністрія**. Трирічна пауза в існуванні Одеської області закінчилась у 1944 році із поверненням радянської влади.

У 1944 році було зайнято острів Зміїний, а з 12:00 23 травня 1948 року цей клаптик суходолу був офіційно переданий до складу УРСР – він увійшов до Ізмаїльської області.

Протягом Другої світової війни відчутно змінилось населення Одещини (як в кількісному, так і в національному плані) – бессарабські німці виїхали до Німеччини у 1940 році, німці з Центру Одещини – у 1944 році. Євреї регіону були переважно знищені. Після війни в спорожнілі села та міста було організоване переселення українців із Західної та Центральної України, з Росії.

Остання крапка над «і»: Протягом цього періоду було закінчено формування меж сучасної Одещини – в загальних рисах це відбулось у 1954 році.

Повоєнна розруха відсунула потребу в адміністративно-територіальних перетвореннях на десятилітній термін. В лютому 1954 року відбулись доленосні для Одещини зміни.

15 лютого до складу Одеської області було передано 13 районів Ізмаїльщини. Усі три частини Одещини вперше реально об'єдналися в складі однієї адміністративної одиниці.

Тоді ж, у лютому 1954 року зі складу Одеської області до складу Миколаївської та Кіровоградської областей були передані північно-східні райони – Первомайський, Велико-Врадіївський, Доманівський, Криво-Озерський, Мостовський, Гайворонський, Голованівський, Вільшанський та Ульяновський.

Після цього значних змін в кордонах області не відбувалось. Змінювались кордони та кількість районів Одещини, деякі окремі сільські ради входили чи виходили зі складу області, проте саме 1954 рік може вважатись роком народження Одещини в сучасному розумінні цього слова.

Протягом останніх років відбулись деякі тери-

Одеська область на карті УРСР (1957)

торіальні зміни в складі області – до складу Молдови перейшла невелика смуга берегу Дунаю неподалік від села Джурджулешти, а до складу Одещини – смуга території поруч із селом Паланка. Також дещо змінились кордони Одещини на півночі та сході. Зараз в складі області знаходиться 26 районів, населення згідно з переписом 2001 року складає два з половиною мільйони осіб. З них українці – півтора мільйони, росіяни – півмільйона, наступні за кількістю етноси – болгари та молдовани.

P.S. У 1957 році історик В. Загоруйко видав першу частину своєї історичної розвідки «По сторінкам історії Одеси та Одещини», в якій назва регіону використовувалась достатньо часто. У 1969 році в головній редакції Української радянської енциклопедії АН УРСР був підготований за участі істориків та краєзнавців з Одеської області один з томів «Історії міст і сіл УРСР», присвячений Одеській області – тут використання назви «Одещина» зустрічається навіть частіше, аніж термін «Одеська область». Ці дві історичні праці якнайбільше сприяли поширенню топоніма. І саме від другої половини 1950-х років ми можемо говорити про оформлення адміністративної одиниці в складі трьох історико-географічних мікро-регіонів – Півночі, Центру та Півдня Одещини. Ці регіони і створюють яскравий образ Одеської області – регіону, який пов'язаний із північчю, сходом та півднем Європи.

Володимир Полторак

Європейський слід в архітектурі Одеси

Південний колорит міста Одеси, її своєрідний шарм завжди привертала до себе увагу і надовго причаровувала. Справедливо вважається, що однією з найбільш визначальних особливостей Південної Пальми є виразна і неповторна архітектура. Саме завдяки привабливому містобудівному середовищу, формування якого відбувалось протягом кінця XVIII – початку XX ст. під впливом європейських архітектурних традицій, Одеса отримала славу європейського міста та назву «маленький Париж». З моменту заснування, провідна роль у створенні містобудівних ансамблів та зведенні окремих будівель і споруд Одеси належала європейським зодчим, зокрема голландцю Франсу Деволану.

Trace of Europe at Odessa's Architecture

Uniqueness of Odessa and its peculiar charm always draw an attention and cast a spell. Expressive and unique architecture fairly considered one of the outstanding features of Southern Palmyra. Thanking to appealing city planning that was occurring during the end of XVII – the beginning of XX century under the influence of European architectural traditions Odessa got the glory of European city and a name “Small Paris”. From the moment of founding the main part at the creating of city building ensembles and at the creating of separate buildings belonged to European architects, in particular to Dutchman Franz Devolan.

В Російській імперії було досить поширеним явищем запрошувати на роботу іноземних архітекторів. Відсутність достатньої кількості вітчизняних спеціалістів особливо гостро відчувалася в період розширення кордонів імперії. В кінці XVIII ст. на відвойованих у Туреччини землях Новоросії розгорнулося масштабне будівництво. На їх заселення та освоєння виділялось багато державних коштів.

Закладкою та першою забудовою багатьох Причорноморських міст керували закордонні архітектори та інженери. У цьому

відношенні Одеса є найпоказовішим прикладом продуктивної роботи іноземних зодчих. Протягом кінця XVIII – середини XIX ст. будівництво більшості споруд (як державних так і приватних) здійснювалось за проектами іноземних архітекторів. Лише в другій половині XIX ст., коли до когорти європейських спеціалістів долучилася велика група вихованців вітчизняної архітектурної школи, роль закордонних майстрів у процесі забудови Одеси помітно зменшилася.

За думкою фахівців, новонароджена Одеса була виплекана представниками голландської інженерно-будівельної школи, що зарекомендувала себе як одна з найкращих в Європі.

Саме представники нідерландської школи гідро-технічного конструювання, такі як **Вікентій Ванрезант**, **Борис Фандерфліс** та **Франц Деволан**, керували закладкою перших молів та набережних в порту, координували роботи з будівництва виробничих споруд в приморській зоні.

Особливо яскраво серед багатьох вихідців з Голландії вимальовується талановита постать **Франса Деволана**. Він був автором розпланувальної структури молодого міста. Ця система справедливо вважається одним із найвизначніших вітчизняних досягнень містобудування епохи «класицизму». Як і в Петербурзі, тут було сміливо запропоновано новий тип забудови – регулярний, протиставлений середньовічній традиції з її ієрархічною системою концентричних кіл.

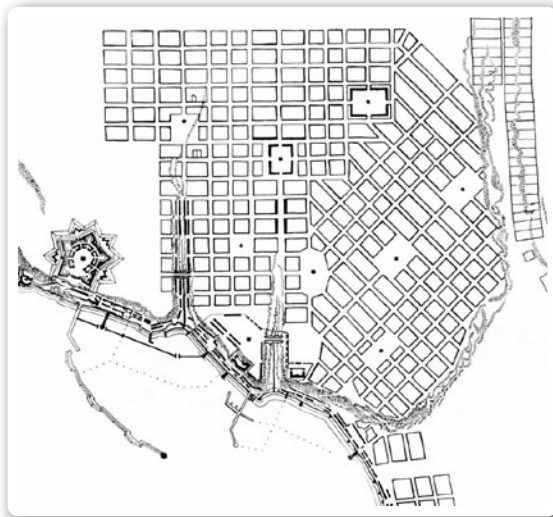
Перший проект планувальної системи Одеси був створений Ф. Деволаном на початку 1790-х рр. Його початковий план пізніше піддавався лише незначному корегуванню. Перед Деволаном було поставлено складане завдання, адже необхідно було створити проект розбудови міста-порту практично на голому місці. Завдання ускладнювалось тим, що вже в проектному рішенні мали б зазначитися шляхи до його стрімкого розростання. Молоде місто повинно було відразу заявити про себе як про велике починання, набути іміджу чергового «дива світу», приголомшити масштабами будівництва і привернути увагу далеких комерсантів, банкірів, ремісників, представників інтелектуальної еліти.

При складанні проекту міста Деволаном, в першу чергу, враховувалися топографічні особливості місцевості, кліматичні умови регіону та господарчі потреби населення. Так, **житлова зона** (сельбище) розміщувалася на високому плато, а **порт** – в низинній прибережній смузі. Широка долина Карантинної балки призначалася для **складів**. Яри використовувалися як спуски, що вели з міста до порту. Такий розподіл функціональних частин (залежно від висоти над рівнем моря) на житлову і виробничу – явище досить прогресивне. Щоб використати всі територіальні резерви рівнинного плато, подальший розвиток кварталів планувався у бік степу. Вже з самого початку передбачалося, що місто перевищуватиме і без того величезні для свого часу розміри – 1000 га. Прикметна особливість планування міста полягає в тому, що прямі вулиці перетиналися під прямим кутом, утворюючи квадратні квартали. Сітки двох найбільших груп кварталів сполучалися під кутом 45 %.

Так як Одеса була багатонаціональним містом, вирішальну роль у питаннях розселення відіграв фактор національного складу населення. За проектом Деволана, поселення представників різних народів: греків, вірмен, росіян, вихідців з країн Західної Європи та ін. компактно групувалися навколо площ з церквами в різних частинах міста.

Таких майданів, розташованих майже на однаковій відстані один від одного, було створено вісім. Всі площі, окрім Соборної, мали прямокутну форму. Біля них розміщувалися адміністративні, духовні, культурні, комерційні заклади, престижні підприємства сфери обслуговування. До самих площ прилягала житлова зона: ближче до центрів селилися аристократи, високопоставлені чиновники, имениті купці, а в провулках – представники середнього класу. Таким чином, в межах міста було сформовано вісім житлових осередків, які були рівнозначними за станом свого розвитку. Так як жоден з них не мав особливих переваг, жителі могли обирати для поселення будь-який з них, залежно від національної належності або власних вподобань.

Як бачимо, в Одесі був відсутній єдиний громадський центр. Зауважимо також, що звернені до моря території, які потенційно могли б перетворитися в такий центр, відводилися під виробничі

План міста Одеси, складений Ф. Деволаном в 1795 р.

будівлі та еспланади. Але незважаючи на відсутність одного ядра в планувальній схемі, місто змогло гармонійно розвиватися.

Видатний інженер зумів передбачити шляхи розвитку міста та створити для цього надійну містобудівну основу. Так, Деволан передбачив, що місто еволюціонуватиме за принципом утворення мегаполіса – шляхом злиття декількох центрів. Тому

територія між локальними житловими зонами довгий час залишалася незабудованою. Однак, починаючи з 1820-х рр. процес злиття компактних житлових зон значно активізувався. На початку другої чверті XIX ст. вже окреслилися напрями головних вулиць, які, однак, ще переривалися пустирями. Незважаючи на таку ситуацію, інтенсивне прогресування міста подавало великі надії. У зв'язку з цим, багато освічених, енергійних, і до того ж багатих людей, прагнуло осісти в цьому молодому чорноморському центрі. Місто, яке тільки народилося, набувало слави найбільшого на Півдні хлібного експортеру.

Отже, **Ф. Деволан** був не лише видатним інженером-будівником, а й блискучим психологом, економістом, соціологом. Важко переоцінити його роль в історії розвитку Одеси. Він дав потужний поштовх містобудівним процесам, до яких пізніше долучилися перші професійні архітектори.

У першій половині XIX ст. найвагоміший внесок у формування архітектурного силуету молодій Одесі зробили італійські зодчі. Їхній творчий стиль органічно поєднав в собі найкращі риси різноманітних архітектурних напрямів (переважно класицизму) та особливості місцевих будівельних традицій. Саме італійські

майстри в зазначений період диктували головні прийоми в декоративно-художньому мистецтві і задавали загальний тон архітектурному звучанню міста. Величезні масштаби робіт у порту та житлових кварталах, нечувані кошти, які щедро виділялися на будівництво палаців та інших споруд, відкривали для іноземних спеціалістів широкі можливості і перспективи.

До першої хвилі іноземних архітекторів, що працювали протягом першої чверті XIX ст., належать австрієць **Іван Круг** та італійці **Франческо і Джованні Фраполлі**. Важко уявити, чи змогли б їхні творчі кар'єри сягнути таких високих вершин, якби в Одесі будівництво не набуло такого широкого розмаху. Цілком ймовірно, що на батьківщині, де архітектурні середовища вже сформувалися впродовж століть, проявити свою майстерність та хист повною мірою їм було б дещо складніше.

Під час перебування на службі в Російській імперії, **І. Круг** отримав призначення до Одеси як майстер з будівництва фортифікаційних та гідротехнічних споруд. Однак, як виявилось, І. Круг був спеціалістом широкого профілю, яких розумівся на проектуванні будівель різного характеру та функціонального призначення. В 1809–1811 рр. він керував будівництвом **пакгаузів, воріт і аркадних стін Одеського карантину**, частина яких збереглася до нашого часу в парку Шевченка. Разом з цим австрійський спеціаліст брав участь у зведенні оборонних казарм, молів та інженерних споруд в порту, а також контролював здійснення робіт з укріплення берега моря.

Вид на Карантинну аркаду в Олександрівському парку (поштова листівка поч. XX ст.)

Творча діяльність **Франческо Фраполлі** розвивалась під впливом неаполітанської архітектурної школи. В Одесі на початку XIX ст. йому було довірено, серед іншого, реалізацію проектів найважли-

віших будівель: **міської лікарні на Пастера, 5, старого міського театру**, який згорів у 1871 р., а також завершення будівництва **Преображенського собору**.

Вид Старого міського театру (літографія сер. XIX ст.)

Ф. Фраполлі зумів творчо переосмислити пануючі в той час канони класицизму, адаптувавши їх до місцевих умов. Він також розробив будівельні прийоми, що дозволяли використовувати у якості будівельного матеріалу місцевий камінь-черепашник. Італійський зодчий поклав в основу творчого методу тосканський ордер і, спростивши його до виразного лаконізму, досяг вражаючої пропорційності об'ємів будівель та ритмічності композиції, що надавало урочистості і піднесеності навіть найпростішим спорудам.

Ці прийоми майстер застосував під час проектування забудови **Грецької площі**, яка виконувала як торговельно-складські так і житлові функції. Така поліфункціональність площі забезпечувалась завдяки будівництву споруд типу «торгових рядів», у яких розташовані за колонами першого поверху лавки сполучалися з жилою частиною другого поверху за допомогою внутрішніх сходів. За проектом Ф. Фраполлі площу, яка мала овальну форму, з усіх боків оточували двоповерхові будівлі з колонами. Вони базувались на високих п'єдесталах та підтримували простий антаблемент. За аналогічними принципами перистильного типу була забудована і **Новобазарна площа**.

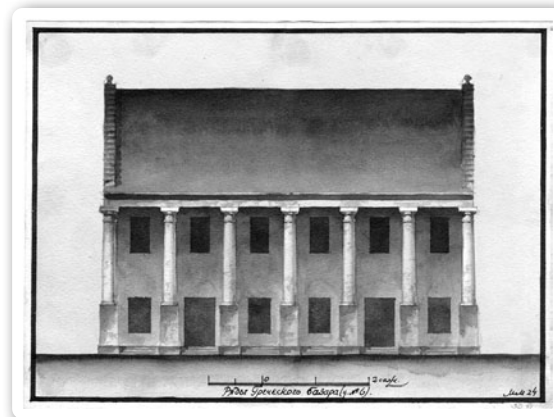
Молодший брат Фраческо – **Джованні Фраполлі** також є визначною фігурою в історії розвитку архітектури міста. Свого творчого злету Д. Фраполлі досяг у 1820-х рр., у період економічного

пожвавлення, зумовленого запровадженням режиму безмитної торгівлі (порто-франко). Архітектор користувався особливим авторитетом серед представників міської влади, а також отримував чималу кількість замовлень від приватних осіб. Д. Фраполлі був надзвичайно працьовитим. Так, протягом року він подавав на розгляд Будівельного комітету близько 10-15 проектів. Разом з тим, зодчий одночасно здійснював контроль над приблизно такою ж кількістю будівництв.

Найбільш показовим прикладом творчої манери Д. Фраполлі є **будинок на вулиці Буніна, 24 (ріг Катерининської)**, зведений в середині 1820-х рр. на замовлення **купця-грека Кумбарі**. Будівля характеризується вишуканою простотою, гармонійним і раціональним екстер'єром. Крім того, авторство проекту дзвіниці Преображенського собору та застави внутрішньої митної варті також належить цьому зодчому.

Кінець першої чверті XIX ст. став завершальним етапом цілої епохи – епохи заснування Одеси, в якій талановиті італійські зодчі брати Фраполлі були одними з найвидатніших митців. Наступний період, який виділяється в історії архітектури Одеси, в цілому хронологічно збігається з часом найбільшого розвитку режиму безмитної торгівлі (порто-франко).

В цей час процеси розбудови і забудови міста сягнули величезних масштабів. Авторами проектів виступали представники нової генерації іноземних архітекторів, серед яких такі яскраві особистості, як італійці **Георгій Торічеллі, Каetano Даллакка і Фраческо Боффо**. У цілому, їх потенціал

Торгова лавка Грецького базару (малюнок 1920-х рр.)

повністю розкрився в другій чверті XIX ст., коли за містом остаточно закріпився статус південних морських воріт держави.

Георгій Торічеллі, був представником Тессинської архітектурної школи і приїхав до Одеси зі швейцарського міста Лугано. Після восьмирічного стажування Г. Торічеллі обійняв посаду одного з чотирьох міських архітекторів. За ним закріпилася слава майстра створення архітектурних ансамблів, попит на проекти яких зростає, залежно від інтенсивності розвитку Одеси.

У 1820-х рр. основним центром торгівлі в місті була **Старо-базарна площа**, яка знаходилася в самому серці густої сітки кварталів. Значення, яке площа відігравала в соціально-економічному житті Одеси, вимагало відповідного архітектурного оформлення. В результаті проведеного конкурсу будівництво нового ансамблю було довірено Г. Торічеллі, який блискуче виконав поставлене завдання.

Г. Торічеллі розробив наступний план забудови площі. У самому її центрі розміщувався головний корпус з баштою, силует якої нагадував характерні для міст північної Італії кампанілле (дзвінниці). Разом з чотирма кутовими павільйонами він утворював ядро торговельного майдану. По периметру ринкова площа оточувалася лавками. На перших поверхах їхні фасади об'єднувалися аркадами, а на других – колонадами.

Вид на площу Старого базару (літографія К. Боссолі 1837 р.)

Ще одним талановитим творінням великого майстра Г. Торічеллі став комплекс площ адміністративного і культурно-громадського призначення в центрі Одеси. Його складали: створена у 1826 р. **Думська (Біржева) площа**, яку увінчувала витончена аркада, що пізніше стала фасадом сучасного Археологічного музею; **Театральна площа з Англійським клубом**, завершеним архітектором у 1842 р. (зараз це Музей Морського флоту), та **Пале-Рояль**. Остання площа була забудована по периметру торговими приміщеннями, що фасадами виходили на Ланжеронівську, Катерининську вулиці і Театральний провулок. Будівництво Пале-Рояля після смерті Г. Торічеллі завершив його співвітчизник К. Даллакка.

Вид на Пале-Рояль з боку вул. Катерининської (літографія сер. XIX ст.)

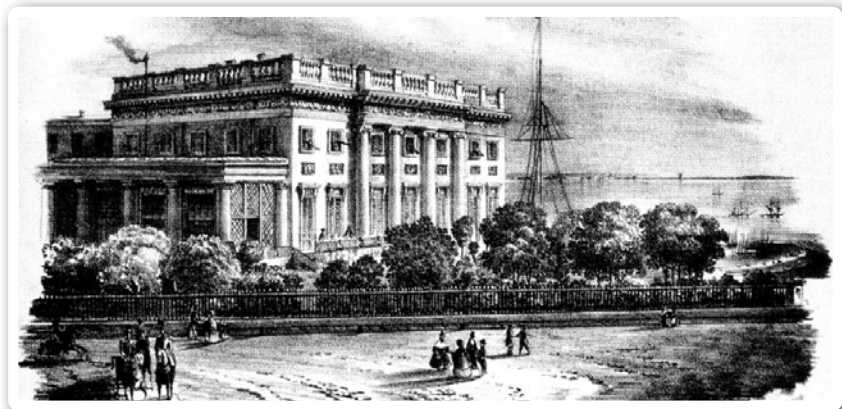
Представник неаполітанської архітектурної школи **Каetano Даллакка** був автором багатьох помітних споруд в Одесі та передмістях. Індивідуальний стиль зодчого відрізнявся стриманістю декору та манерністю форм класицизму, що зберігав в той час позиції провідного мистецького напрямку.

У другій чверті XIX ст. пальма першості у проектуванні житлових будівель в Одесі належала, без сумніву, К. Даллакві. Одним із прийомів, який відрізняв принципи компонування житла К. Даллакві, було проектування відкритих, звернених у двір, галерей. Одеський клімат був дуже сприятливим для цього. Такий прийом споріднював архітектуру Одеси із зодчеством країн Південно-За-

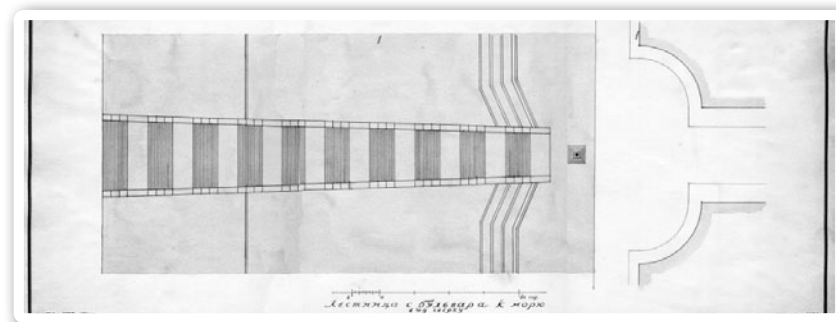
хідної Європи. Мабуть, саме тому, К. Даллаква так часто характеризував внутрішні дворики міських будинків як живописні атріуми, оточені багатоярусними колонадами або аркадами, навколо яких півся виноград. Серед таких споруд архітектора можна назвати **будинок Гольцфарта на Пушкінській, 30, Завадського на Троїцькій, 52** та **Катинського на розі Пастера та Кінної**.

Творчої зрілості К. Даллаква досяг в 1850-х рр. Зовнішній вигляд його споруд став ще більш різнобарвний. Як приклад, який ілюструє творчість цього періоду, можна навести **особняк Абомеліка**, розміщений на розі провулку Маяковського та вулиці Гоголя (сучасна музична школа № 1). Прикметна особливість цієї будівлі полягає в тому, що в ній вже простежуються риси архітектури наступної епохи – архітектури другої половини XIX ст. – доби стилізаторства.

Перераховуючи одеських зодчих першої половини XIX ст. слід зазначити, що найвидатнішим і найпомітнішим, за думкою сучасників, був представник південно-італійської школи **Франческо Боффо**. Великий архітектор увічнив своє ім'я, створивши чимало прекрасних і оригінальних будівель. Йому належать проекти головних ансамблів міста, а також палаців одеської аристократії. Ф. Боффо з 1822 по 1844 рр. обіймав посаду головного архітектора центральної частини міста.

Вид на палац М. С. Воронцова (літографія К. Боссолі 1837 р.)

План-схема півкруглої площі та Гігантських сходів (креслення 1920-х р.)

Одеса завдячує **Ф. Боффо** створенням **комплексу Приморського бульвару**, що став її найприкметнішою особливістю, так би мовити, її візитною карткою. За планом Ф. Боффо, широкий, просторий Миколаївський бульвар розмістився на краю високого плато. Розташовані лише з одного боку будівлі своїми фасадами були повернуті до моря. На обох флангах були зведені дві величні споруди – **палац генерал-губернатора М. С. Воронцова** та **міська біржа**. В центрі бульвару окреслилася невелика напівкругла площа, яку ніби долонями обіймали два будинки. Наріжні частини їх вгиналися в чверть кола (т. зв. півциркульні будинки). В самому центрі бульвару, на його центральній осі планувалося встановити **пам'ятник герцогу де Ришельє**. Півкругла площа і порт – серце міста – сполучалися великими **Бульварними сходами**. Під час їхнього проектування Ф. Боффо застосував принцип штучної перспективи, так званого «обману зору», візуальної трансформації справжніх розмірів. За рахунок цього прийоми складається враження, що сходи мають значно більші розміри, ніж насправді. Такий принцип Ф. Боффо запозичив з арсеналу видатного італійського архітектора XVII ст. Джованні Берніні, який спроектував на його основі знамениті сходи «Скала Реджа» у Ватикані. З метою підсилення візуального ефекту, Ф. Боффо вніс деякі зміни до початкового проекту, змістивши скульптуру Ришельє ближче до сходів. Таки чином, місце монумента стало аналогічне до того, яке відводилося фігурі Папи на сходах «Скала Реджа». Завдяки цьому прийому пам'ятник герцогу де Ришельє надає довершеності композиції Бульварних сходів і сприймається як їхня органічна і невід'ємна частина.

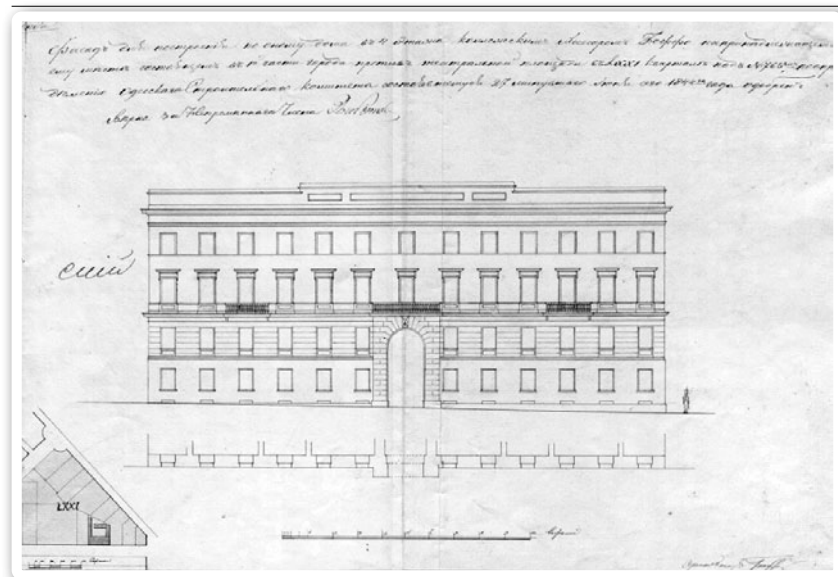
Ф. Боффо, як і К. Даллаква, у проектуванні житлових будинків наслідував середземноморську традицію, за якою вирішення дворових фасадів відбувалося у вигляді галерей. Подібний спосіб був дуже поширеним в багатьох країнах Південної Європи. Взимку галереї захищали від снігу та дощу, влітку – від спеки. Одним з показових прикладів такого будівництва є добре збережений до наших днів **будинок Філіппакі по вул. Грецькій, 35**. Ф. Боффо був також одним з перших, хто застосував в Одесі будівництво багатоповерхових споруд та прибуткових будинків.

Таким чином, **Ф. Боффо** можна вважати безперечним лідером серед архітекторів, що працювали в Одесі протягом першої половини XIX ст. У великій мірі завдяки саме його зусиллям молоді місто остаточно перетворилося в процвітаюче та перспективне. Багатий архітектурний доробок італійського митця став ніби містком, що поєднав натхненну працю перших іноземців-забудовників Одеси та твори вітчизняних архітекторів другої половини XIX – початку XX ст.

Вид на дворові фасади житлового будинку по вул. Грецькій, 35 (сучасне фото)

Отже, у створенні неповторного архітектурного обличчя Одеси, підвалини якого були закладені в кінці XVIII – першій половині XIX ст., важливу роль відіграли іноземні спеціалісти. Вони спромоглися не лише творчо переосмислити та адаптувати до місцевих умов традиційні засади класицизму, а й користуючись сприятливими політичними і економічними умовами, втілити в

Проект одного з перших багатоповерхових будинків в Одесі (пров. Театральний, 8)

життя передові, сміливі та оригінальні ідеї. Представники провідних інженерних та будівельних шкіл Європи визначили основні тенденції забудови міста для наступних поколінь архітекторів. Голландські та італійські майстри зуміли відшукати необхідні пропорції, масштабність та стилістичні особливості містобудівного розвитку на далеку перспективу. В результаті їх роботи до середини XIX ст. архітектурно-планувальна система Одеси була сформована в загальних рисах. Плідна творчість в Одесі іноземних архітекторів – ще один приклад тісної співпраці представників різних народностей у процесі організації простору та створенні гармонійного і зручного житлового середовища.

Федір Стоянов

**Толерантність
«одеського дворика»**

**Tolerance
of Odessa's yards**

Місто Одеса виникло в останнє десятиліття XVIII століття та завдяки стрімкому розвитку вже в 70-ті роки XIX ст. стало четвертим містом Російської імперії (після Санкт-Петербурга, Москви та Варшави). Багатонаціональний склад населення сприяв взаємозбагаченню культур різних народів і сформував в Одесі специфічний устрій вільного толерантного міста. Феномен «одеського добросусідства» бере початок від звичайного «одеського дворика» де традиційно в мирі та дружбі жили та продовжують жити представники різних національностей та етносів.

Odessa was founded at the last decade of XVII century and became the fifth city of Russian Empire (next to St. Petersburg, Moscow and Warsaw) at the 70-th of XIX century thanks to rapid development. Multinational composition of Odessa facilitated to enrichment of cultures of different nationalities and formed specific order of tolerant city at Odessa. Phenomena of "Odessa's good neighbourhood" begins from the common Odessa's yard where lived and live representatives of different nationalities and ethnic groups at peace and friendship traditionally.

В історичній ретроспективі національний склад населення м. Одеси вражає своєю різноманітністю. За останніми даними, тут проживають представники понад ста тридцяти трьох народностей, які в сукупності і формують своєрідну візитну картку Південної Пальміри – так званий **«особливий одеський колорит»**.

Про один з основних елементів одеського колориту – **«одеські дворики»**, проспівано багато пісень, написано багато віршів, придумано незліченну кількість анекдотів. Це особлива сторінка в історії м. Одеси, бо спочатку... були такі дворики! Мабуть, саме з філософії одеських двориків і розпочався міф про Одесу, оскільки саме в них зберігається найголовніша таємниця одеського колориту та толерантності.

Одеські дворики: роботи сучасного художника Г. Верещагіна

Толерантність одеського дворика сформувалася історично і завжди була пов'язана з багатонаціональним характером місцевого населення.

Один з істориків підрахував, що в кінці XVIII ст. третину жителів Одеси становили іноземні переселенці. Тут було багато греків, албанців, молдаван, євреїв, італійців, німців, вірмен, сербів та інших. Протягом 1815–1861 років Одеса продовжувала швидко рости і перетворилася на найнаселеніше місто Придніпров'я, причому в значній мірі – завдяки саме іноземцям. **Сучасники говорили, що в Одесі розмовляють двадцятьма мовами і сповідують десять релігій.** Такий багатонаціональний уклад причаровував мандрівників та надавав місту неповторного вигляду. У першій половині XIX століття один німецький мандрівник дав наступну характеристику мовній ситуації в Одесі: «Російська є мовою простих людей, слуг, ринку і порту, а також офіційною мовою влади. На італійській говорять італійці та греки, це мова комерції та біржі. На французькій говорять у вишуканих колах... Змішання мов, яке спостерігається майже скрізь у Росії, досягає воістину вавилонського рівня в Одесі».

Таким чином, вже на початку історії Одеси чітко зафіксована одна з головних її рис – відкритість до світу та різних національностей.

Ця відкритість посилюється в міру становлення Одеси, її благоустрою при герцогу де Ришельє, що привернуло до міста увагу багатьох зарубіжних інвесторів та фахівців. Саме з цього часу починає складатися інтернаціональний та космополітичний образ міста. Свідчення тому – книги про Одесу **Антуана де Сен-Жозефа** (1805 р.), **Шарля Сікаріо** (1808 р.), **Леклерка** (1811 р.), та ряду інших авторів.

Так, учений і літератор **Огюст де Лагард** застав Одесу вже зі сформованим громадянським суспільством та традиціями добросусідства. Лагард опинився тут у розпаді однієї з найбільш лютих чумних епідемій, яка забрала життя кожного третього-п'ятого городянина. Вражаюче, але в **«місті чуми люди міцно трималися один за одного, подібно членам єдиного сімейства»**. Невтомний

Ришельє, ризикуючи життям, відвідував хворих одеситів, вселяючи їм надію на порятунок. Чума не розрізняла людей за національною ознакою, вона однаково байдуже косила грецького комерсанта і німецького аптекаря, французького кулінара і єврейського кравця, польського землевласника і турецького матроса. Лагард підкреслював: «в Одесі мирно співіснують храми різних конфесій, в місцевому театрі йдуть вистави російською, польською, італійською та німецькою мовами».

«У суботні вечори, в теплу пору року, – пише інший дослідник **Роберт Лайелл**, – міські сади стають місцем гулянь, в яких бере участь багато людей різних національностей, одягнених у найрізноманітніші костюми і розмовляючих на різних мовах». Аналогічний мотив виразно звучить у переважній більшості інших авторів. Візьмемо, наприклад, допушкінський опис **Миколи Чижова «Одеський сад»**, опублікований в 1823 році: «Ми входимо в сад, і чарівне видовище вражає наші погляди: уявляєш, що всі народи зібралися тут насолоджуватися прохолодою вечора та ароматним запахом квітів. Рослий турок ... пропонує вам смачний напій азійський, між тим як миловидна італійка, що сидить під густою тінню в'яза, перенесеного з берегів Волги, подає вам морозиво в чистій склянці... Представник великого Вашингтона йде біля жителів Каїра і Александрії; древній нащадок норманів зі скель Норвегії, розкішний іспанець з берегів Гвадалквіра, мешканці Альбіону, Провансу і Сицилії зібралися, здається, щоб представити тут скорочення всесвіту... **Можна сказати, що в Росії немає іншого місця, де б ми знайшли подібне видовище»**.

Тільки куди усім цим авторам було змагатися з такою помітною в літературному світі фігурою, як **Ю. І. Крашевський**, «польський Вальтер Скотт». Він-то зумів осягнути побут і звичаї Чорноморського Вавилону «до основи, до коренів, до серцевини». Його книга **«Спогади про Одесу, Едіссане і Буджак»**, видана у Вільно в 1845 – 1846 рр. – один з найкращих творів, пов'язаних з одеським феноменом. «Зовнішність вулиць Одеси відкриває, так би мовити, фізіологію міста, – пише Крашевський з властивою йому м'якою іронією, – тут можна побачити представників будь-яких народів, починаючи від неохайного турка до італійця з довгим чорним волос-

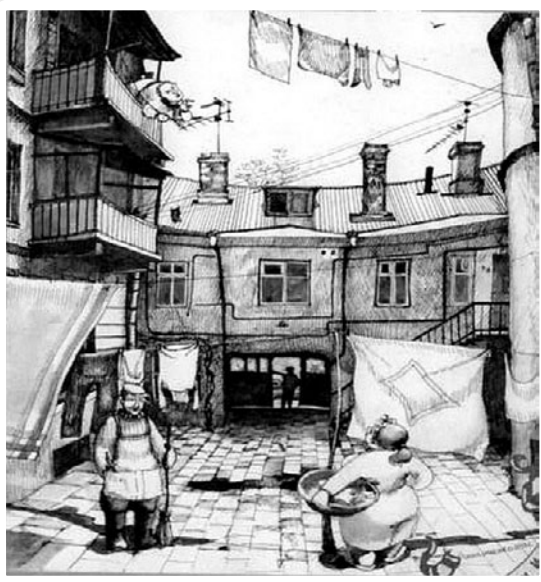
сям, грека в яскраво-червоній фесці, караїма, в татарському своєму вбранні походжаючого по вулиці, і до європейця... Тут бачиш росіян з довгою темною бородою і в сарафані допетровських часів ... далі грека албанського у білій спідниці, гранатовій куртці з випуском, чорних панчохах і черевиках... Все це кричить, ходить, перемішується, нічому не дивується, не потішається над собою і ставиться до оточуючих як до неминучості».

В нещодавно опублікованих спогадах **Олександра Де Рибаса**, внучатого племінника Йосипа Де Рибаса, можна прочитати: **«Без насильницького впливу з боку адміністрації, народності зживаються на ґрунті спільних інтересів, обмінюючись один з одним і знаннями, і думками, і силами. І не було між ними ворожнечі, а якщо було суперництво, то лише в галузі торгівлі та мистецтва».**

Уособленням такого характеру міста був саме «одеський дворик» – великий і багатонаціональний, де ніколи не обговорювалася національність. Тут складно було докричатися до сусідів, навіть вийшовши на балкон.

Але, тут завжди вміли слухати, розуміти і допомагати один одному, незважаючи на національність та віросповідання.

Вибір звичайного одеського «дворика» як особливого соціального простору не випадковий. Закриті двори будівель XIX і початку XX століття знайомі жителям Києва і Петербурга, але саме в Одесі ці дворики вважаються відмінною

Одеський дворик:
робота сучасної художниці Т. Поповиченко

рисою міста, своєрідним прикладом міської різноманітності. Стара Одеса, від робочих кварталів Молдаванки і Пересипу до центральних районів міста, складається з прямих вулиць і дворів, потрапити до яких можна тільки через зазвичай темне і обшарпане підворіття. Підворіття – це перехід між внутрішнім «домашнім» простором двору і вулицею, бульваром або проспектом.

Таким чином, одеський дворик – це те соціальне поле, в якому проблема добросусідського співіснування була не абстракцією або ідеєю, а щоденною практикою. Це твердження не означає, що в радянських спальних районах відносини склалися по іншому, ніж у дворах. Проте, тим не менше, архітектурна форма і планування відіграють певну роль у встановленні соціальних та міжнаціональних відносин.

До недавнього часу, одеські дворики нагадували комунальні квартири, а часто були їх своєрідним продовженням. Домашнє життя проходило на видноті: сусіди перемовлялися, лаялися, з'ясовували відносини з балконів і галерей; влітку спали на тих же балконах або у дворі. Невід'ємним атрибутом двору був стіл і лавки. Тут, практично щодня в літній час, жінки збиралися балакучою компанією дрібнити овочі для салату або борщу, проходили чаювання і перекури, пліткували і обговорювали останні новини.

Чудово ілюструє «буття» одеського дворика **повість Олександра Каневського «Теза з нашого двору»**, в якій автор захоплено розповідає читачам про те, наскільки були всі дружні в багатонаціональній одеській сім'ї, як співпереживали і допомагали один одному. *«...там сиділа на лавочці, зануривши ноги у миску з гарячою водою, яка-небудь пильна баба Маня, обговорюючи з сусідкою, яка сиділа точно так само на іншій стороні вулиці, насущні проблеми: ціни на базарі, перехожих, зятя і невістку. ...там варили повидло, пекли на відкритому вогні баклажани, витрушували доріжки, виховували дітей, сварилися і мирилися»* – так, будь-який одеський дворик представляв собою цілий світ в мініатюрі.

Неодноразово темою одеського дворика переймався і кінематограф, який дав глядачам багате уявлення про одеський колорит. До

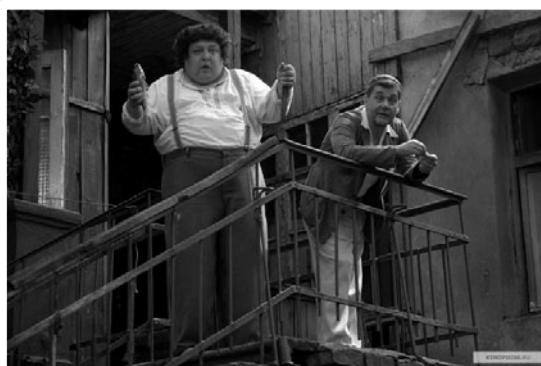
Дворик «Гоцмана» на Колонтаївській, 21

статньо згадати лише популярний **фільм «Ліквідація»**, котрому величезну долю чарівності та шарму дали саме одеські дворики. Зокрема, **дворик на Колонтаївській 21** (де жив Дава Гоцман разом з сусідами), дворик на **Спиридонівській 8** (будинок езотеріка), дворик на **Княжескій 26** (де жив Фіма). В інтерв'ю

одеському журналу «Пасаж», актор Володимир Машков зізнався, що під час зйомок фільму дійсно полюбив ці унікальні одеські дворики.

В мережі Інтернет можна знайти декілька аматорських відеороликів, котрі за три хвилини «проведуть» для вас екскурсію по одеським дворикам (наприклад www.youtube.com/watch?v=M4zU7mU7oU) та безліч робіт одеських художників, присвячених одеським дворикам (наприклад www.svitm.com.ua/index.php/excursii/9-citytours/31-odesskiyedvoriki/85)

Багатонаціональні одеські дворики прищеплювали і розвивали певну космополітичну компетенцію та навички спілкування, побічним важливим продуктом яких була мова. Безперечно, саме в одеських двориках відбувалося формування своєрідної **«одеської мови»**

Кадр з кінофільму «Ліквідація» (2007)

і лексики шляхом змішування фраз і слів з різних мов (російської, ідиш, грецької, польської тощо). **«Одеська мова»** з'явилася в першій третині XIX століття, коли був зафіксований сильний вплив особливостей французької, грецької, італійської та української мови. Протягом XIX століття посилювався вплив мови ідиш, у зв'язку із зростанням єврейського населення. Завдяки ЗМІ та естраді специфічний одеський слоган і місцеві вирази стали відомі далеко поза межами Одеси. «Така одеська мова, начинена мовами всього світу, приготована по-грецьки, з польським соусом. І одесити при всьому цьому запевняють, ніби вони говорять «по-російськи» – заявляв з цього приводу В. Дорошевич.

До речі, **одеська кухня** – це теж суміш кулінарних традицій різних народів. Переплетені за два з гаком століття звичаї та смаки всіх народів, створили унікальну «одеську кухню»: по-українському ситну, по-єврейському щедрю, як у турків і болгар гостру, вишукану і тонку, як у французів...

В XX столітті життя одеського дворика відображало непростий характер реально існуючого космополітизму радянської епохи. Навіть якщо й було бажання ізолювати себе від «нагляду» сусідів або переїхати в інший двір, то можливості такого маневру були дуже обмежені. **Інакше кажучи, у жителів двору не було кращого (іншого) вибору, ніж прагнути до мирного співжиття і з цією «необхідністю» вони справлялися найбільш продуктивним чином.**

Багатонаціональний характер міста дозволив Одесі і в непростих сучасних умовах зберегти традиції добросусідства. Англійська журналістка і за сумісництвом письменниця, Ганна Рід, вважає, що Одесі, швидше ніж іншим містам України, вдалося скинути «одноколірне покриття» радянських часів і показати свою справжню багатонаціональну ідентичність. Це пов'язано і з перейменуванням вулиць (Грецька, Арнаутська, Єврейська, Польська), і з «повторенням історії». За словами Рід, **«іноземці побудували місто, і тепер іноземці знову вдихають у нього життя»**: швейцарці відремонтували готель Лондонський, кіпріоти відкрили казино в будівлі старої біржі, греки побудували новий торговий центр «Афіна», італійці оновили порт і т.д.

Хоча, на жаль, колишні «сізьські» властивості двору, де всі знали один одного, наразі швидко зникають. Натомість,

з'являється нова анонімність великого міста та нова міська різноманітність. Певне занепокоєння з приводу того, хто живе за стіною ще присутнє, але бажання дізнатися про «іншого» вже не є нормою співіснування. Ті ж самі старожили, які з ностальгією і гордістю згадують стару багатоліку Одесу, *«де завжди жили більше 100 національностей»*, сьогодні не висловлюють особливого ентузіазму з приводу іноземців у себе в дворі. Нові стіни і двері, окремі сходи та ізольовані квартири створюють відчуття більш незалежного і захищеного приватного життя, але вони також сприяють зміцненню нових соціальних бар'єрів.

Одеські дворики сьогодні

Проте, багато «справжніх» одеських двориків ще залишилося і всі бажаючі можуть до них зазирнути – двори знаменитої одеської Молдаванки (з численними дерев'яними галереями), шикарні дворики центральної частини міста (наприклад, італійський дворик одеської філармонії, Пале-Рояль), дворики, відмічені елементами одеської «дворової скульптури» (наприклад, дворик на Дерибасівській, де стоїть пам'ятник винахіднику мови есперанто Лазарю Заменгофу).

Саме в одеських двориках можна відчути справжній дух Одеси – найбільш багатонаціонального міста в Україні, де люди різних націй живуть і ладять один з одним. Адже з самого дитинства жителі міста в подібних двориках виховуються в атмосфері гостинності, сердечності, а головне – толерантності. Саме тому, ніякі міжетнічні зіткнення не мали тут місця в минулому і відсутні нині. Одеса та «одеські дворики» завжди славилися своєю толерантністю та дружелюбністю, і одне з головних завдань сьогодні – підтримати такі традиції.

Ігор Бринош

Градоначальники Одеси – представники різних національностей

Mayors of Odessa – representatives of different nationalities

Впродовж свого понад двохсотлітнього існування Одеса мала велику кількість керівників (градоначальників, голів, мерів тощо). Чимало з них запам'ятали місту та його мешканцям як справжні господарі, талановиті і мудрі управлінці, які докладали усіх зусиль для процвітання Південної Пальмири. І серед цієї когорти найяскравіших, ми зустрічаємо представників різних національностей, які зуміли надати Одесі справжній європейський шарм і перетворити її на одне з найбільших та найкрасивіших міст України. Тож про «іноземних героїв Одеси» на початку її становлення і йтиметься в даному нарисі.

During its live Odessa had a great number of governors (heads, mayors and so on). Inhabitants of Odessa remember a lot of them as real business managers, talented and wise governors which made every effort for prosperity of Southern Palmyra. At this row of the best we can see representatives of different nationalities which managed to pass to Odessa real European Charm and turn it to the one of the biggest and brightest European cities of Ukraine. So this essay is about «foreign heroes of Odessa» at the beginning of its development.

Уявімо перших осіб Одеси, представників різних національностей, тих, хто свого часу створив це місто і багато зробив для його процвітання. Навколо Одеси склалося багато легенд, але її історія – це не «одеський міф», про який так люблять писати, а історична реальність. Вільне місто з перших років свого існування набуло європейського вигляду. Такою була задумана Одеса своїми першими зодчими, так втілювався їх задум першими правителями міста.

Природно, що заснування Одеси пов'язано, в першу чергу, з ім'ям **Йосипа Де Рибаса**. Головна вулиця Одеси, в перші роки від заснування міста, називалася Гімназською, а в 1811 році стала **Дерибасівською**. Так, градоначальник Одеси з 1803 по 1814 рік, а з 1805-го ще й генерал-губернатор Новоросійського краю, герцог де Ришельє віддав шану своєму попередникові, увіковічивши його ім'я у назві вулиці, відомої нині усьому світові.

Але це тільки побічний штрих до того головного, що зробив для Одеси нащадок знаменитого французького роду **герцог де Ришельє**. Не випадково імператор Олександр I, який відвідав Одесу в 1815 році, сказав про Ришельє, що той **отримав село, а залишив після себе місто**. «Ясним розумом і тверезим розрахунком» керувався Ришельє, коли енергійно і дієво приступив до керівництва містом, а потім і всім Новоросійським краєм.

Перше завдання – порт, від якого залежало і завдяки якому процвітало місто. У 1802 році сюди прийшло близько 300 суден, а в 1805 р. – більше 1000. Ришельє просив у імператора нескінченні пільги для порту: значне зниження митних зборів; вільний транзит всіх товарів, привезених до Одеси морем, і які відправляються далі суходолом; будівництво складів, де протягом півтора року товари могли зберігатися без сплати митних зборів.

Морська торгівля, що бурливо розвивалася, спонукала Ришельє подбати про фінансові та юридичні інституції для її підтримки. Були відкриті: розмінна каса, облікова контора і контора морського страхування товарів. А в 1808 році засновано **Комерційний суд**. Одеса ставала такою привабливою для іноземців, що в місті відкривалися одне за одним французьке, австрійське, іспанське консульства та консульство Неаполітанського королівства.

Йосип Де Рибас

Але до Одеси стікалися незліченні багатства не лише із великих просторів Російської імперії, а й з країн Середземномор'я. Воістину чарівний міст між Заходом і Сходом – ось що таке Одеса тих років!

Піклуючись про економічне процвітання міста, Ришельє в той же час, як справжній державний діяч, розумів, що без культури й освіти, місто на європейський центр не перетвориться. Його стараннями в Одесі був побудований за проектом Тома де Томона **Міський театр**, оспіваний Пушкіним: «Пора нам до опери скоріш, там п'янкий Росіні...».

Дюк Ришельє:
портрет та пам'ятник в м. Одесі

Герцог де Ришельє задумав грандіозний план створення в Одесі першокласного навчального закладу та на цю добру справу віддав всі гроші, отримані ним на державній службі в Росії. Товариш і однодумець герцога, абат Ніколь, відомий своїм педагогічним талантом, взявся за здійснення цього плану. У січні 1818 року відбулося відкриття навчального закладу, і на честь герцога він отримав назву **Ришельєвський ліцей**.

Покинувши Одесу для того, щоб стати прем'єр міні-

стром Франції, герцог де Ришельє мріяв сюди повернутися. Що вже говорити про одеситів, які зберегли пам'ять і любов до герцога Армана Еммануеля дю Плессі де-Ришельє, пам'ятаючи про його чесноти та безкорисливість, про силу духу під час чуми в Одесі, про чуйність та комунікабельність. Про Ришельє склали легенди, пам'ять про нього залишилася в створеному ним Дюковському саду, у вулиці Ришельєвській, в Ришельєвському ліцеї, в прекрасному пам'ятнику І. Мартоса в ансамблі Приморського бульвару, на п'єдесталі якого була встановлена латунна дошка:

«Герцогу Еммануїлу де Ришельє, управлявшему с 1803 по 1814 год Новороссийским краем и положившему основание благосостояния Одессы, благодарные к не-забвенным его трудам жители всех сословий».

Одесити пам'ятають своїх перших градоначальників

Незабаром після герцога Ришельє новим правителем Одеси і всього Півдня став один з героїв взяття Ізмаїла, оспіваний Байроном в «Дон Жуані», **граф Ланжерон**, якого в Росії називали Олександром Федоровичем. У листопаді 1815 року він був призначений градоначальником Одеси та Херсонським військовим губернатором. І це не випадково, адже до цього часу він пройшов не одну військову кампанію.

Ланжерон за характером був повною протилежністю Ришельє – в ньому більше спостерігалось військової бравади, французької легкості. Недарма сучасники озивалися про нього і з безсумнівною симпатією, і з деякою іронією: «хоробрий генерал, добра правдива людина, але розсіяний, великий жартівник і зовсім не адміністратор».

Граф О.Ф. Ланжерон

І тим не менше, цей «не адміністратор», можливо, не пропонуючи до втілення власні ідеї, виявився гідним наступником герцога і з честю завершив геніальні задуми Ришельє. Саме Ланжероном була **реалізована в Одесі ідея порто-франко – «вільної гавані».**

Довгоочікуваний указ з'явився 16 квітня 1817 при графі Ланжероні. Одеса отримала на 30 років право безмитно ввозити закордонні товари

і продавати їх на суворо обмеженій території, а при вивозі товарів, сплачувати мито в митниці. Для відкриття порто-франко необхідно було викопати навколо міста і порту рів глибиною в 2,1 метра і шириною 2,8. Перед ровом був споруджений вал і встановлені дерев'яні рогаці. Потім влаштовані дві митниці – на Пересипу і Молдаванці. Ці роботи обійшлися місту в 300 тисяч рублів. З 15 серпня 1819 порто-франко почало діяти. Протяжність кордону становила 24 версти. До цієї території входило все місто – від Куяльницького до Сухого лиману. Однієї старанності і наполегливості графа Ланжерона у втіленні, як сказали б тепер «проекту» порто-франко, було б достатньо, щоб зберегти його ім'я в історії Одеси.

При Ланжероні був відкритий **Ришельєвський ліцей**, другий у Росії по значущості після Царськосельського; продовжилося озеленення міста, розпочате ще братами Де Рібасами. У 1818 році Олександр Ланжерон заснував **ботанічний сад**. При ньому почала виходити **перша в Одесі газета**; було покладено початок прекрасному ансамблю **Приморського бульвару**.

Одеським градоначальником Ланжерон був лише до 1820 року, випросивши найвищий дозвіл відокремити цю посаду від Новоросійського генерал-губернатора, яким він залишався до травня 1823-го. Після завершення служби він жив як приватна особа в Одесі. Поїздка до Петербурга коштувала йому життя – він заразився холерою і помер 4 липня 1831 року. Графа Олександра Федоровича Ланжерона поховали в Одесі, в католицькій церкві на Єкатерининській вулиці. Пізніше більшовики влаштували в цьому храмі спортзал. Могила графа не збереглася. Але нагадують про нього в Одесі і **Ланжеронівська вулиця**, і арка від колишньої дачі графа – під склепіннями якої проходять на знаменитий **пляж Ланжерон** одесити і гості міста.

«Там все Європою дихає, віє», – писав про Одесу Олександр Сергійович Пушкін, який провів тут тринадцять місяців заслання – з липня 1823-го по серпень 1824 року. Заслання проходило при новому генерал-губернаторові Новоросійського краю, ясновельможному князю **Михайлу Семеновичу Воронцову**, що отримав цю посаду 7 травня 1823 року.

Не потрібно в черговий раз обговорювати переплетення долі цих двох людей. Один – геніальний поет, інший – не менш геніальний у

Князь М.С. Воронцов

військовому мистецтві і справі управління величезним краєм. Більшість дослідників вітчизняної історії називають час правління Воронцова «**золотим віком**» Одеси.

Оцінивши належним чином спадщину своїх попередників, створену ними за неповні 30 років існування Одеси, Воронцов взявся за облаштування Одеси і всього регіону.

Перш за все – турбота про **розвиток і зміцнення кордону порто-франко** – цього, як сказали б тепер, бренду Одеси; звуження лінії порто-франко для надійного нагляду над контрабандистською «вольницею». У 1849 році, вже після Воронцова, порто-франко продовжили на п'ять років, потім ще раз, а в 1859 році його скасували. Безмитна торгівля іноземними товарами, легальна і контрабандна, привернула до міста значну кількість купців – не тільки вітчизняних, але й закордонних. Приплив закордонних товарів зробив життя в місті дешевим і сприяв процвітанню Одеси.

Саме за часів Воронцова Одеса стала третім містом імперії, а у своїй «європейськості» і цивілізаційним новаціям навіть могла дати урок обом столицям – Москві і Санкт-Петербургу.

При Воронцові з'явилися **перші пароплави, маяк**, інтенсивно, однак з розумом, розвивалося сільське господарство – саме ясновельможний князь організував **Товариство розвитку сільського господарства Південної Росії**.

Князь Воронцов: пам'ятник в Одесі

Вихований в Англії, в країні, де «Велика хартія вольностей» з'явилася ще на початку XIII століття, князь Воронцов і на військовій службі, і в ролі повновладного правителя величезного краю не терпів принизливого і жорстокого ставлення до слабких світу цього. Може й тому приріст населення Одеси поповнювався і селянами, і іноземцями. Повітря було тут іншим. Зовсім недавно прах Михайла Семеновича Воронцова і його дружини Єлизавети Ксаверівни перепочували у знову відбудованому Спасо-Преображенському соборі. Про князя Михайла Семеновича Воронцова нагадує в Одесі багато чого – це і **пам'ятник на Соборній площі**, встановлений у 1863 році, і **Воронцовський маяк**, і **Воронцовський палац** на Приморському бульварі, і **фонд Воронцова** в науковій бібліотеці і багато-багато іншого. Зберегти б цю велику спадщину!

У 1995 році за рішенням Одеської міськради багатьом вулицям Одеси були повернені їхні історичні назви. Але не всі імена були, як то кажуть «на слуху». Так, назва вулиці Новосельського мало що говорить нинішньому поколінню одеситів. А даремно!

Микола Олександрович Новосельський (1818–1898), на честь якого через три роки після його смерті була названа Ямська вулиця (він жив на ній), був міським головою Одеси з 1867 по 1878 рік. Кримська війна, що закінчилася підписанням у березні 1856 року принизливого для Росії Паризького договору, підвела невтішні – особливо для Півдня й для Одеси – підсумки. На Чорному морі були знищені парусні кораблі повністю, а пароплавів залишилося всього вісім. Але торгівля, особливо зерном, потребувала потужного торговельного флоту. І вже в травні 1856 року флігель-ад'ютант М. Аркас і таємний радник М. Новосельський подали у високі кабінети прохання про заснування приватного пароплавства на Чорному морі. Так був створений **РОПІТ – Російське товариство пароплавства і торгівлі**. Товариство тримало в своїх руках торгівлю за кількома напрямками – Кавказькому, Кримському, Галацькому і далі – Марсельському. Не було забуте й пасажирське сполучення, у тому числі й річкове – по Дністру, Дніпру, Дону, Дунаю і навіть по Бугу. З установою РОПІТ Одеса, порт, торгівля відкрили друге дихання. Вже одна ця справа Миколи Олександровича Новосельського не могла не викликати захоплення у вдячних одеситів. І в 1867 році він

став міським головою Одеси. Перебуваючи на цій посаді кілька каденцій, Новосельський зробив для нашого міста надзвичайно багато. Не тільки створення РОПІТ послугувало увічненню його пам'яті, але й вирішення однієї з найболючіших проблем Одеси, про що знову ж таки писав О. Пушкін: «Однако в сей Одессе влажной еще есть недостаток важный; чего б вы думали? – воды».

Через п'ять років після приходу Новосельського до управління містом, в 1873 році в Одесі була остаточно вирішена проблема водопостачання. **У місто прийшла дністровська вода.** Сталося це не без допомоги англійських концесіонерів, тепер би сказали – англійських інвесторів, і **одеський водопровід в кінці XIX століття визнали кращим за якістю питної води.** Життя одеситів стало комфортнішим, місто розквітло своїми парками і бульварами, суттєво видозмінилося, його європейський вигляд і шарм стали ще більш очевидними.

Розвиток міської фінансової системи, народної освіти та багато іншого можна віднести до заслуг Миколи Новосельського, під час перебування його міським головою. Дбайливий господар міста, він був людиною високої культури, колекціонером, любителем театру. І повинно ж так було статися, що саме при ньому в 1873 році згорів Міський театр! І ще один сумний збіг: у середині 1990-х, коли одеській вулиці повернули ім'я Новосельського, практично зникло Чорноморське морське пароплавство (ЧМП), яке багато в чому зобов'язане саме дітищу Новосельського – РОПІТу. Цікаво, коли ж з'явиться в Одесі новий творець пароплавства, яке б дорівнювало РОПІТу або ЧМП?

Греція завжди пам'ятатиме, чим вона зобов'язана Одесі: звільнення країни від оттоманського ярма починалося саме в нашому місті, де на початку позаминулого століття виникло товариство «Філікі Етерія». Країна пам'ятає, для скількох греків Одеса стала рідним містом. Але й Одеса не забуває, яку роль в її історії, в її процвітанні зіграли сини Еллади.

Одне з найбільш знаменитих, найбільш шанованих імен в історії Одеси – ім'я **Григорія Григоровича Маразлі**, який був обраний міським головою в 1878 році і залишався ним до 1895 року.

Сімнадцять років правління Маразлі – це один з найбільш благословених періодів в історії Одеси.

Григорій Маразлі гідно продовжив традицію, закладену його попередниками – перш за все, турбота про процвітання Одеси. Благоустрій міста при ньому досяг неймовірного для сучасників рівня – усі нові відкриття в науці та промисловості використовувалися для розвитку інфраструктури міста. **У міському освітленні почали застосовувати електрику, з'явилися міські кінно-залізні дороги** («конки» – попередники трамваїв), були **вдосконалені каналізація і водопровід**, побудована перша в Росії **бактеріологічна станція**, яку очолив І.І. Мечников...

Слідом за Міським садом і Дюковським, був створений величезний **Олександрівський парк** над морем, а також **грязелікарні на Куяльницькому і Хаджибейському лиманах**, побудована **психіатрична лікарня**. При Маразлі відбулося відкриття на місці згорілого театру нового, **Оперного** (на будівництво пішло менше років, ніж у наш час на його реставрацію), відкриття **пам'ятника О. С. Пушкіну**. Фінансове становище Одеси при Маразлі значно зміцнилося за рахунок нового оціночного податку на хутори і земельні ділянки, замість колишнього мізерного земельного збору.

Податки на нерухомість давали майже третину доходів міста, збільшувався місцевий бюджет і від нових промислових підприємств. Як і раніше, поповнення скарбниці відбувалося за рахунок так званого півкопійчаного збору, яким обкладався кожен пуд зерна, що вивозився на експорт. Якщо врахувати, що в 1880-і роки Одеса займала перше місце з експорту зерна в Росії, то можна уявити, у якій сумі перетворювались ці півкопійки з кожного пуда!

Спадкоємець багатого купецького роду, Григорій Григорович Маразлі увійшов в історію Одеси як **благородний філантроп і меценат**. Його благодійні діяння неможливо описати кількома рядками. Ось тільки деякі приклади. Ним була зведена **церква святих Григорія Богослова і мучениці Зої** – в пам'ять про батьків; викуплений і подарований місту колишній **палац Потоцьких** – для музею образотворчих мистецтв; за міські кошти, але в основному на кошти Маразлі, було побудовано **будівлю для публічної бібліотеки та для музею Одеського товариства історії та старожитностей** – нинішній Археологічний музей.

Почесна нагорода Одеського міського голови ім. Г. Маразлі

Кілька десятків училищ і народних шкіл, перша народна безкоштовна читальня, богодільні, притулок для людей похилого віку, ідальня для безпритульних дітей, міський нічліжний притулок і багато-багато іншого – всього не перерахуєш – було створено на пожертвування Г. Г. Маразлі. Коли вже в наші дні в Одеському відділенні Грецького фонду культури відбулася виставка фотографій та листівок з зображенням будівель, споруджених

Маразлі в Одесі – а він будував подібні установи і в Греції – то стало зрозуміло: розмахом такої благодійності могли б позаздрити і почитися багато сильних світу цього!

У 1875 році Григорій Маразлі отримав дворянський титул, а з ним і право на герб, девізом якого стали слова «**Честь паче почесті**». Все своє життя Маразлі дотримувався цього девізу. **Майбутнім правителям міста він заповів продовжувати додавати хоч рядок у цьому літописі благодійності.** В Одесі збереглися будівлі, побудовані на особисті кошти міського голови, є **Маразлієвська вулиця**, на Грецькій площі кілька років тому встановлено **пам'ятник Маразлі**, а також існує **міський орден – імені Маразлі.**

Так місто вшановує пам'ять свого видатного громадянина. Після Григорія Григоровича Маразлі Одесі вже ніколи більше не пощастило мати такого міського правителя...

Цілком зрозуміло, що в межах невеликого нарису неможливо зупинитись на діяльності усіх одеських градоначальників іноземного походження. Ми запропонували вашій увазі характеристику лише найяскравіших, найдіяльніших людей, що перебували на цій посаді. Тих, хто залишили найбільш помітний слід в історії нашого міста та доклали зусиль для утвердження традицій добросусідського співіснування представників різних національностей.

Однак, вважаємо за необхідне принаймні побіжно назвати ще кілька інших імен. Так, добре відомою в Одесі була грецька сім'я **Дмитра Спиридоновича Інглезі**. В 1818 – 1821 рр. його було обрано міським головою, а також почесним попечителем Інститута шляхетних дівчат, членом Одеського комерційного суду. Дмитро Інглезі багато зробив для розвитку Одеського порту. Крім того, займаючи ключові посади в місцевих органах влади і володіючи значними коштами, він активно займався благодійницькою діяльністю. До когорти одеських градоначальників відносяться росіяни **Ларіон (Ларіон) Федорович Портнов** (1797–1800 рр.), **Іван Іванович Мигунов** (1803–1806 рр.), **Ілья Новиков** (1833–1836 рр.) та його син **Яків Новиков** (1845–1848 рр.), греки **Іван Кафеджи (Кафажи)** (1800–1803 рр.), **Іван Амвросійович Амвросіо** (1806–1809 рр. та 1821–1824 рр.), **Константин Фотьєвич Папудов** (1842–1845 рр.), а також багато інших осіб, про кого інформації збереглося вкрай мало, однак чиї прізвища вказують на іноземне походження своїх власників. Саме їм судилося залишити слід в історії нашого міста і вписати свої імена в реєстр одеських керівників.

Ігор Бринош
Едуард Петровський

Традиції «южнорусского» благодійництва

Благодійництво та меценатство – це справа серця, яка притаманна всім народам в усі часи. Історично склалося, що заснування міста Одеси та заселення «южнорусского края» було безпосередньо пов'язано з традиціями благодійництва. Поступово стаючи на ноги, іноземні поселенці не забували і про нужденних – відкривали народні школи, сирітські будинки, притулки для літніх та невеличково хворих людей тощо. Традиції благодійництва відслідковуються на прикладі грецької громади, зокрема – діяльності відомого філантропа та мецената Григорія Григоровича Маразлі, котрий у 1878–1895 роках був міським головою Одеси.

Traditions of «Southern Russian» Charity

A charity and a patronage are cases of heart that are inherent to the all ethnic groups at all times. Historically founding and settlement of Odessa were directly connected with traditions of charity. Step by step becoming stronger foreign settlers didn't forget about poor people. They opened schools, orphanages, hospitalities for elderly and so on. Traditions of charity can be traced at the example of Greek community, particularly at the activities of the famous philanthropist and patron Gregory Marazly. Who was the Mayor of Odessa at 1878–1895.

Колись Одеса вважалася третім після Петербурга та Москви містом російської імперії. І у цей приємний для неї ранг вона була зведена трудами багатьох одеситів, у тому числі – іноземців, які знайшли тут нову батьківщину. Стаючи на ноги у місті, що бурхливо розвивалося, нові його жителі не забували і про нужденних.

Благодійність – справа серця, тому в тій чи іншій формі вона проявляється у всі часи, і у всіх народів. Ступінь культурності суспільства, його соціальні, економічні і побутові умови, безумовно, впливають на характер проявів піклування про ближнього – звідси створюється історія благодійності. Допомога ця може бути приватна, особиста, або від громади, допомога урядова та від союзів і

товариств. На той час, коли на місці Хаджибея виникає і починає розвиватися Одеса, справа благодійності вже мала певну урядову організацію. Ще за царя Петра I приписувалося по всіх губерніях влаштувати «шпитаалі для калік і старих, котрі не мають можливості здобути харчі трудами». Організацію піклування бідними отримала Одеса за часів імператриці Катерини II, коли в кожній губернії були створені Прикази суспільного піклування, до обов'язків яких входило відкриття народних шкіл, сирітських домів, лікарень, домів для літніх та невеличково хворих, робітничі доми; приватна благодійність також віталася.

Історично склалося так, що Одеса своє існування розпочала на ґрунті благодійності.

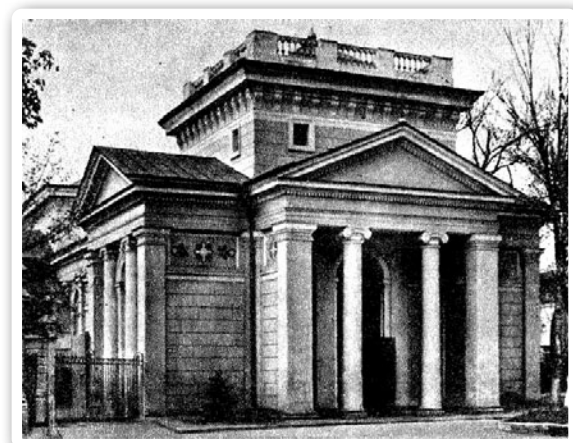
Тільки-но була заснована Одеса, як вже у 1798 р. на міські кошти засновано **міську лікарню** з обов'язком піклування про бідних. Від єврейського товариства у жовтні 1798 р. було подано до магістрату прохання про дозвіл провести збір коштів на непередбачувані витрати та на грошову допомогу бідним удовам і сиротам, а у 1802 р. було відкрито **єврейську лікарню**.

З метою найшвидшого освоєння і заселення цього багатого краю царський уряд усіляко сприяв прибуттю іммігрантів. 19 квітня (3 травня) 1795 р. Катерина II затвердила указ «Про влаштування селища єдиновірних народів у місті Одесі й околицях його», що містив Положення «Для викликаних з Архіпелагу й інших закордонних місць в Одесу міських переселенців» і «Про поселення в околицях Одеси греків і албанців, що служили в останню війну в Архіпелазі». Для греків-переселенців у саму Одесу необхідно було побудувати на перший час 53 кам'яних будинки. Коли ж кількість поселенців досягне 50 родин, використавши зі скарбниці до 2000 руб. без повернення, побудувати для них церкву, у якій богослужіння відправлялося б на їхній рідній мові. Переселенцям поблизу міста надавалися грошова допомога і будинки, збудовані за казенний рахунок. Крім того, вони на 10 років звільнялися від усіх податей і повинностей. В околицях же Одеси з греків і албанців наказано було створити дивізіон із трьох рот чисельністю до 300 осіб рядових з офіцерами та іншими чинами. Тексти «Положень» були перекладені новогрецькою і

відіслані у Стамбул російському посланникові для поширення серед греків. Під кінець року рішення уряду про поселення греків в Одесу значною мірою були втілені в життя: у місто прибуло 62 сімейства переселенців і, крім того, 27 купців і 14 чоловік різного звання. У 1795 р. греки, не рахуючи службовців дивізіону, складали близько 10 % населення Одеси (224 з 2349 жителів).

Для поліпшення умов життя грецьких іммігрантів і інших іноземних громадян, видачі грошової допомоги (у розмірі 100 – 150 руб.) у місті призначалися так звані **попечителі грецького оселення**. З метою правильного розподілу коштів, у тому числі на будівництво будинків для іммігрантів, була створена спеціальна **«комісія для греків і албанців»**, що знаходилася у безпосередньому підпорядкуванні градоначальника Одеси.

Царський уряд також задовольнив прохання переселенців, указом від 20-го травня (3 червня) 1797 р., дозволивши іноземцям взагалі зарахуватися за бажанням до стану купців або міщан і заснувати магістрат, з появою якого була скасована «комісія для греків і албанців». **Магістрат для іноземців** проіснував до 1801 р., коли указом Олександра I був закритий.

Грецька церква Св. Трійці, м. Одеса (фото орієнтовно п. 1980-х рр).

Хоча в цьому випадку благодійність мала за мету заселення краю, але і в подальшому, наприклад, у 1821 р., коли Одеса була вже достатньо заселена, емігранти, які прибули з Греції через революцію, що спалахнула, були прийняті охоче і на допомогу їм за велінням імператора Олександра I була створена особлива комісія.

Існуюча думка про те, що Одеса була «грецьким містом», є невірною і заснованою, швидше за все, на тому, що греки складали значну частину іноземного купецтва. До 1807 р. була зведена Одеська Грецька церква Святої Трійці, будівництво якої почалося після закладення фундаменту у 1795 р. Фінансування в розмірі 2 тис. руб. надійшло зі скарбниці за наказом імператриці, також був організований збір пожертвувань одеських греків.

Грецька Троїцька церква, м. Одеса (фото 2007 року)

Протягом 1801–1806 рр. на території Херсонської губернії виникло декілька колоній, населення яких складалося переважно з болгар та греків – Малий Буялик, Великий Буялик, Кубанка, Катаржино (всі чотири неподалік Одеси), Тернівка та Інгулка поблизу Миколаєва, Слов'яносербська (на півночі від Одеси), Паркани – поблизу Тирасполя. Ці переселенці розглядали Росію не як місце свого тимчасового притулку, а як свою другу батьківщину. Під час Вітчизняної війни 1812 р. Росії з Наполеонівською Францією колоністи, за повідомленням голови болгарських колоній Зело Несторова, як вірні піддані та з почуттів вдячності уряду, за щедрість монарха, пожертвували загалом 6780 руб. на користь війська, а саме: Малий Буялик – 2870 руб., Великий Буялик – 2080 руб., Катаржино – 830 руб., Кубанка – 1000 руб., Тернівка – 240 руб., Інгулка – 100 руб. В лихі роки уряд також допомагав колоністам. Наприклад, у зв'язку з російсько-турецькою війною 1828 – 1829 рр. уряд пробачив колоністам, оселеним на казенних землях Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній, у т.ч. грекам, недоплату, яка значилася за ними за 1829 р.

З початком Грецької війни за незалежність у 1821 р., тисячі біженців з Османської імперії змушені були шукати порятунку в межах сусідніх держав. Значне їхнє число кинулося до кордонів єдиновірної Росії. Велика частина грецьких біженців оселилася в Одесі. Тільки з 10 (22) березня до 18 (30) червня 1821 р. в Одесу прибуло 836 константинопольських греків. Загалом, у червні 1821 р. кількість греків в Одесі за офіційними даними сягала майже 4 тис. чол.

Усім приїжджаючим в Одесу та інші міста Росії грекам надавалася необхідна матеріальна допомога. Основну частину грецьких біженців в Одесі складали мешканці Константинополя, менше було представників інших прибережних місць. На ці потреби уряд асигнував 150 тис. руб. Уся сума була перерахована в одеську контору державного банку. Для її розподілу 20 червня (2 липня) 1821 р. в Одесі було засновано тимчасовий (проіснував до жовтня 1821 р.) «Комітет для допомоги константинопольським грекам, що прибули в Одесу». Але виділеної суми виявилось недостатньо. Тоді уряд розіслав усім губернаторам і єпископам по імперії **звернення про збір коштів**. За деякими даними, до кінця 1822 р. за підпискою було зібрано біля 1 млн. руб. У зборі коштів брали участь мешканці ба-

гатьох міст Російської імперії – духовні особи, городяни, військові Волинської, Курської, Нижньогородської, Тобольської, Пензенської та інших губерній. З метою правильного розподілу коштів, що надходили, восени 1821 р. були створені **Одеська і Кишинівська грецькі допоміжні комісії**. Одеська комісія складалася з 9 чоловік під голову-

Будівля Одеського художнього музею, придбана Г.Г. Маразлі у подарунок місту (вул. Софіївська м. Одесі)

ванням російського дипломата, грецького вихідця Матвія Яковича Мінчаки; скарбником був один з відомих купців – Д. Інглезі. Вона проіснувала до червня 1831 р.

Комісія не тільки видавала грошову допомогу і пенсії, але і допомагала знайти роботу, вирішувала інші організаційні питання. Однак допомогу одержували ті іммігранти, що прибули до міста в період революції і російсько-турецької війни 1828 – 1829 рр. Спеціально для дітей грецьких біженців простого звання у 1822 р. було відкрито грецьке дівоче училище.

Григорій Григорович Маразлі – відомий меценат і філантроп грецького походження

У 1822 р. імператор Олександр I прийняв прохання Ірінопольського митрополита Григорія, Бузевського єпископа Костянтина, архімандрита Галацького монастиря Парфенія, які знаходилися у Бессарабській області на тимчасовому перебуванні, і дозволив провести збір грошей з метою викупу полонених греків – жителів островів Хіос, Кассандри і Сидонії, шляхом підписки серед усього населення Росії. Кількість полонених сягала 100 тис. чол., а сума викупу складала 500 левів за людину. Організація збору пожертвувань і викуп полонених були покладені на спеціально створений у Кишиневі комітет. Відділення цього комітету, у складі Д. Інглезі, О. Кумбарі, О. Мавро, В. Скіна, було відкрито і в Одесі.

Однією з яскравих фігур одеської грецької громади був Григорій Григорович Маразлі. Спадкоємець багатой купецької фамілії, ввійшов в історію Одеси як шляхетний філантроп і меценат, у 1878-1895 рр – міський голова.

Його благодійні діяння неможливо описати декількома рядками. Вражає один лише перелік зведених на кошти Г.Г. Маразлі або

Храм Григорія Богослова і святої мучениці Зої, побудований коштом Г.Г. Маразлі (вул. Старопортофранківська м. Одеси)

куплених і подарованих ним місту будівель: **Художній музей, Міська бібліотека і Музей Одеського товариства історії та старожитностей** (сучасний археологічний музей), **Народна читальня, бактеріологічна станція, церква Григорія Богослова і мучениці Зої, церква на Куяльницькому лимані** тощо.

У 1870 р. було засновано Родоканакієвське дівоче училище в Одесі. Так як Г. Г. Маразлі брав активну участь у житті грецької громади Одеси, у 1871 р. він був обраний заступником голови Грецького благодійного товариства, а у 1896 – довічним головою.

Не менш помітною була участь інших

мешканців Одеси. Коли важкі часи настали в місті у 1833 р. внаслідок неврожаю княгиня Є.К. Воронцова та графиня Р.С. Едлінг (уродж. Стурдза, греко-молдавського походження, сестра відомого благодійника Олександра Стурдзи) організували «**Новоросійське жіноче товариство піклування бідними**», яке допомагало нужденним продуктами харчування, винаймало будинки для безпритульних та лікарні для них, влаштовувало їх на роботи, піклувалося сиротами. На 1859 р. завідування всіма справами товариства, яке з 1836 р. йменувалося «**Одеським жіночим благодійним товариством**», перейшло безпосередньо до княгині Є.К. Воронцової.

Будівля Міської публічної бібліотеки, згодом Музею Одеського товариства історії та старожитностей, а зараз – Одеського археологічного музею НАН України, побудована коштом Г.Г. Маразлі

Пантелеймонівська церква (поч. ХХ ст.), зведена коштом Г.Г. Маразлі

У 1850 р. було освячено будівлю богадільні та церкви біля неї (суч. вул. Белінського, 2) неподалік Михайлівського монастиря з метою підготовки жінок для догляду за хворими. У 1859 р. з огляду на заслуги її засновника О.С. Стурдзи богадільня почала називатися «Одеською Стурдзівською богадільнею жалісливих сестер». Враховуючи потреби розширення богадільні, за кошти Г.Г. Маразлі було спонсоровано будівлю, він же спонсорував відкриття при богадільні безкоштовної лікарні для

Одеська Стурдзівська богадільня
жалісливих сестер (побуд. 1848-1853 рр.),
вул. Белінського м. Одеси

тих, хто приходить, яку перед тим закрито через нестачу коштів.

У 1826 р. було відкрито богадільню при Євангелічно-лютеранській церкві, яка, через брак коштів, існувала з перервами, і тільки з 1858 р. стараннями пастора Бінемана вона стала постійною. При єврейському молитовному домі «Малбіш-арімім» організовано роздавання одягу найбіднішим парафіянам. Ця установа офіційно затверджена з 1836 р. Євреї організували поховальне братство, яке мало своїм обов'язком безкоштовно ховати бідних.

У 1843 р. за ініціативою Флоріана Вейса виникло **Швейцарське благодійне товариство**, яке надавало грошову допомогу своїм співвітчизникам, які потребували її. У 1856 р. виникає товариство допомоги і освіти караїмів. Під впливом політичних подій на Балканському півострові 1854 р. в Одесі у 1858 р. виникає **Болгарське настоятельство**, метою якого було сприяння релігійно-моральному розвитку задунайських болгар. Воно допомагало церквам та училищам Болгарії, піклувалося про освіту викладачів та священників, допомагало тим болгарам, які приїжджали до Росії для здобуття освіти, або бідували.

Протягом чотирьох років з 1880 по 1884 до т.зв. коробочного збору з євреїв було додано суму на устрій богадільні для піклування старими людьми обох статей, яка відкрилася наприкінці 1983 р.

У 1861 р. А.М. Бродський подарував єврейському товариству кам'яний будинок (вул. Базарна), для того щоб в одній частині його мешкали сироти, а інша слугувала для їхнього утримання. У травні 1868 р. в цьому будинку було відкрито сирітський притулок під назвою «**Сирітське відділення при Одеській Таалмуд-Торі**».

До 1883 р. власним коштом побудував будинок для притулку для бідних відомий в місті єврей **А.М. Бродський**, потомствений почесний громадянин міста **А.О. Коган** на початку 1873 р. пожертвував землю (між сучасними узвозами Херсонським і Марінеско та на розі Базарної і Старопортофранківської) з усіма спорудами для надання бідному населенню різного віросповідання та станів дешевих приміщень. Ці заклади отримали назву Коганівських. Згідно заповіту А.О. Когана в Анан'євському повіті для допомоги бідним селянам було відведено 800 дес. землі.

У 1874 р. при Євангельській церкві Св. Павла на кошти парафіян було відкрито сирітський дім.

Як окреме церковне піклувальне товариство з грудня 1871 р. діяло **Грецьке благодійне товариство**, за коштів якого утримувалося дівоче училище та видавалася бідним парафіянам грошова допомога. Таку ж мету мало парафіяльне благодійне товариство при Римсько-католицькій церкві, засноване у травні 1882 р. за ініціативою К. Володковича, настоятеля церкви каноніка Р. Рейхерта та інших парафіян, якими було розроблено проект статуту. Товариство влаштувало житлові приміщення для бідних, надавало грошову допомогу, харчові продукти, утримувало їдальню для дітей.

До таких же товариств відноситься і «**дешева кухня для бідних**», заснована єврейським товариством у 1881 р., яка спочатку розміщувалася у винайнятому будинку на розі Троїцької та Ришельєвської, а потім переїхала у власний будинок, побудований за кошти Льва та Лазаря Бродських.

Швейцарське благодійне товариство за підтримки французької та англійської колоній і жінок-благодійниць відкрило у 1888 р. «**Притулок для гувернанток, викладачок і бонн**».

Будинок міської «дешевої» ідальні

В Одесу, як портове місто, прибувало багато іноземців, які вдалині від батьківщини нерідко потерпали від матеріальних труднощів. Природним тому було виникнення іноземних благодійних товариств, що мали за мету допомогу співвітчизникам. Перше таке товариство – **Швейцарське** – виникло ще у 1843 р. Подібні наміри мали й інші товариства, засновані при іноземних консульствах: у 1863 р. – при **Італійському**, у 1874 р. – при **Німецькому** і **Австро-Угорському**, у 1882 р. – при **Французькому** і у 1892 р. – при **Сербському**. **«Товариство допомоги євреям-землеробам і ремісникам у Сирії та Палестині»** засновано у 1890 р. і було покликано допомагати, як видно з назви, не мешканцям Одеси, але, функціонуючи тут, збирало великі кошти для допомоги єдиновірцям.

Олена Уварова

Роль іноземців в зародженні та розвитку підприємництва Одещини

The Role Foreigners at the Emergence and Development of entrepreneurship at Odessa region

Успіхи в сільському господарстві, зародження промисловості, поява перших банків, салонів, типографій, газет тощо. Багато підприємницьких досягнень нашого регіону пов'язані з німецькими колоністами, англійськими банкірами, французькими промисловцями, італійськими комівояжерами та ін. Як символ іноземних інвестицій регіону, місто Одесу прикрашає Французький бульвар, де, починаючи з 1896 року, завдяки французькому громадянину Генріху Редереру, шампанське стало продуктом «місцевого розливу». Залишається Одеський регіон привабливим для іноземного інвестування і зараз.

Success at agriculture, emergence of industry, founding of the first banks, salons, typographies, newspapers and so on. A lot of business achievements of our region connected with German colonists, English financiers, French industrialists, Italian salesmen and so on. As a symbol of foreign investments at the region French boulevard decorates Odessa where from the 1896 thanks to the Frenchman Henry Reder Champaign become a product of "local flood". Odessa region is still appealing for the foreign investments.

Сталося так, що на ниві організації і будівництва Одеси плідно працювали представники багатьох народів світу. Чимала кількість з них, особливо впродовж XIX ст., стали настільки помітними в громадському житті і комерційній діяльності міста, що колорит атмосфери одеського життя представляв собою суміш України, Росії, Франції, Італії, Англії, Німеччини, Польщі, Греції тощо зібраних в одному місці. **Сторінки історії одеського підприємництва просто майорять прізвищами вихідців з інших країн, які вклали значний внесок у розвиток і збагачення міста й краю.**

Одеські іноземці були власниками різноманітних великих і малих виробництв, брали активну участь у фінансовій круговерті,

Черговий номер двомовного «Одесского вестника»

утримували численну кількість ресторанів, кав'ярень, кондитерських, казино, готелів, хлібопекарень тощо, а деякі з них проіснували аж до початку ХХ століття. Навіть в інформаційному секторі вони були першими.

Так, небагато хто знає, що перша типографія існувала в Одесі з 1804 року і належала італійцю, а перша газета друкувалась

французькою мовою «**Messenger de la Russie Meridionale, ou Feuille commerciale**». Навіть, коли в 1827 р. почав виходити «**Одесский вестник**», то й він друкувався двома мовами – французькою та російською.

Характеризуючи розвиток підприємницької діяльності іноземців в Одесі, пригадаємо слова відомого літературного персонажа М.С. Паніковського: «...А тепер я ходжу і не впізнаю нашого Чорноморська. Де все це? Де приватний капітал? Де перше товариство взаємного кредиту? Де, запитую я вас, друге товариство взаємного кредиту? Де товариство на вірі? Де акціонерні компанії зі змішаним капіталом? Де все це? Неподобство!». Тож зупинимося спочатку на історії банківської справи і пов'язаних з нею сторінок фінансової діяльності одеських іноземців.

Були в Одесі нумеровані і нумеровані кредитні товариства. Не тільки перше або друге, але, скажімо, купецьке, промислове,

домовласницьке, землеробське і т.д. і т.п. Було навіть «містечкове» **Молдаванське кредитно-ощадне товариство, Товариство взаємного дрібного кредиту**, товариство «**Праця і заощадження**». В цілому існувало не менше сорока тільки солідних кредитних і банківських установ напередодні революційних катаклізмів початку ХХ століття.

В історико-краєзнавчих виданнях незмінно пишуть про те, що одеський грошовий ринок ніколи не був самостійним і завжди перебував у закордонній залежності, хоча місцеві кредитні заклади зіграли величезну роль в еволюції регіональної економіки в цілому і торгівлі зокрема. Твердження це не дуже коректне, оскільки сама можливість існування самодостатніх замкнутих грошових ринків у новій і новітній європейській історії практично виключається. Це тим більше очевидно, що ми маємо справу з «морськими воротами» великих територій, що продукували масу товарів, які користувалися найвищим попитом.

Спробуємо показати на ряді прикладів, що народжена на інвестиціях Одеса вже незабаром сама стала повнокровним донором не тільки регіонального, але загальноросійського і навіть європейського масштабу.

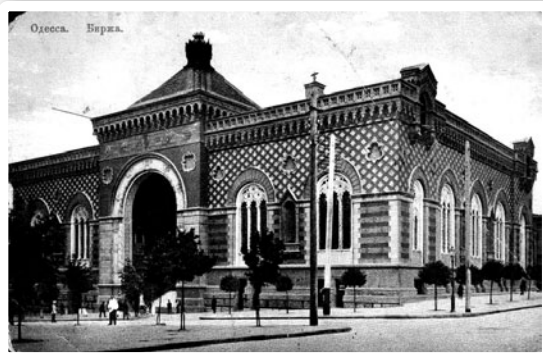
Наочне уявлення про ситуацію, що склалася на європейському ринку незадовго до народження Одеси, дають роботи низки одеських істориків, зокрема А. І. Третяка. У XVIII сторіччі російські товари вивозилися переважно через балтійські порти, де фактичними монополістами були англійці. Реекспортуючи залізо, ліс, парусину, прядиво, сало й інше, «володарка морів» Англія отримувала фантастичні прибутки і тим самим утискала інтереси Росії і середземноморських держав.

Прямі торгівельні відносини з Францією, Італією, Іспанією й іншими країнами обіцяли райдужні перспективи. Адже зростаюча промисловість Європи потребувала все більших обсягів хліба й інших продуктів і товарів, щоб годувати і забезпечувати потреби робітників – вчорашніх селян. Саме розуміння цього призвело в підсумку до того, що **Одеса стала головним російським чорноморським портом, втягнутим в орбіту комерційних операцій із країнами Середземномор'я.**

А яка комерція без концентрації капіталу і формування відповідних інфраструктур?! І, зовсім природно, капіталу і форм його організації середземноморських негоціантів. Вже в найперші періоди існування міста сюди переселились багато заможних людей з архіпелагу і материкової Греції, з малоазійських портів, південнослов'янських «протекторатів» і країн Центральної Європи. Згідно з першим переписом засновника міста Й. Дерібаса, в тодішній Одесі серед жителів-міщан значилося 106 росіян, 213 українців, 224 грека, 240 євреїв та чимала кількість представників інших, хоча менш численних, національностей.

Одесі ледве минув рік, а тут вже зосередились родини 146 купців – «дітей різних народів». З осені 1796 року в будинку херсонського купця Марка Дофіне офіційно функціонувала **біржа** – із усіма необхідними атрибутами, включаючи маклерів, публічних нотаріусів, старшин та ін. Ці та інші факти дозволили історикові С. Я. Боровому говорити, що банківський промисел був розвинутий в Одесі майже від самої її появи. Він же писав про зосередження цього промислу на початку XIX ст. **у руках грецьких та італійських комерсантів**. Ця теза має потребу в деякому уточненні.

Справді, солідні грецькі і почасті італійські підприємці фактично займалися банківськими операціями вже наприкінці XVIII ст., однак **перший приватний комерційний банк в Одесі розгорнув свою діяльність у 1802 р.** Його заснували **французький негоціант Фурньє і ліворнський банкір Жом** (між іншим, наше місто в перші десятиліття XIX ст. значною мірою інвестувало Ліворно, як і багато інших італійських морських центрів, сприяючи їхньому відродженню). Показово, що капітал цієї установи нарахо-

Будівля Одеської «нової» біржі

вував до 300 тисяч французьких ліврів – ми бачимо в цьому альянсі звичне «франко-італійське спільне виробництво».

Пріоритет французів у формуванні перших кредитно-банківських інституцій підтверджується й іншими документальними свідченнями, зокрема – публікаціями, що видавалися у Віденській грецькій газеті «Слово Гермеса». З цих повідомлень випливало, що до 1808 року в місто «приїхали декілька досвідчених французів і знавців комерційної справи, що сприяло створенню в Одесі **страхового товариства з назвою Camera imperiale delle assicurazioni**, дуже прибуткової системи, яка стала головною підтримкою тутешньої торгівлі і при цьому давала прибуток її учасникам».

Сюди були запрошені й греки-одесити, які, на своє щастя (не виключено, що навмисно), посварилися з французами, заснувавши по тій же схемі альтернативну **Греко-російську страхову компанію**. Це співтовариство домоглося чималих успіхів під керівництвом авторитетних у грецькій громаді постатей: **Іоанна Дестуні, Феодора Серафіно й Іоанна Петало**.

Хто стояв у джерел «первинної» французької страхової компанії? Безсумнівно, теж примітні особистості: **Сікар, Рено, Сен-Прі** – комерційні консультанти самого Ришельє. Можливо, також **Шансіньон, Лесар, Веларі** й інші «одеські марсельці». Між іншим, ще в 1803 році Дюк, як говорять свідки тих давніх подій, здійснив спробу влаштувати **місцевий позиковий банк (ломбард)** для купецтва.

Спроба ця не увінчалася успіхом, однак Ришельє знайшов інші можливості поживавлення грошового ринку... У ришельєвські часи грошовий ринок енергійно оформлювався й облаштовувався по всіх напрямках. У 1806 році Жан Рено відмінно обладнав спеціальну біржову залу, у якій, до речі, з'явилися свіжі комерційні газети з Італії, Франції, Англії, Австрії, Німеччини і, зрозуміло, російські. Наскільки можна передбачити, і попередники одеських газет – так звані «**біржові листки**» – з'явилися ще за часів Дюка.

У 1808 році, одночасно з Греко-російським страховим товариством, закладається **Одеський комерційний суд – перший в імперії!** Примітно, що головував у цьому суді французький аристократ граф Сен-Прі: у молодому місті всі або перебували на служ-

бі, або займалися комерцією, включаючи і багатьох представників нобілітету. Тут ще не було тих, кого прийнято називати «золотою молоддю» – великосвітських гульвіс і випивак.

Ще в 1804 році стараннями Ришельє утворена **Обмінна контора** з капіталом у 100 тисяч карбованців мідною монетою. Навіщо, запитаєте ви? А справа в тому, що в усьому Причорномор'ї відчувався найгостріший дефіцит розмінної монети. Навіть з військовослужбовцями інколи не було чим розплачуватися. Доходило до курйозів: при спорудженні будинків знатних осіб під кути новобудови закладалися не традиційні срібні карбованці, а прості «п'ятаки». Саме тому із самого дитинства міста тут процвітали міняльний бізнес, багаторазово описаний здивованими воячерами. Столики і рундуки мінял кучкувались на перетині Ришельєвської і Дерибасівської, під вікнами Клубного готелю в будинку Рено (де, між іншим, мешкали Пушкін, Ліпранді, Свін'їн та інші відомі «персонажі» місцевої історії). Тут можна було обміняти карбованці на ліри, франки, фунти і навіть на які-небудь екзотичні бухарські «таньгі». Гості міста з інтересом розглядали дрібні турецькі монетки, отримані від візника «на здачу». «Міняли» також займалися лихварством – хоча не завжди так успішно...

У 1813–1814 роках виникло третє страхове товариство – **Компанія страхувальників**. Акції цієї організації розійшлися миттєво: вона обіцяла бути прибутковішою за попередні.

Очолювали компанію **Іоанн Амвросіо, Ілля Манесіс і Сергій Ксидіас** (одразу на думку спадають його нащадки-банкіри, герої славінської «Інтервенції»). Прибуток цієї, як і попередніх страхових контор складав 10 відсотків – це була плата за послуги, і до честі грецьких негоціантів треба відмітити, що всі ці гроші вони цілком жертвували на утримання лікарні і школи. Ось приклад для наслідування, що не втратив своєї свіжості!

«Французам, людям розумним і освіченим, народженим у країні, де живуть музи, якось довелося показати неосвіченим грекам ще одну комерційну систему», – писали в «Слові Гермеса». Знову грекам пощастило: вони розійшлися в думках із французами в той час, коли ця система тільки почала організовуватись, і греки удруте вирішили відокремитися від французів і створити свою аналогічну систему з

назвою **«Торгівельна каса Одеси»**. (І знову – дармовий плагіат, що зійшов з рук адже про авторські права тоді ще не чули).

«Торговельна каса» надавала грошові займи під відсотки, як правило, торговцям, що погашали заборгованості кредиторам. Ця суспільна установа ставала порятунком для багатьох одеситів, рятуючи від необхідності попадати в кабалу до шкуродерів. Помірні відсотки, стягнуті «Касою», виключали конкуренцію цих жадібних панів. Керували нею згадані Серафіно, Петало, а також Мойсей Падзю.

При спадкоємцеві Ришельє, графові Ланжероні, в Одесі була утворена і **Контора державного комерційного банку** (1819), що почала реальне функціонування, за деякими даними, тільки з 1823 року. Як установив відомий краєзнавець В. А. Чарнецький, під Контору споконвічно був виділений будинок, придбаний у Фелікса Дерибаса (нині – магазин «Медкнига» на вулиці Дерибасівській).

*Утім, основним регулятором грошового ринку як і раніше залишалися приватні банкірські контори. У числі найбільш авторитетних з них С. Я. Боровий називає **банкірський будинок Ф. Н. Родоканакі** (заснований у 1816 р.), що кредитував хлібний експорт.*

Феодор Павлович і справді був одним із тих, кому юна Одеса зобов'язана розвитком зернової торгівлі і виходом на світовий ринок.

Найбільших успіхів **Родоканакі-старший** (його син, Перика Феодорович, згодом найвідоміший вітрогон) досяг у воронцовську епоху і трохи пізніше. У 1836 році він – четвертий по торгівельному обороту: 3 млн. 102 тис. карбованців, після Штігліца, Ралі і Кортацци. У 1841-му у нього був найбільший оборот по імпорту, а з 1845 року Родоканакі надовго став одноосібним лідером.

Член Одеського відділення комерційної ради, біржовий старшина, тосканський консул, Ф. П. Родоканакі був нагороджений російськими і закордонними орденами, одержав звання радника комерції.

Зрозуміло, не один Родоканакі перетворив Одесу в грошовий і кредитний ринок для всіх чорноморсько-азовських портів і навіть, у значній мірі, для обох столиць. Можна згадати в зв'язку з цим і такі відомі **банкірські будинки**, як **А. Тработті** (1833), **Ф. Рафаловича** (1833), **А. Маса** (1838) та ін. Неможливо залишити без уваги і сімейство Штігліців.

Банкірський будинок барона Штігліца був найвпливовішим у Росії впродовж першої половини XIX сторіччя. Брати Штігліци приїхали сюди з німецького князівства Вальдек наприкінці XVIII ст.: Ніколай заснував торговий дім у Північній Пальмирі, а Бернгард узяв винні відкупи в Наддніпрянщині. З Одесою прямо або опосередковано пов'язані обоє, але в більшій мірі – третій брат, Людвіг, що прибув у Росію в 1803 році й успадкував справу Ніколая.

Цей третій Штігліц особливо процвітав, коли Одеса стала найважливішим пунктом транзитної торгівлі через Броди – у ході так званої «континентальної блокади Англії», тобто в другій половині 1800-х років. А. Штігліц був одним із найбільших банкірів Європи – саме він організував державну позику на 50 млн. срібних карбованців під прокладку «чавунки» з Петербурга в Москву.

Ось такі фінансові кити зв'язали своє життя з Одесою! Можна назвати й інші імена. Величезним авторитетом у Росії і далеко за її межами користувалися **одеські банкірські будинки М. і Е. Ашкеназі, А. М. Бродського, М. І. Ефруссі, Е. Мааса, Ф. Маврокордато, Ф. И. Петрококіно, О. С. Хаїса** й інші. Ось кілька характерних епізодів.

Якщо говорити, наприклад, про Ефруссі, Рафаловича і Родоканакі, то вони входили в число пайовиків цілого ряду золотопромислових товариств – Забайкальського, Інокентіївського, Ленського. Ф. Маврокордато був одним із засновників Санкт-Петербурзького міжнародного комерційного банку. Філії багатьох зі згаданих банкірських будинків справно функціонували в європейських столицях.

Щодо Е. Ашкеназі, то він був представником дійсної фінансової імперії, «валовий продукт» якої перевищував будь-які мислимі скарги Монте-Крісто, Флінта або багдадських халіфів разом узятих.

Судіть самі. Батько його дружини, Луїзи Розенберг, був солідним підприємцем у цукропереробній галузі, але не це головне. Суть справи в тім, що всі п'ять його дочок вступили в шлюб з найбільшими банкірами планети: Гінцбургом, Варбургом, Герцфельдом і легендарним фон Гіршем.

Мало того, син від шлюбу однієї з «розенбергш» з Гінцбургом одружився на дочці відомого цукрозаводчика Бродського.

Сестра Гінцбурга вийшла заміж за племінника міністра фі-

нансів Франції, а її дочка одержала в чоловіки самого Едуарда Ротшильда (між іншим, того самого, котрий боготворив першу одеську красуню Аріадну Папудову і подарував їй розкішний особняк на Єлисейських Полях).

Як вам сподобалася ця сімейка, яка репрезентує вкрапленість Одеси в мозаїку світового кредитно-банківського «базару»?

Пора, однак, розважити читача курйозним, майже анекдотичним, сюжетом, пов'язаним з нашою проблематикою. Мова йде про трагікомічну повість падіння великого й авторитетного одеського **банкірського будинку Рафаловичів**, докладно викладену у спеціальній і малотиражній монографії Б. В. Ананьїча про російські банкірські будинки.

Рафаловичі були конфідентами однієї з ключових фігур у російській фінансовій політиці – **А. А. Абазі**, протягом багатьох років голови Департаменту державної економіки Держради, а один час і міністра фінансів.

У 1890 році курс кредитного карбованця почав підніматися – у зв'язку з гарним врожаєм і майбутніми торговельними угодами. У цей час міністр фінансів І. А. Вишнеградський готував грошову реформу на основі девальвації кредитного карбованця і введення золотого монетарного обігу. Для виконання своїх планів він прийняв рішення купувати золото і вести гру на зниження рубля, щоб стабілізувати його на визначеному рівні.

Абаза, природно, був інформований про цю секретну біржову акцію і зміркував, що непогано б і йому самому трішки пограти з державою в азартні ігри. Втягнутий у цю витівку А. Ф. Рафалович поняття не мав про кінцеву мету цієї афери: Абаза велів йому діяти точно по інструкціях, які відправляв шифрованими телеграмами. Тобто Рафаловичу належало грати чужими грішми – грішми свого «патрона». Побачивши в цьому щось для себе вигідне, він теж почав гру на зниження, власними засобами.

Час йшов, карбованець не підвищувався, Рафалович і Абаза втратили приблизно по 800 тис. карбованців кожний. Рафалович запанікував, звернувся за роз'ясненнями до Абазі, але той наполягав на продовженні обраної стратегії.

Тоді, усупереч недвозначним вказівкам зверху, банкір влас-

ними грішми прийнявся грати на підвищення карбованця, вирішивши, що його клієнт збожеволів або що-небудь у тім же дусі.

Тим часом курс карбованця лавиноподібно обвалився: Абаза не тільки відіграв своє, але ще і нажив на цій операції близько 900 тис. руб.! А для Рафаловича непослідовність обернулася крахом, банкрутством. Утім, положення його помітно пом'якшилося надалі під тиском Абази нечуваною для тих часів «амортизаційною» державною допомогою: щоб «ненормальні і невідгідні сторони цієї справи» не одержали «широкого розголошу».

З інших приватних кредитних установ старої Одеси обов'язково потрібно згадати **Земський банк Херсонської губернії** (заснований у 1864–1865 рр.), що зіграв помітну роль у господарському освоєнні Північного Причорномор'я і прилягаючих районів. Відкритий після відомої селянської реформи, він гасив деякі її витрати, надавши землевласникам Херсонської, Бессарабської, Таврійської, Катеринославської губерній кредитів на 170 млн. руб. Усе це пішло на поліпшення земельних угідь і умов землекористування, у результаті чого в 5-6 разів подорожчала і сама земля.

Банк видавав позички під 4,5 відсотки заставними листами на 38,5 років. З урахуванням погашення по відсотках і витрат по управлінню сама процентна ставка складала менше 6 відсотків.

А тепер повернемося до історії про **товариства взаємного кредиту**. Найперше з них відкрито в Одесі в 1868 р. Капітал його складав 6 млн. руб. Товариство це вже тоді впевнено іменувалося банком і робило операції по обліку векселів і соло-векселів, забезпечених нерухомістю або товаром, по видачі позичок під векселі і процентні папери, переведенню грошей усередині імперії, прийом векселів на інкасо й ін.

На рубежі 1871–1872 р. було відкрито також **Одеське міське кредитне товариство**. З дозволу Міністерства фінансів облігації цього товариства підлягали прийомові під заставу по казенних постановах і порядках. Одеська контора держбанку зобов'язувалась видавати позички під заставу цих облігацій у розмірі 65 процентів від їхньої номінальної вартості, а комерційні банки погодились видавати позички навіть під 80 відсотків. По облігаціях, що випуска-

ються, виплачувалися дивіденди – 4,5 відсотка річних. Що стосується позичок, то вони видавалися на 30,5 років – під 6 відсотків і на 37,5 років – під 5,5 відсотка.

У числі акціонерних банків, які користувались бездоганною репутацією, назвемо **Бессарабсько-Таврійський** (1872), що видавав довгострокові позички під заставу земель (на 61 рік 8 місяців, 51 рік 9 місяців, 48 років 8 місяців) і міського нерухомого майна (29 років і 9 місяців і 19 років 11 місяців).

Непогано зарекомендували себе й **Одеський обліковий банк** (1879), а також **Торгово-промисловий банк** (1889), перетворений у 1893 р. у відділення Російського зовнішньоторговельного; **Південно-російський промисловий банк** (1897); **відділення Лодзинського купецького банку** (1899); **Селянський поземельний** та інші банки.

Окрема глава історії грошового ринку – **Одеське відділення Ліонського кредиту** (1891), капітал якого складав 2,5 млрд. франків. Це воістину легендарна установа згадується багатьма відомими літераторами-одеситами. Розташовувалося воно не перетині вулиць Ланжеронівської і Ришельєвської, на тому самому місці, де в пушкінські часи містилося оспіване поетом комерційне казино. Згодом, до самого 1941 року, коли будинок розбомбили, тут було міське відділення держтрудошадкас.

Під час розкопок, розпочатих восени 1995 р. Чорноморською асоціацією археологів і любителів старожитностей, у підвалах колишнього Ліонського кредиту і комерційного казино було знайдено чимало цікавих дрібничок: таблички-показчики для банків і ощадкас, усілякі банківські аксесуари – рахівниця, канцелярські принадлежности й ін. Але найсимпатичніше – безумовно, саме «дріб'язок»: окремі монети різного достоїнства і різних епох, починаючи від катерининських, олександрівських, миколаївських і закінчуючи передвоєнними.

На жаль, історія банківської і кредитної справи в Південній Пальмірі до цього дня повною мірою так і не написана. У будь-якому випадку абсолютно правий незабутній М. С. Паніковський, який розмірковував про «попередні часи». *Досвід старих одеських банкірів – гарна школа для тих, хто зараз формує грошовий ринок,*

керує ним, з головою пірнає в цей непередбачений, мінливий, киплячий простір.

Доповнимо картину підприємницької діяльності одеських іноземців інформацією про їх різноманітні виробництва, що процвітали у великій кількості. Маючи більший чи менший хронологічний період свого існування, за кожним з них знаходимо конкретну історію успіху, впевненого лідерства і створення своєрідного підприємницького «бренду», відомого, як правило, далеко за межами України чи, навіть, тодішньої Російської імперії.

Серед найперших заводів Одеси необхідно виділити такі: **стearинових свічок (Ж. Пітансьє), вакси (А. Жако), мила (Лабер), пудри (Пішон)**. Так, крізь 200 років історії збереглася пам'ять про останнього з названих заводчиків у топонімічній назві однієї з міських вулиць – **Пішонівська**.

Одним із самих відомих на півдні України був **торговий дім братів Раллі**, а також вже згадувана нами родина Родоканакі.

Так, головне підприємство **торгового дому «Родоканакі»** знаходилось в Константинополі. Основним видом діяльності була торгівля зерном, хоча в цілому експорт та імпорт включали значний асортимент різних товарів. Крім виробництва товарів та їх продажу займались також банківською справою та наданням транспортних послуг на кораблях, які належали родині. 1883 р. було засновано **пароплавання «Брати Родоканакі»**, яке мало чималу кількість торговельних, на початку вітрильних суден, а згодом пароплавів. Грецький купець Ф. Родоканакі викупив і облаштував **Одеську фабрику з обробки й упакування сільськогосподарської продукції**. Торговий дім був власником акцій ряду вино-горілчаних підприємств, серед яких був найбільший в Одесі **вино-горілчаний завод**, продуктивна потужність якого становила близько 1% від загального всеросійського спиртового виробництва. Ф. Родоканакі заснував в Одесі найбільшу в Росії **паперово-дзгугтову фабрику**, де працювало 700 робітників і в яку було вкладено капітал на суму 122 098 руб. Крім того, родині Родоканакі належали десять великих підприємств в Одесі, серед яких були млин, текстильна і шкіряна фабрики, броварня, фабрика з пошиття одягу, кілька винних заводів, завод шампанських вин.

З інших відомих сімей підприємців, що займались масштабною промисловою діяльністю необхідно відзначити **Маврокордато, Папудових, Зафірі, Мавро, Петрококіно**. Успіху комерційних операцій більшості іноземних купців сприяло те, що вони спиралися на створену їх співвітчизниками широку торговельну мережу, яка охопила всю Європу, а також деякі райони Азії та Африки.

Значний інтерес для Одеси, де особливо в часи порто-франко процвітала торгівля зерном, становить історія **млинарської справи**. Свого роду «піонером» цього напрямку став **Еммануїл Вейнштейн**, який 1844 року збудував порівняно невеликий дерев'яний млин, призначений виключно для виробництва борошна для продажу в самій Одесі. Невелику кількість товару він вивіз в Італію, а згодом і у Францію. Справа пішла. Почали розвивати виробництво окремих сортів борошна, призначених для випікання, наприклад, булок чи виготовлення спагеті. Через кілька років млинів було вже п'ять. Ситуацію змінила Кримська війна, яка завдала потужного удару по російській економіці, адже кілька років підряд підприємці не мали можливості вивозити зерно на продаж, втрачаючи при цьому роками напрацьовану клієнтуру. Здешевілим зерном скористався Вейнштейн, який, будуючи нові парові млини, закуповував достатню кількість сировини для їх роботи. Виготовлення великих партій сортового борошна змусило на перших порах звертатись до послуг посередників і перевізників. Однак в подальшому він поступово відкривав магазини на території Російської імперії та за кордоном і реалізовував муку під власною вівіскою, відповідаючи перед покупцями за якість на всіх етапах її виробництва. Одеські бізнесмени досить швидко оцінили підприємницьку новацію і включились у цю справу. Парові млини Арбейтмана, Бібермана, Гольдберга, Гуза, Шалашенко, Шапіро, Анатра, Маразлі та ін. почали масово з'являться у місті, пропонуючи покупцям повний асортимент свого товару. Тож саме ця галузь першою посприяла якнайшвидшому подоланню Одесою наслідків Кримської війни і подальшому процвітанню міста. Додамо, що син Вейнштейна Григорій Еммануїлович зумів відкрити магазини-філії сімейної компанії в переважній більшості столиць і торговельних центрів Європи, в тому числі в Парижі, де його продукція отримала найвищу нагороду в історії млинарської справи Російської імперії – золоту медаль відомої міжнародної виставки 1899 року.

Таких прикладів успішного «одеського підприємництва» у нашій історії маємо чимало. Так, **сім'я Шустових** стала засновником однієї з найбільших в історії бізнесу торговельно-промислових імперій, яка вирізнялась не лише своїм багатством і вмінням вести справи, а й унікальними працелюбством та самоповагою. Починаючи з часів правління в Російській імперії Петра I, родина Шустових мешкала в Москві і володіла розгалуженою мережею соляної торгівлі. Проте на середину XIX ст. їхня традиційна торгівля занепала, а відтак довелося змінювати вид діяльності, переорієнтовуючись на власне виробництво спиртних напоїв. На останні гроші в 1863 р. Микола Леонтійович Шустов відкрив в Москві невеликий винокурний завод під назвою **«Товариство М. А. Шустов і сини»**. Саме з нього і почалася історія **алкогольної імперії Шустових**, яка вже в 1890-х рр. контролювала 30 % виробництва спирту в Російській імперії. Організуючи виробництво горілки, Микола Шустов зумів чітко вловити кон'юнктуру ринку. Скасування кріпацтва призвело до різкого зростання чисельності населення у містах, перш за все за рахунок колишніх селян, які перебирались туди у пошуках заробітку. Відтак зростало і споживання населенням спиртних напоїв. Більшу частину прибутків Шустов витрачав на розширення заводу, розробку нових видів продукції, купівлю власних угідь по виробництву сировини. П'ятеро його синів навчалися за кордоном, опановуючи нові технології виробництва спиртного.

Лише наприкінці XIX ст. родина Шустових придбала **коньячний завод у єреванського купця Нерсеса Таїрянца, відомого більше під прізвищем Таїров**. Здійснивши модернізацію і переобладнання заводу, вони взялися за розширення виробництва. На-

Родина Шустових

Реклама «Шустова»

ступним кроком стала купівля **Одеського винокурного заводу**. Вже через рік після початку виробництва коньяку, продукція Шустових отримала гран-прі на Всесвітній виставці в Парижі.

Згодом до цієї нагороди додалося багато інших відзнак

відмінної якості їхньої продукції, перетворивши її на загальновідомий у світі бренд. І це при тому, що найвищий, як для тих часів, рівень виробництва на Одеському заводі забезпечували не більше 80 працівників.

Схожу історію успіху спостерігаємо і в історії ЗАТ **«Одеський завод шампанських вин»**, яка бере свій початок з 8 березня 1896 р., коли імператор Російської імперії Микола II затвердив Устав акціонерного товариства «...для виробництва шампанського вина і коньяку під назвою **«Южно-Русское общество виноделия Генрих Редерер в Одессе»**. Головним ініціатором і засновником товариства був французький громадянин **Людвиг-Едуард-Генріх-Редерер**, який спільно з російськими та іноземними підприємцями здійснив будівництво заводу. Вже в жовтні 1899 р. відбувся випуск першої партії **шампанського «Генріх Редерер»**, напою, який вже третє століття радує своїх цінителів.

Яскравою сторінкою одеського підприємництва є **історія ресторанів і**

Реклама «Шустова»

їхніх власників, що могла б цілком стати темою окремого нарису. Вже до кінця XIX ст. в місті нараховувалося **39 готелів з ресторанами, 9 кав'ярень, 27 буфетів, близько 500 трактирів і ресторацій.**

Крім того, потрібно додати наявність близько 250 закладів, що торгували вином, а також казенні лавки, де реалізовувалася горілка. Власники одеських ресторанів не лише їздили навчати своїй майстерності за кордон, але й самі навчали кухарів з усієї Росії. Навчали різноманіттю страв і способів їх приго-

Пам'ятна дошка відкриття виробництва Г. Редерера

тування у різних народів світу або, з власного досвіду, основ правильного ведення бізнесу.

Серед найвідоміших імен знаходимо **греків Симона Аспоридіса та Косту, француза Цезаря Отона, російянина Панаса Федотовича Алексеева («Федотича»)**. Крім оригінальності й неповторного стилю у своїй справі, вони всіяко популяризували західноєвропейську, східноєвропейську, середземноморську, українську й російську кухню. Ще однією особливістю цих рестораторів і водночас їх чесною була різнопланова ме-

УСТАВЪ

Южно-русскаго общества винодѣлі
Генрихъ Редереръ въ Одессѣ.

Цѣль учрежденія общества, права и обязанности его.

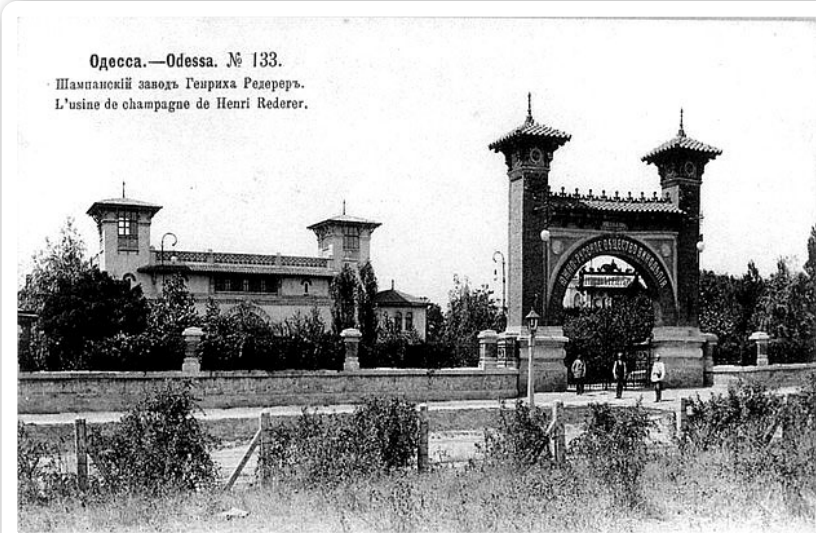
§ 1.

Для торговли разными виноградными винами, также для выдѣлки изъ нихъ шампанскаго вина и коихъ ека, учреждается акционерное общество, подъ наименованіемъ: «Южно-русское общество винодѣлі Генрихъ Редереръ въ Одессѣ».

Примѣчаніе 1. Учредители общества: французскій гражданинъ Людвигъ-Эдуаръ-Генрихъ Редереръ, действительный статскій совѣтникъ Іванъ Івановичъ Зайченко, Одесскіи 2-й гильдіи купецъ Федоръ Гавриловичъ Енин, почетный гражданинъ Яковъ Абрамовичъ Диньинъ и дворянинъ Евгенийъ Спиродоловичъ Пономаренко.

Примѣчаніе 2. Передача до образованія общества учредителями другимъ лицамъ своихъ правъ и обязанностей къ обществу, преемственныя новыя учредители и исключены изъ числа учредителей котораго либо изъ нихъ допускается не иначе, какъ по истреженіи на то, всякій разъ, разрѣшеніи Министра Финансовъ.

Статут «Южно-Русского общества виноделія Генрих Редерер в Одессе»

Будинок заводу шампанських вин Г. Редерера

ценатська діяльність, що здатна викликати глибоку повагу до цих людей, безтями закоханих у власну справу, своє місто, оточуючих людей, а відтак і життя.

У нашій розповіді неможливо обійтись також без такої сторінки історії одеського підприємництва як **виробництво солодошів**. Відомо, що серед усіх категорій і вікових груп населення спостерігається любов до солодкого, а особливу пристрасть до цього мають, звичайно ж, діти. І хоча солодоші в Одесі почали виробляти ще на початку існування міста, однак промислове виробництво налагодилося лише наприкінці XIX ст. завдяки торговельному розрахунку й ентузіазму братів **Якова та Лева Крахмальникових**, які в районі Молдаванки відкрили власну парову фабрику. Їхній батько **Абрам Крахмальников** був знаменитим кондитером і бісквітних справ майстром. Розуміючи, що таких майстрів-одинаків у місті з майже 400 тисячним населенням багато, брати досконало вивчили його досвід і взялися за здійснення в Одесі своєї революції у кондитерській справі. Кінцева мета полягала у налагодженні виробництва якісної і водночас дешевої продукції.

Продукція фабрики
Крахмальникових

Використовуючи закордонний і російський досвід у цій справі, було закуплено необхідні механізми і печі, що працювали від парової машини. Для роботи на фабриці найняли близько 60 людей, серед яких чільне місце посідав лікар, що слідкував за станом здоров'я робітників. Високі, як для тих часів, соціальні стандарти та заробітна платня приваблювали на роботу колишніх кустарів-кондитерів і сприяли динамічному розширенню виробництва. За кілька років **фірмові магазини братів Крахмальникових**, що розміщувались по всьому місту, були заповнені товарами на будь-який смак – від дешевих цукерок в скромній обгортці до дорогого печива, тортів і шоколадних цукерок у срібних подарункових коробках. Асортимент продукції просто вражав своїм розмаїттям. Брати організовували екскурсії для бажаючих відвідати виробництво, а також безкоштовні дегустації власної продукції, що стало додатковою рекламою для популярної торгівельної марки. В 1906 р. **фабрика Крахмальникових** була перенесена в нові корпуси неподалік від Чумної гори, а виробництво, яке зросло втричі, дало можливість реалізовувати товари по всій території імперії. Брати мали навіть серйозні плани з розширення виробництва за рахунок будівництва заводів в Санкт-Петербурзі, Москві, Києві. Однак Перша світова війна, а далі революція, громадянська війна, прихід до влади більшовиків, націоналізація приватної власності... Все це знищило успішну справу Крахмальникових, звело нанівець їх зусилля у справі створення власної кондитерської імперії.

Завершуючи нашу розповідь, хотілося б зауважити, що в обсязі одного нариса неможливо охарактеризувати всі сторінки традицій добросусідства у сфері підприємництва. Ми зупинились лише на окремих аспектах цієї проблематики, прагнучи продемонструвати найбільш яскраві приклади, непересічних особистостей, чиї здобутки варті стати прикладом для наслідування. І хоча всі ці підприємства втратили своїх власників у часи радянської націоналізації, однак більшість з них і надалі продовжували забезпечувати ринок своєю продукцією. Змінювалися назви і форми власності, асортимент і якість товарів, однак безперервними залишались традиції виробництва, закладені їх засновниками-іноземцями, а підхід і ставлення до своєї справи у наш час знову переживають своєрідний ренесанс.

Едуард Петровський

Одеська торгівля – Odessa's Trade Outside «поза кордонами» «the Boundaries»

Вигідне географічне положення, полінаціональний склад населення та репутація «відкритого» міста зробили торгівлю візитною карткою Одеси. Будучи одним з найбільших перевалочних пунктів не тільки Росії, але і Європи – Одеса до кінця XIX століття стає одним з найбагатших міст Російської імперії. І цьому активно сприяли представники всіх національностей міста, разом створюючи загальновідомі одеські торгові «бренди» - зокрема, «порто-франко» та «Привоз».

Advantages geographical position, multinational composition and reputation of the «opened» for the trade city made the trade a business card of Odessa. As one of the biggest dumps not only at Russia, but also at Europe – Odessa became one of the biggest cities of Russian Empire. Representatives of all nationalities at the city facilitated actively to this process and created famous brands such as «Porto-Franco» and «Privoz».

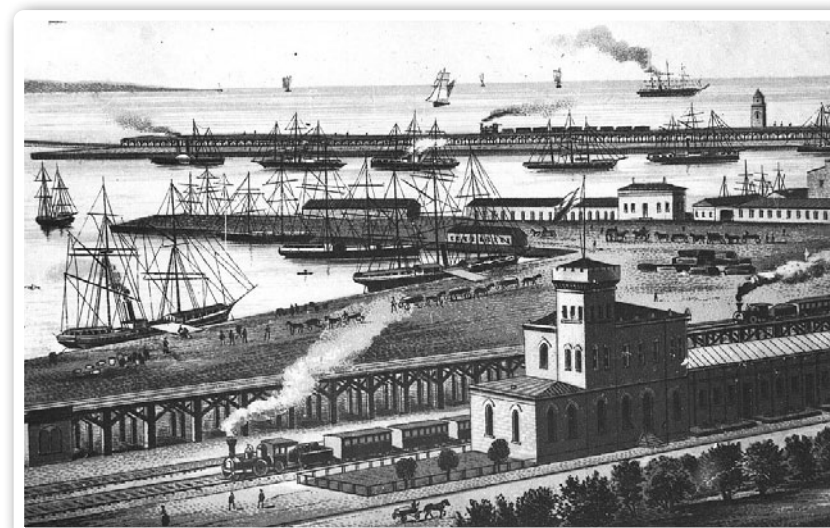
В українській історії фігурантами багатьох суспільних процесів, місцями, де відбувалися найважливіші події, часто виступають найбільші міста країни. Якщо за Києвом, Харковом, Львовом та деякими іншими містами традиційно закріпилася першість в політичному або ж національно-культурницькому значенні, то **Одеса по праву може претендувати на визначне місце в економічному житті.**

З огляду на динаміку розвитку міста в XIX ст. та його значення як економічного центру не лише Російської імперії, а й усїєї Європи, **дозволимо собі назвати «Південну Пальміру» економічною столицею України цього часу.** При цьому необхідно зауважити, що участь у виробничих і торговельних операціях брали представники всіх національностей, які населяли цей південноукраїнський регіон або ж приїздили сюди у справах. До того ж вони, можливо й самі того не підозрюючи, не лише обмінювалися знаннями і досвідом, а й **формували важливу для розвитку краю традицію економічного добросусідства, яка привнесла в історію багато**

імен та видатних звершень, частина з яких не втратили своєї актуальності й до цього часу.

Імператриця Катерина II, рескриптом на ім'я Де-Рібаса від 27 травня 1794 року, повеліваючи влаштувати військову гавань і купецьку пристань на місці старого Хаджибея, заклала разом з тим і фундамент міста Одеси. При заснуванні нового міста передбачалися тверді засади – «процвітаючая торгівля, благоденствие народное, обогащение государства». Проте впродовж майже десятирічного періоду існування Одеси питання про те, бути чи не бути місту головним портом південного краю не було остаточно вирішено. Лише завдяки **герцогові Ришельє** і його величезному бажанню запровадити порто-франко, значення і місце Одеси в російській державі різко змінилися.

Діяльність герцога була надзвичайно плідною і всебічною. Він прикладав зусилля до розвитку продуктивних сил усїєї Новоросії, проте чільне місце відводилося саме Одесі. Герцог запрошував сюди масу нових поселенців і надав Одеському порту те значення, яке привертало іноземні судна. Робилися зусилля для розвитку торгівлі,

Одеський порт: вид на Карантинну гавань

будувалися портові споруди; за клопотанням градоначальника були зменшені митні збори, причому цей захід був поширений на всі порти Чорного і Азовського морів; дозволений транзит через Одесу до Молдавії, Австрії і Пруссії, для цієї мети були побудовані складські приміщення; засновані консульства (австрійське, іспанське, неаполітанське), облікові контори, біржі, комерційний суд тощо.

Зміни, що відбувалися в порту за часів Ришельє, зокрема прокладка набережної, добудова верфі і двох дерев'яних пристаней, а також карантинна гавань, полегшували суднам не тільки прибуття в Одеський порт, але і зимівлю тут, – ось чому кількість суден в порту постійно зростала. Так, якщо протягом 1795 року в Одеський порт прибуло 39 суден, зокрема 31 турецьке і 8 російських; з них відійшло з вантажем 20 турецьких і 2 російських, а решта залишилися на зимівлю в порту, то в 1796 році прийшло вже 86 суден, а відійшло 64.

До 1814 року у герцога Ришельє остаточно склалася думка зробити з Одеси **порто-франко і реорганізувати морську і сухопутну карантинну систему**. Думка ця не була реалізована відразу, головним чином тому, що настав час, коли у Ришельє з'явилася можливість повернутися на батьківщину. Але і у Франції, займаючи видатне положення, він не забував про Одесу та порто-франко і продовжував здалеку впливати на сприятливий результат цієї реформи.

Одеський порт: вид з міста

Співвітчизник і незмінний друг Ришельє, **Ланжерон** отримав це призначення на посаду градоначальника зі схвалення герцога, який був упевнений, що останній, тісно зв'язаний з ним особистою дружбаю, йтиме по наміченому герцогом шляху.

І ось, указом від 16 квітня 1817 року в **Одесі запроваджено порто-франко**, реалізоване, проте, тільки 4 липня 1819 року, коли були закінчені роботи по обведенню міста ровом і облаштуванню Херсонської і Тираспольської митниць для пропуску за межу порто-франко сплачених митом товарів.

Порто-франко – це морська гавань, що користується правом безмитного ввозу та вивозу закордонних товарів на її території. При встановленні цього права лише для окремої частини гавані, виникає порто-франківський квартал.

Перш за все, запровадження статусу вільної гавані було породженням більш широкої та історично визначеної тенденції, яку можна назвати фритредерською. Система порто-франко мала слугувати важелем для підняття та розвитку вільної торгівлі, забезпечити стрімкий вихід на середземноморський, тобто південно-європейський, товарний і грошовий ринки за рахунок енергійного експорту сільськогосподарської продукції та імпорту необхідних Російській імперії екзотичних товарів.

Для ілюстрації переваг порто-франко розглянемо простий приклад. У звичайному порту ввіз товарів з-за кордону включає низку бюрократизованих процедур, як-от контроль та оцінка вартості товарів чиновниками, сплата митного збору, нерідко – карантинний огляд ввезеної продукції. Ці всі процедури є вкрай небажаними для більшості торговців, особливо у випадках, якщо порт використовується як «транзитний пункт» для подальших морських перевезень. Тож не дивно, що можливість скасування частини з перерахованих вище процедур отримала позитивний відгук майже в усіх верствах населення. Торговці отримували право сплачувати податки лише за проданий товар, та й то у значно менших обсягах порівняно з іншими портами, їх клієнти купували товар за значно нижчими цінами, а держава (як виявиться пізніше) отримала надприбутки з податкових надходжень через митні кордони навколо порто-франко.

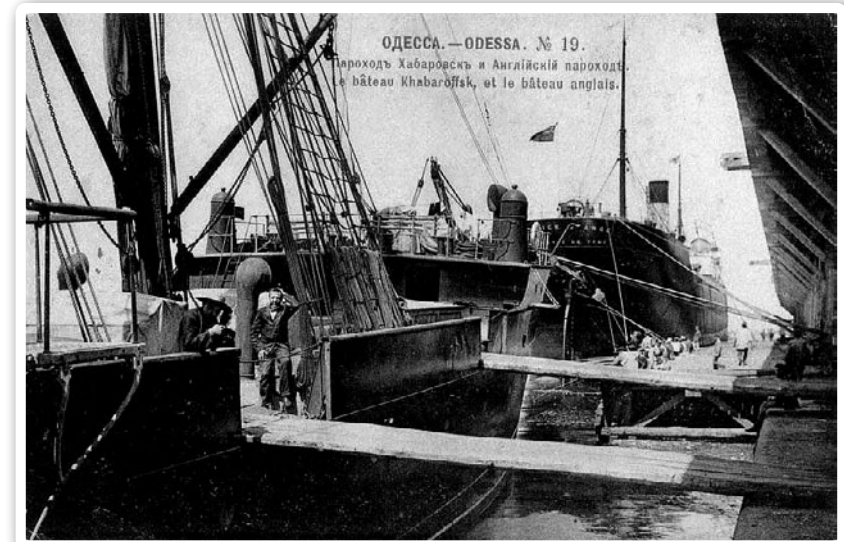
Вивезення іноземних товарів з Одеси углиб країни мало відбуватися лише через дві митні застави, влаштовані при воротах на кордоні порто-франко. Це здійснювалося за правилами загального тарифу із сплатою звичайного мита. Заборонені для ввезення до країни товари не мали права бути пропущені через кордон порто-франко інакше, як транзитом для вивезення за кордон із сплатою мита в одеській митниці. Притому видавалися відповідні документи, а товар пломбувався. Пломби і документи перевірялись на митних заставах кордону порто-франко, адже перетин кордону порто-франко у будь-яких інших місцях суворо заборонявся. Випадки порушення пломб або невідповідності документів вважалися «підробкою», і винний у цьому мав зазнати покарання «згідно з існуючими правилами».

З огляду на те, що Одеса мала вельми непогане географічне положення, а тому часто використовувалась як транзитний пункт, де можна було упакувати, переробити або, насамкінець, перепродати товар для подальшого експорту з країни, запровадження статусу порто-франко означало, що імпортовані до порто-франківського кварталу товари звільнялися від оподаткування. Більше того, звичайні купці не мали платити ввізного мита, не будучи впевненими в тому, що їхній товар куплять.

Ще однією перевагою порто-франко було пряме сприяння розвитку місцевої промисловості. Купці, привозячи товари до безмитного порту, були майже впевнені в тому, що їх розкуплять, продавали тут свої закордонні товари, завантажувалися українським товаром (переважно, це було зерно) та відїжджали. Натомість місцеві підприємці, маючи можливість купувати закордонну сировину без митних зборів, могли відкривати фабрики та заводи, що працювали на цій сировині. Через те, що Одеса завдяки своєму статусу приваблювала до себе найдефіцитніші види ресурсів, тут скоро налагодилися унікальні за своєю ресурсною базою для всієї Російської імперії виробництва, як-от миловаріння, швейна та ткацька промисловість. Також можливості порто-франко використовувалися сільськогосподарськими виробниками, котрі мали змогу збути збіжжя, що дуже сприяло розвитку сільськогосподарських промислів Херсонщини та суміжних із нею губерній. Заохочуючи пересе-

лення у край вихідців із Центральної Європи та Балкан, держава посилювала економічні зв'язки із зазначеними регіонами. Крім того, залучалися підприємливі люди і, частково, капітали, які могли сприяти збільшенню товарообміну, поширювалися нові форми господарювання і смаки, що спричиняли посилення попиту на іноземні товари. За свідченням багатьох дослідників, особливе значення для зовнішньої торгівлі Одеси першої половини XIX ст. мали грецькі купці.

*Швидко Одеса стала портом спочатку всеросійського, а потім і світового значення. У часи найбільшого розквіту тут були контори більше 30 іноземних фірм. Особливого значення став набирати **експорт зернових**, адже протягом XIX ст. Одеса рятувала не одну європейську країну від голоду. Виконувати таку «рятувну» функцію місто почало ще у 1817–1818 рр., коли знекровлена наполеонівськими війнами Європа гостро потребувала продовольства та сільськогосподарської продукції. Власне кажучи, після 1818 р. Одеса й отримала статус порто-франко. Саме тоді унаслідок вигідної кон'юнктури на європейському ринку експорт зерна сягнув*

Одеський порт в роботі

нечуваних розмірів. Так, лише в 1817 р. з Одеського порту було вивезено товарів на суму 40 млн. руб. Такі успіхи посилювали віру у надзвичайне майбутнє Одеси й генерал-губернатора краю та одеського градоначальника О. Ф. Ланжерона. Він, безперечно, вірив у це місто, а тому у промові на відкритті Ришельєвського ліцею 7 січня 1818 р. присвятив йому такі слова: «Одеса, перебуваючи ще у своїй колисці, уже є квітучим містом, прикрашеним витонченими й численними будівлями, населеним 30-тисячним населенням працелюбних громадян. **Одеса спостерігає сьогодні, що велика частина торгівлі Європи та Азії, залишивши попередні свої шляхи несе багату данину в її порт, у якому минулого року майоріли прапори тисячі кораблів іноземних.**»

Головними продуктами імпорту були вино, ром, інші бакалійні товари, фрукти, кава, чай, галантерейні товари, олово, свинець, фарби та аптечні матеріали. Експорт в основному здійснювався через вивезення жита, кукурудзи, льону, пшеничної муки, сала, воску, дьогтю, латуні, заліза, ікри, книг, виробів зі шкіри, картин та церковного начиння.

Найрізноманітніші іноземні товари, які ввозилися до імперії через Одесу, потім поширювалися не тільки по всій Росії, а й транзитом до Австрії, а через Кавказ – до Персії. *Тож можна зробити висновок, що завдяки Одесі тогочасна Росія отримувала не лише прибутки, а й міжнародний авторитет.* В Одесі засновувалися великі банкірські будинки, обороти яких охоплювали все побережжя Чорного і Азовського морів; одеське купецтво стало швидко багатіти.

Успіхи торгівлі Одеси привертали до неї увагу купецтва і громадськості, загалом, в імперії та за кордоном. Уже в 1806 р. у Петербурзькому часописі «Ліцей» було опубліковано вірш «Одесса» автор якого пророкував юному причорноморському місту завдяки торгівлі славу стародавнього Карфагена. «Торгівля! Ти душа діяльності світу», – проголошував він, особливо вихваляючи успіхи на цій ниві Одеси, а також благоустрій міста, європейський смак та строкатість населення: «Достаток у всьому і смак і краса, народи різних вір та країн там поселились».

Водночас, за часів порто-франко Одеса була не тільки важливим центром торгівлі, а й великим ринком робочої сили, приваблюючи представників різних національностей, які, з огляду на становище і перспективи «Південної Пальмири», шукали кращої долі й можливостей для самореалізації саме тут. В цій якості значення міста для економіки Наддніпрянщини було чи не найважливішим.

Важливим було і те, що Одеса, маючи славу веселого міста, ставала ще і дешевим містом. Дешевизна закордонних товарів зумовила тут і порівняну дешевизну життя, що привертало на тимчасове або постійне перебування масу осіб культурного класу.

Поїздки до Одеси стали улюбленою розвагою російських поміщиків і додавали місту великого пошвавлення; попит народжував пропозицію, жваво йшла торгівля різними товарами. Одеса не боялася конкуренції і ставала південною столицею не внаслідок адміністративної протекції, а внаслідок визнання за нею такого звання всім суспільством.

Незручності, які незабаром виявилися, від надмірної розтягнутості межі порто-франко (1817 р.), що простягнулася на 24 версти навколо міста, примусили в 1823 році змінити її первинні межі. Але при проведенні нової межі вдалися до іншої крайності, абсолютно наблизивши її до міста і залишивши поза нею найближчі передмістя – Молдаванку і Пересип.

Граф Воронцов виклав Міністрові фінансів всю невідповідність існуючого порядку: «положение оной (черты) слишком стеснительно для жителей города Одессы и особенно для предместий Молдаванки и Пересыпи. Городские жители, можно сказать, заперты в своих домах; они лишены свободного выезда в окрестности города, где устроены многие заведения и дачи; они терпят недостаток в воде, ибо все фонтаны находятся вне черты...» Внаслідок цього 12 січня 1826 року було затверджено положення про перенесення межі одеського порто-франко.

По закінченню терміну дії одеського порто-франко (1849 р.) виклопотаний був дозвіл на продовження його ще на 5 років, а ді-

яльність по поглибленню і очищенню Одеського порту зробили його зручнішим для стоянки каботажних суден і пароплавів.

Дія порто-франко остаточно завершилася в 1859 році і генерал-губернатору Новоросійського краю графові Олександрю Григоровичу Строганову довелося докласти чимало зусиль щоб перехід Одеси від виняткового існування, завдяки порто-франко, до звичайного перебігу міського життя, був якомога менш чутливим. Щоправда, Одеса на цей час вже ґрунтовно окріпла, досягла таких блискучих результатів, що майбутнє її вже було передбачуваним адже торгівлі задали хороший імпульс на багато років уперед, а позитивний економічний вплив Одеси на місцеву економіку відчувався практично у всіх українських регіонах...

Традиції добросусідства в економічній сфері мають безліч цікавих сторінок, однією з яких є **історія одеських базарів**, центральне місце серед яких займає безперечно **Одеський Привоз**. Надзвичайно велика кількість різноманітних історій, що мали місце на одеських базарах описані відомими письменниками, такими як К. Паустовський, Ю. Олеша, В. Катаєв, І. Бабель, Е. Багрицький, В. Сосюра та ін.

Старобазарна площа м. Одеси

Здавна відомо, що торгівля – безпосередній наслідок розподілу праці між окремими представниками і прошарками людського суспільства – завжди була невід’ємним супутником і важливим фактором соціально-економічного і культурного буття народу. Історичні джерела донесли до нас зовнішні прикмети цього глибинного зв’язку: на ярмарках і базарах міст і сіл України під удари барабана «публікувались» оголошення і постанови місцевих керівників, на міських площах під час торгів кат карав злодія, а корчма була місцем громадських зібрань.

Ще 1794 року в Одесі за задумом інженера Франца Деволана з’явився проспект, на якому були розташовані одразу дві базарні площі. Проспект назвали Олександрівським – на честь царя Олександра I, а площі називалися Грецька та Базарна, і саме на них згодом розрослися **Грецький базар** (побудований в 1810 році архітектором Ф. Фраполі) і **Вільний ринок** (перейменований пізніше в **Старий базар**), він же Привоз.

Зі звіту Міського управління відомо, що вже в 1797 році «Будьякий базар» (на той час Руський і Грецький) мали свого наглядача, або так званого «базарного», обов’язки якого визначались особливою інструкцією міського управління. На базарних наглядачів покладался обов’язок спостерігати щоб не було спекуляції, перекупування товарів, встановлення надмірних цін на життєво необхідні товари та інших зловживань, як на міських базарах, так і на митниці.

Грецький базар славився тим, що пропонував будь-які товари, зроблені руками – від книг і картин до скрипок, рушниць, сигар і капелюшків, а також продукти, серед яких особливою популярністю користувалися пиво і хліб.

Історія Привоза починається з 1827 року, коли на Привозній площі був побудований великий ринок. З тих пір він став головним ринком Одеси. Власне Привоз являв собою «відділення» Старого базару, призначене для торгівлі безпосередньо з возів, фур і т.д.

Більш як три чверті століття Привоз не мав жодних капітальних будівель і являв собою замощений майданчик з дерев’яними крамницями і балаганами для торгівлі різними продовольчими

Таким був Привоз на початку своєї історії

припасами, які здавались в оренду Миською управою на аукціонній основі, тобто через «торги». З огляду на специфіку організації торгівлі, Привоз був досить брудним місцем. Потреби в кам'яних будівлях не було, оскільки наявність великих корпусів обмежувало

б «маневри» гужового транспорту. Крім того, через два квартали знаходились чудові споруди Старого базару, який був облаштований у 1833 р. На його головній площі розміром 105 на 88 сажнів було зведено кам'яну будівлю з вежею заввишки у 9 сажнів з великим «бойовим годинником». Протрималася ця вежа аж до 1958 р. Уздовж неї і посеред вулиць, які перетинали ринок, було виділено місце для торговців, які, згідно із задумом архітектора Г. І. Торічеллі, повинні були торгувати в однакових наскрізних торгових галереях з каменю. Галереї складалися з двох рядів поздовжніх колон, які були з'єднані між собою арками і покриті кам'яними склепіннями.

Лише в 1913 р. на Привозі був збудований витончений «Фруктовий пасаж», проект якого розробив архітектор Ф. П. Нестурх. Головною будівлею Пасаж виходив на вулицю Преображенську і складався з чотирьох корпусів, кожен з яких мав два повер-

Так Одеський Привоз виглядає нині

хи. Між собою вони з'єднані арками з кованими воротами, а на стовпах були встановлені вилиті з чавуну вази з фруктами. Корпуси, оснащені підвалами, стояли двома рядами попарно, а між ними розташовувався широкий двір.

Славиться ж Привоз людьми, що торгують тут різноманітним товаром і їх жаргоном.

У 2006 році в рибному відділі встановили пам'ятник «тьоті Соні» – персонажу міського фольклору. Місцевий скульп-

Привоз: пам'ятник «тьоті Соні»

На Привозі можна купити що завгодно

птор Ігор Івченко в цьому образі втілює риси типової одеситки – дружини моряка. Тьотя Соня – повна жінка середнього віку у великому капелюсі, із широкою кишенею на фартусі. Об ноги бронзової Соні в очікуванні риби третється товстий кіт. Люди фотографуються біля пам'ятника

Одеса: Новий базар

та кидають у кишеню копійки.

В 1842 році за проектом архітектора Т. Торічеллі на розі вулиць Єкатерининської і Ланжеронівської був побудований **гостинний двір – «Пале-Рояль»**, в дослівному перекладі означає «Королівський палац», який складався з **44**

торгівельних галерей. А в 1903 році було завершено 15-річне будівництво **Нового базару**. В різний час в Одесі з'явилися й інші базари, серед яких можна виділити Олексіївський, Слобідський, Канзанський і Старокінний.

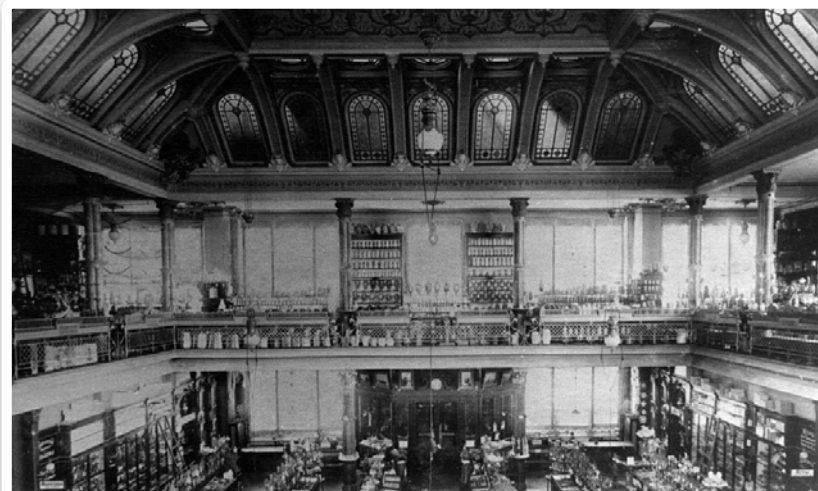

Вид на Одеський Пасаж

Хліб та інші сільгосппродукти на базари привозились у такій кількості, що вони йшли не тільки для потреб мешканців міста, але їх скуповували для подальшого перепродажу купцям, які займалися вивозом продукції на зовнішні ринки чи в інші райони держави. Сучасники вважали, що наприкінці 1850-х років на базарах Одеси щорічно продавалось близько 200 тис. четвертей хліба; велась також жвава торгівля худобою. На неї завжди був великий попит з боку м'ясників, а також власників підприємств по виробництву витопленого сала, свічок та мила. Худобу продавали на декількох ринках. На початку 1830-х років продаж худоби проводився переважно на Молдаванці, базар якої називався «скотським». В кінці 1850-х – на початку 1860-х років за даними ветеринарного нагляду щорічно продавалось 21-23 тис. голів великої рогатої худоби.

Крім хлібного зерна й худоби на базарах були представлені найрізноманітніші продукти харчування, які привозились селянами з навколишніх сіл і одеських передмість.

В місті неухильно **зростає роль постійної торгівлі**, яка велась в лавках, магазинах, палатках, торгових погребях, трактирах, ресторанах, готелях тощо. Кількість різних осередків торгівлі швидко зростає. У 1802 р. в місті було 414 лавок разом з торговими погребями.

Магазин Петрокіно на вул. Грецькій м. Одеси

ми, а в 1857 р. нараховувалось 1600 лавок і 554 торгові погреби. Дуже рано і успішно відбувався процес спеціалізації торгових закладів. У 1837 р. в Одесі нараховувалось 158 бакалійних лавок, 11 – з «красним товаром», 50 – з залізними виробами, 45 – м'ясних, 40 – рибних та ін. У 282 лавках торгували різними товарами. В лавках був широкий вибір товарів, у тому числі й високої якості. Зазначимо, що чимала кількість таких торговельних осередків належала представникам різних національностей, що додавало цим закладам колориту своїх власників й виразної одеської неповторності. У спогадах мандрівника, який відвідав Одесу наприкінці 1830-х років, зазначалось, що в магазинах міста можна знайти все, чого лише забажає душа.

Важливою ланкою розвитку торгівлі були **хлібні магазини (склади)**. Тут купці або їх агенти здійснювали гуртовий продаж або закупівлю хліба майже безперервно протягом року.

У багатолюдному й багатонаціональному місті активно розвивалась й **дрібна торгівля**. Тих, хто торгував з лотків, розносив товари вулицями й по будинках, було декілька тисяч.

Промтоварний ринок
«Сьомий кілометр» – Одеський толчок

Підводячи підсумок огляду традицій добросусідства у сфері торгівлі, додамо, що на думку багатьох сучасних дослідників, Одеське порто-франко є своєрідним праобразом сучасних вільних економічних зон. Унікальне явище економічної історії України першої половини XIX ст. значною мірою можна спроектувати й на теперішнє життя. Зокрема, появу й функціонування гігантського гуртового ринку на околицях сучасної Одеси можна пов'язувати саме з існуванням порто-франко, адже ще у ті часи російські товари продавалися переважно на приміських, а не безпосередньо міських одеських ярмарках. Причиною цього було те, що за вивіз непроданої продукції з одеських ярмарок потрібно було сплачувати мито. Саме з тих часів зародилася традиція функціонування приміських ярмарок в Одесі, котра вилилася у створення найбільшого ринку Європи сьогодення – **«Сьомого кілометра»**.

Вивчення цього феномену цікаве ще й у контексті дискурсу про встановлення зони вільної торгівлі між країнами ЄС та Україною. Сучасне бачення українським урядом зон вільної торгівлі як зон вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили майже повністю співпадає із функціями одеського порто-франко. Щоправда застереженням виступає той факт, що порто-франко діяло майже 200 років тому, в умовах значно меншої глобальної інтегрованості економіки країни. Тож на сьогодні наївно було б сподіватися, що режим вільної торгівлі призведе, скажімо, до багаторазового зростання експорту за порівняно невеликий термін або перетворить Україну на центр зосередження найкращої робочої сили.

Водночас, незважаючи на те, що між тогочасною Одесою та нинішньою Україною існують значні відмінності, досвід порто-франко необхідно враховувати, адже так само, як зона порто-франко сприяла стрімкому розвитку новоствореного міста, так і договір про вільну торгівлю між Україною та європейськими країнами може сприяти розвитку нашої держави.

Едуард Петровський

Вища школа Одеси як основа формування добросусідства

Традиції полінаціонального добросусідства вищої школи Одеси з'явилися разом з першими навчальними закладами міста та утверджувалися протягом XX–XXI століття. Представників різних національностей за однією студентською партою можна було побачити як в Одеському інституті народної освіти у 1920-ті роки, так і в нинішній час в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова. Позитивна роль таких традицій для представників різних національностей очевидна — розширюється сфера вживання їх мов, розвивається освіта, наука, відбувається залучення до культурного життя та налагодження традицій добросусідства.

High Schools at Odessa as a Basis of Forming the Good Neighbourhood

Traditions of the multinational good neighbourhood at the High schools of Odessa appeared with the first educational institutions at the city and was developing during the XX–XXI centuries. Representatives of different nationalities set at one student desk at Odessa national Institute of folk education at 1920-th and nowadays at Odessa national University named after I. Mechnikov. Positive role of such traditions for the representatives of different nationalities is evident – the sphere of using of their languages is becoming wider, education and science is developing, involvement to the cultural life and establishing of the traditions of good neighbourhood is going.

Освіта є одним з найважливіших компонентів підвищення національної самоповаги, збереження і збагачення етнокультурного надбання кожного народу. На сучасному етапі в мережі національної вищої школи активно впроваджується і розвивається **полікультурний підхід**, орієнтований на розвиток людини й цивілізації загалом, більш відкритий до формування міжнаціонального освітнього середовища, наднаціонального за характером знань і залученням людини до світових цінностей. Не залишається осторонь й мережа вищої школи Одеси, формуванню якої характерний **пошук**

оптимальної відповідності між сформованими традиціями та новими віяннями, пов'язаними зі вступом у світовий освітній простір (прийняття Болонської системи вищої освіти). На цьому шляху спостерігається кілька тенденцій, однією з яких є збереження сформованих полінаціональних традицій вищої школи Одеси.

У наш час актуалізація проблеми полінаціонального добросусідства вищої школи Одеси полягає в тому, що традиції добросусідства виховують людяність, доброту, співчуття, повагу, взаємодопомогу між представниками різних національностей та сприяють більшій обізнаності й формуванню етнічної самосвідомості людей, засвоєнню моральних цінностей, розвитку духовності. Проте, не можна забувати, що сприяючи зростанню етнічної самосвідомості населення, знаходженню коріння, що, безумовно, є важливим в умовах маргіналізації населення та кризи ідентичності, ми не знайомимо молодь належною мірою зі всією палітрою культур етносів, що мешкають у місті та в Україні в цілому, тому існує реальна небезпека виховати етноцентричну особу, що є інтолерантною до інших народів, мов, релігій та традицій.

У зв'язку з цим роль традицій полінаціонального добросусідства вищої школи Одеси в розвитку ідеалів гуманізму можна порівняти з роллю пам'яті в розвитку окремої людини. Основна функція цієї пам'яті полягає в збереженні набутого досвіду, який в цих починаннях є елементом традиційності та має багатолітні історичні корені.

До 1917 р. Одеса була одним з багатонаціональних міст (українці, росіяни, євреї, німці, поляки, болгари, греки тощо) та **провідним освітнім центром** у Російській імперії. У цілому картина національної системи освіти в Одесі була позитивною (наявність мережі національних шкіл, гімназій, училищ тощо) за винятком одного моменту – відсутність національних вищих навчальних закладів.

Така ситуація була змінена внаслідок національно-визвольних змагань 1917–1919 рр. та згідно з законом про громадянське рівноправ'я всіх національностей в Російській імперії. Відповідно до якого вперше в історії їм була надана повна свобода культурного

та суспільного розвитку, що передбачало право створення вищих навчальних закладів.

Тому вже влітку 1919 р. в Одесі було створено три перших національних вищих навчальних заклади. Піонерами в цій справі стали заклади педагогічного профілю – **Український учительський інститут** (вул. Старопортофранківська, 26), **Український фребелівський інститут** (вул. Манежна, 32) та **Єврейські фребелівські курси** (вул. Жуковського, 34). На жаль їх практична діяльність була короткочасною і внаслідок зміни влади у місті в серпні 1919 р. вони припинили свою діяльність.

Активний розвиток мережі національних вищих навчальних закладів було продовжено навесні 1920 р. після встановлення в Одесі радянської влади. Взявши до уваги багатонаціональний склад населення міста, більшовицький уряд вимагав створення необхідних умов для культурного й духовного розвитку представників всіх національностей. Одним із напрямків реалізації цієї державної програми була **підготовка національних педагогічних кадрів**. У зв'язку з цим в Одесі почалося створення мережі полінаціональної вищої школи.

Одним із перших кроків стало **відновлення навесні 1920 р. діяльності утворених 1919 р. педагогічних навчальних закладів** – Українського учительського інституту, Українського фребелівського інституту і Єврейських фребелівських курсів. Вже за три місяці – у липні 1920 р., у зв'язку із загальною реформою вищої школи Одеси, всі три заклади були реорганізовані в **Одеський інститут народної освіти** (ОІНО, 1920–1930). За мовою викладання ОІНО поділявся на три відділення: **українське, російське, єврейське**. Ці відділення були відкриті з метою підготовки кваліфікованих працівників для організації освіти серед національних меншин Одеси.

Враховуючи національну розмаїтість населення Одеської губернії, вже 20 серпня 1920 р. на засіданні Ради ОІНО прийняли рішення про відкриття **українського відділення у селі Ісаєво Ананьївського повіту та німецького відділення у селі Маріїнське**. Згодом, беручи до уваги фінансові проблеми, 28 вересня 1920 р. було прийнято рішення про перенесення німецького відділення

до Одеси. 13 грудня 1920 р. Губернське управління вищими навчальними закладами запропонувало Раді ОІНО розглянути питання стосовно можливості відкриття польського відділення, але через погіршення політичних взаємин із Польщею та крах сподівань на поширення радянської влади на польських землях було вирішено відмовитися від підготовки викладачів цієї національності.

На початку 1921/22 навчального року внаслідок чергової реорганізації вищих навчальних закладів Одеси в складі факультету соціального виховання ОІНО діяли чотири національних відділення – **українське, російське, єврейське, німецьке**. За результатами прийому студентів восени 1921 р. склад факультету соціального виховання поповнили 180 осіб: 77 на першому курсі (за відділеннями: російське – 48, єврейське – 15, українське – 14) та 103 на новоствореному підготовчому курсі (російське – 55, єврейське – 29, українське – 19). У 1922/23 навчальному році, зважаючи на впровадження викладання української мови, російське

Вінєтка випуску єврейського відділення ОІНО (1929)

відділення взагалі ліквідували. Усім студентам і викладачам запропонували перейти на українське відділення й продовжити навчання українською мовою.

Отже, основними національними закладами Одеси в 1920-ті рр. були єврейське і німецьке відділення, які створювалися з метою підвищення кваліфікації вчителів шкіл цих національностей та функціонували впродовж всієї діяльності ОІНО. Вони входили до складу інституту як його структурні одиниці – відділення, мали свої факультетські й предметні комісії, робітничі факультети та навчально-допоміжні установи. У перші роки роботи національні педагогічні заклади переживали значні труднощі, а саме не було досвіду, кадрів, підручників, але завдяки наполегливості та ентузіазму вони невдовзі були визнані провідними складовими системи вищої педагогічної освіти Одеси. У перші роки діяльності викладання більшості предметів на єврейському та німецькому відділеннях проходило російською мовою. Тільки з 1928/29 навчального року викладання на цих відділеннях почали проводити відповідними національними мовами.

Треба відмітити, що традиції полінаціонального добросусідства вищої школи Одеси визначалися не лише наявністю національних вищих навчальних закладів, а й **великою кількістю представників різних національностей в їх професорсько-викладацьких складах**. Наприклад, за національною ознакою до педагогічного складу ОІНО входили викладачі восьми національностей: росіяни (162 – 40 %), євреї (123 – понад 30 %), українці (82 – понад 20 %), німці (25 – понад 6 %), вірмени (2), французи, поляки й караїми (по одній особі). Всі вони брали активну участь в організаційній та навчально-методичній діяльності національних структурних підрозділів інституту, підтримували плідні науково-педагогічні зв'язки з викладачами і студентами інших національностей, про що свідчить відсутність конфліктів всередині педагогічного середовища ОІНО на міжнаціональному підґрунті.

У першій половині 1920-х рр. більшовицька влада активно здійснювала програму «національного державного будівництва», сформульовану в декреті Всеукраїнського центрального виконавчо-

го комітету та Ради народних комісарів УСРР від 1 серпня 1923 р. «Про заходи щодо забезпечення рівноправності мов і про сприяння у розвитку української мови». Поряд з українізацією діловодства та іншої діяльності державних установ, був узятий курс на забезпечення рівноправності мови інших національностей, збільшення представництва національних меншин у державних органах і громадських організаціях, навчальних закладах, установах культури тощо.

Отже, важливою складовою політики коренізації був **розвиток полінаціональної мережі вищої школи** в УСРР, в тому числі в Одесі, яка була спрямована радянським урядом на надання всім народам реальної можливості розвивати свою національну культуру. У практичному здійсненні радянської політики коренізації в Україні виділялися два аспекти: як українізація титульного для республіки етносу, так культурний і економічний розвиток національних меншин. Одним з основних напрямків цієї політики була організація нових навчальних закладів та українізація вже існуючих закладів усіх ступенів. Серед вищих навчальних закладів процес коренізації активно проходив в ОІНО. Це пояснюється, по-перше, тим, що він планувався як педагогічний заклад, головним завданням якого було в стислий термін підготувати велику кількість кадрів для викладання в початкових і середніх навчальних закладах з метою ліквідації неписьменності; по-друге, перевагою в ОІНО предметів соціально-економічного циклу над технічними, які було важко викладати національною мовою у зв'язку із специфікою дисциплін та відсутністю необхідної літератури. До того ж, успіх впровадження коренізації в ОІНО залежав від полінаціонального складу студентів і викладачів.

Внаслідок активного проведення політики коренізації в Одесі була створена **мережа національних вищих навчальних закладів**. Так, в Одесі в 1920-ті рр. діяли **єврейське і німецьке відділення ОІНО, єврейське відділення Музично-драматичного інституту, Єврейський педагогічний технікум (1925–1935), Єврейський сільськогосподарський інститут (1926–1935), Єврейський кіномеханічний технікум** (повна назва єврейський кіномеханічний технікум точної механіки Українського державного тресту кінопромисловості «Українфільм», 1928–1935).

Обережність більшовицького керівництва у вирішенні національного питання не давала можливості надати всім національностям хоча б часткової автономії навіть у сфері освіти. Отже, незважаючи на те, що друга половина 1920-х рр. була часом часткового розквіту мережі національної вищої школи, на практиці мала місце і дискримінація представників багатьох національностей при їх прийомі до навчальних закладів, що було певною мірою зумовлено курсом на українізацію. 1928 р. НКО УСРР запропонував приймальним комісіям інститутів і технікумів «при проведенні прийому щорічно вести лінію на збільшення відсотка українців». Деякі партійні і радянські працівники висловлювали побоювання, що, наприклад, «єврейська робота послаблює українізацію», а так само ними не береться до уваги розпочатий процес репресій проти сіоністів.

Наприкінці 1920-х рр. радянське керівництво продовжило експерименти в сфері генезису національної вищої освіти. 10 серпня 1928 р. постановою колегії НКО УСРР були проведені зміни в мережі вищих навчальних закладів України на 1928/29 навчальний рік. Ці зміни стосувалися й деяких національних закладів вищої школи Одеси. Наприклад, єврейський відділ Музично-драматичного інституту було ліквідовано, а замість нього було вирішено організувати єврейський відділ при драматичному факультеті Київського музично-драматичного інституту. Також було реорганізовано Єврейський кінотехнікум точної механіки, який наприкінці 1928 р. здійснив перший випуск студентів.

Перед початком 1930/31 навчального року у зв'язку із збільшенням мережі середніх навчальних закладів великою кількістю педагогічних кадрів НКО УСРР провів реорганізацію системи вищої педагогічної освіти. Згідно з постановою НКО УСРР вищі навчальні заклади педагогічної освіти поділялися на вищі і середні педагогічні школи. До перших відносилися інститути, а до других технікуми та курси. Відповідно до цих рішень трансформаційним заходам було піддано й ОІНО. Єврейське і німецьке відділення на існуючій структурній основі склали окремі факультети нового **Одеського інституту соціального виховання**, який проіснував до 1933 р.

Протягом 1932/33 навчального року трансформацію мережі національних закладів вищої школи було продовжено. В наступному

навчальному році відбулася чергова і остання реорганізація національних вищих навчальних закладів, у результаті якої спадкоємцем єврейських закладів вищої школи Одеси став **єврейський сектор Одеського українського педагогічного інституту** (вул. Старо-портофранківська (Комсомольська), 26, 1933–1938) і переведений в Одесу 1934 р. **Новополтавський сільськогосподарський інститут** створений 1929 р. на основі однойменного технікуму. Склад Одеського українського педагогічного інституту також поповнили **болгарський і німецький сектори**. 1934 р. зі складу педагогічного інституту було виділено окремий **Німецький педагогічний інститут** (вул. Пастера, 42).

Необхідно додати, що в ті роки національна мережа освіти на Одещині мала цілком розширену систему. У кожному районі Одеської області були відкриті національні технікуми: **Єврейський педагогічний технікум в Одесі** (вул. Менделєєва Мойжер-Сфорім (Дегтярна), 14), **Єврейський педагогічний технікум у Каїніндорфському районі** тощо.

Позитивні заходи побудови мережі національної вищої школи Одеси впродовж 1920-х рр. були значною мірою занедбані з реформуванням на межі 1920–30-х рр. багатьох національних вищих навчальних закладів, зокрема ОІНО. Після лютого-березневого пленуму ЦК КП(б)У 1927 р. став помітним процес згортання коренізації. Щоб уникнути негативних для партії наслідків цього процесу, більшовицька влада одночасно організувала кампанії, спрямовані проти уявних «буржуазних націоналістів» і «націонал-ухильників». З 1930-х рр. почалося масштабне цькування національної інтелігенції, особливо шляхом створення фіктивних «контрреволюційних» організацій.

Ще до кінця 1930-х рр. порівняно активно діяли національні навчальні та культурні заклади, але згодом і це поле полінаціонального добросусідства в Одесі, як і по всій Україні було випалено. 1938 р. ЦК КП(б)У видав постанову «Про реорганізацію національних шкіл в Україні», яка відзначала, «що у зв'язку із загостренням класової боротьби в ході соціалістичного будівництва в республіці з'явився повзучий націоналістичний ухил... Національні навчальні заклади перетворилися на розсадники буржуазно-націоналістичного впливу на учнів. Функціонування цих шкіл визнавалося шкідливим і не обов'язковим

Студенти Єврейського університету м. Одеси

явищем». Результатом чого стало **насильницьке згорання проявів полінаціонального суспільного життя, традицій, культури, в тому числі й освіти.** 20 квітня 1938 р. виїшла постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах

УРСР». Ця постанова остаточно ліквідувала національні навчальні заклади в республіці, кількість яких значно зменшилася. У багатьох містах більша частина національних навчальних закладів переходила на викладання російською мовою. Отже, досягнення в розвитку традицій полінаціонального добросусідства вищої школи Одеси впродовж 1919–1930-х рр. були остаточно ліквідовані.

Тільки наприкінці ХХ століття з проголошенням незалежної України національна вища школа Одеси почала відроджуватися. Так, 1995 р. на філологічному факультеті **Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова** було відкрито **болгарське відділення**. 2003 р. в Одесі був відкритий **Єврейський університет**, який за останні майже сімдесят років став першим єврейським вищим навчальним закладом, а у вересні 2007 р. почав свою роботу **Єврейський фінансово-економічний університет**.

В 2011 році дипломи **Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова** отримали **58 випусників** — громадян Азербайджану, Болгарії, В'єтнаму, Грузії, Китаю, Марокко, Молдови, Монголії, Росії, Сирії та Туреччини. За кількістю іноземців-випусників університету, на першому місці знаходиться Молдова, потім йде Китай, Туреччина та Росія. Серед тих, кому освіта, отримана в Одеському університеті, допомогла досягти вершин в науці та політиці – вчені США, Франції, Болгарії, Сербії, Польщі, прем'єр-міністр Литви,

міністр хімічної промисловості В'єтнаму, члени уряду КНР, діячі культури і мистецтв Болгарії, Італії та ряду інших країн.

Таким чином, незважаючи на сувору радянську ідеологічну орієнтованість системи вищої освіти в національному питанні позитивною рисою історичного досвіду 1920–30-х рр. було не тільки створення мережі національної вищої школи Одеси, з відповідними мовами викладання та розвиток національної освіти і науки, а й ознайомлення населення з культурою і традиціями багатьох народів Одещини, що сприяло налагодженню та поширенню традицій полінаціонального добросусідства.

За студентською партією – представники різних національностей

Валерій Левченко

Літературна Одеса – простір толерантності

Місто Одеса з часів свого заснування має характерну особливість – надання широким можливостям для розвитку літературного таланту представникам різних народів, зокрема російського, українського, єврейського, польського, болгарського тощо. З життям та творчістю літераторів пов'язано багато історичних місць та пам'яток Одеси. Імена багатьох діячів літератури згодом увічнені в назвах вулиць і площ міста. Враховуючи той факт, що популярність літераторів різних національностей, що творили в Одесі, не згасає й донині – їх літературна діяльність у межах локального територіального простору має значний виховний потенціал у підтримці полінаціональних традицій та міжетнічної толерантності.

Literary Odessa – is a Space of Tolerance

From the times of founding Odessa has its special feature - wide possibilities for the development of literary talent of the representatives of different nationalities particularly Russian, Ukrainian, Jewish, Poland, Bulgarian and so on. A lot of historical places at Odessa are connected with live and art activities of literary men. The names of writers and poets became the names of streets and squares at Odessa. Considering the fact that popularity of the literary men of different nationalities which worked at Odessa is still impressive their literary activities at the local territorial space has an educational potential at the support of multinational traditions and ethnic tolerance.

Першим російським літератором, що побував у новоствореному місті був **І. Долгоруков**. Відомий російський поет здійснив 1810 р. екзотичну для тих часів подорож – він мандрував по узбережжю Чорного моря, дивився на нові міста, які будувалися на землях, щойно відвойованих у турків. Всі свої спостереження І. Долгоруков детально виклав у книзі «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года», де ділився з читачем всім тим, що його вразило і здивувало в Одесі. Влітку 1818 р. в Одесі побував також відомий російський поет **К. Батюшков**, який із захопленням описував наше місто в листах: «...берега Черного моря

– берега, исполненные воспоминаний и где каждый шаг важен для любителя истории и отечества.

Літературне життя Одеси класичного періоду (XIX – поч. XX ст.) передусім пов'язано з літературною діяльністю російського поета **О. Пушкіна**, який відігравав велику роль у розвитку культури тоді ще молодого приморського міста. Недаремно вдячні одесити на власні кошти 1889 р. спорудили пам'ятник поету на улюбленому місці гуляння – Приморському бульварі. В Одесі О. Пушкін написав майже три глави роману у віршах «Евгения Онегина», у рядках якого описав Одесу. Завершив поеми «Бахчисарайский фонтан» і «Братья-розбойники», розпочав роботу над поемою «Цыгане» та створив більше тридцяти ліричних віршів.

До когорти російських літераторів, що перебували та творили в Одесі в першій половині XIX ст. також входять **С. Раїч**, **В. Туманський** (вірш «Одесса»), **А. Подолинський** (вірш «Одесса»), **В. Бенедиктов** (вірші «Одесса» і «Южная ночь»), **І. Бороздна**, **М. Гнедич**, **П. Морозов** («Одесса в 1830 году»), **М. Розберг** («Письмо из Одессы к ***», адресовано поету В. Теплякову), **П. Свіньїн**, **О. Шишкіна**.

Адам Міцкевич: пам'ятник та портрет в м. Одесі

Треба відмітити, що в житті більшості з них Одеса відіграла важливе значення, тому традиційним елементом їх творчості ставало славетне місто на узбережжі Чорного моря.

Знаменною подією для літературного життя Одеси стало перебування 1825 р. **польського поета А. Міцкевича**, який написав в Одесі близько 50 поетичних творів та розпочав роботу над поемою «Конрад Валленрод». 1843 р. в Одесі побував ще один відомий польський письменник **Ю. Крашевський**.

Літературний критик і публіцист **В. Белінський**, який 1846 р. побував в Одесі, дав високу оцінку творчості літераторів того часу в місті.

Одесу двічі впродовж 1848–1851 рр. відвідував славетний **український письменник М. Гоголь**. Тут письменник працював над другим томом «Мертвих душ» і готував нове видання чотиритомного зібрання своїх творів. Під час його перебування в Одесі в одному з театрів поставили виставу «Ревізор», на якій був присутній автор. Одеса залишилася в пам'яті М. Гоголя містом, де проживали його добрі друзі, де йому приємно жилося і легко працювалося, про що свідчать гоголівські листи з Одеси.

Стрімкий соціально-економічний та культурний злет Одеси до рівня тогочасних європейських міст причаровував багатьох романтиків, внаслідок чого до міста на Чорному морі продовжували приїжджати відомі письменники і культурні діячі. Європейський характер Одеси відзначали відомі російські письменники **Я. Полонський**, який уклав панегірик Одесі в романі «Дешевый город» та **В. Короленко**, що в 1890–1900-х рр. часто приїздив до Одеси.

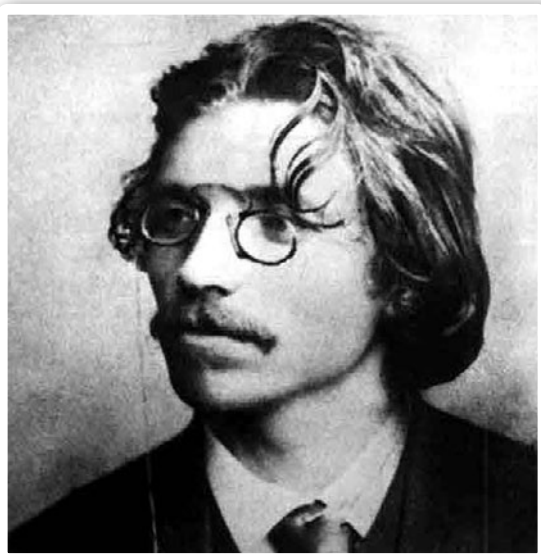
Полінаціональна толерантність у літературному житті Одеси цього часу характеризується також *появою літературних альманахів*, видання яких стало можливим завдяки підтримці діячів культури різних національностей. Так, перший з них – **«Одеський альманах на 1832 год»** – вийшов під редакцією російських письменників П. Морозова і М. Розберга. Наступний **альманах – «Подарок бедным»** побачив світ 1834 р. російською й французь-

кою мовами. Протягом 1861 р. за підтримки українського поета і перекладача П. Ніщинського виходив літературно-комерційний **журнал грецької общини «Меркурій»**. У 1860-х рр. у **газеті «Гамелиц» (виходила на івриті)** свої перші твори староеврейською мовою опублікували А. Гольдфаден, Ш. Абрамович, І. Линецький та інші. На задоволення культурних потреб єврейської частини населення Одеси орієнтований також був **російськомовний журнал «Рассвет»** (1860), літературний відділ якого вів прозаїк О. Рабинович. Першим одеським альманахом українською мовою стала – **«Нива»** (1885), а його наступником – **журнал «По морю и суше»** (1893–1896). Друкуючи в останньому переклади творів Б. Грінченка, П. Грабовського, М. Коцюбинського, А. Кримського, Олени Пчілки (О. Косач) та інших українських літераторів, він став справжнім популяризатором української літератури.

Літературні твори друкувалися не тільки в періодичних виданнях, а й окремими виданнями. *Переважає більшість яких, під тиском русифікаторської політики царського уряду, виходила російською мовою. Але разом з тим друкувалися книжки французькою, німецькою, італійською, грецькою, єврейською, польською, англійською мовами.* З видань українською мовою слід відзначити «Збірник творів» **Ієремії Галки** (М. Костомаров, 1875), повість **О. Стороженка** «Марко Проклятий» (1879), оповідання **І. Нечуя-Левицького** «Чортяча спокуса» (1885), поеми **Т. Шевченка** «Катерина» (1888), «Княжна» і «Москалева криниця» (1889) тощо.

Незважаючи на те, що літературний процес Одеси другої половини XIX ст. був закутий ланцюгом урядових і цензурних обмежень, місто не раз відвідували та певний час мешкали в ньому відомі літератори різних національностей. Зокрема, 1860 р. в Одесі побував **російський драматург, театральний діяч О. Островський**, п'єси якого з успіхом йшли на сцені одеських театрів. Перші кроки в літературі в Одесі робили **М. Горький** (О. Пешков) і **К. Чуковський** (М. Корнійчуков), який у низці своїх творів описував одеські події того часу.

Довгий час проживали в Одесі **класики єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфорім (Ш. Абрамович), А. Ловенгардт, Х. Бялик і Ш. Алейхем**. Останній плідно співпрацював з газетами «Одесский листок» і «Одесские новости», а також видавав свої твори. **Менделе Мойхер-Сфорім** – основоположник нової єврейської літератури, в своїх творах майстерно змальовував життя єврейської бідноти з її маленькими людськими радощами, і в той же час, з гумором, великими щирими почуттями і гіркою втрат.

Шолом Алейхем

У 1887–1889 рр. в Одесі мешкав **патріарх болгарської літератури І. Вазов**. За час перебування в Одесі він створив один із значних романів – «Под игом».

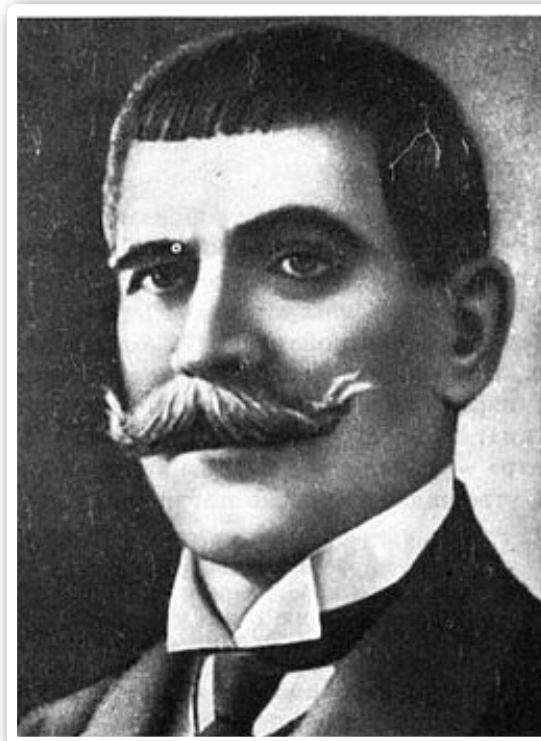
1898 р. в Одесі перебували **вірменські літератори – поет А. Ісаакян та прозаїк О. Ширванзаде (Мовсисян)**, який під враженням перебування в Одесі написав повість «Артист», працював над повістю «Меланья», романом «Вардан Айрумян».

У 90-х рр. XIX ст. в одеському юнкерському училищі навчався **латишський поет А. Пумпур (Пумпурс)**. Один з яскравих представників «народного романтизму» в цей період працював над епічною поемою «Лачплесіс».

Одеса кінця XIX – поч. XX ст. продовжувала приваблювати до себе літераторів різних національностей. Приїздили сюди з різних причин: на відпочинок, у нагальних справах, на оздоровлення, або

для того, щоб стати моряком і піти у кругосвітню подорож. Саме з такою метою приїхав до Одеси з В'ятки шістнадцятирічний **О. Грін (Гріневський)**. Приїзд до Одеси 1896 р. він відобразив в творах суто реалістичного плану – оповіданнях «По закону» (1924) і «Автобиографической повести» (1932).

Великий російський письменник **А. Чехов** побував в Одесі чотири рази. Вперше він приїхав в наше місто 1889 р. на запрошення акторів московського Малою театру, що на той час гастролювали в Одесі.

Іван Вазов

1902 р. прибув до Одеси родоначальник російського експресіонізму **Л. Андрєєв**, який нарис «На півдні» присвятив місту.

Видатний російський письменник **О. Купрін** в Одесі написав багато розповідей, нарисів та свою найкращу повість про кохання – «Гранатовый браслет» (1910), яка стала символом піднесеного кохання. Драматичну колізію життя Одеси та її жителів у буремний 1905 р., рік революцій і погромів, він виклав в оповіданні «Гамбринус» (1907), головний герой якого Сашко-музикант – цілком реальна особа.

Соціально-політична спрямованість творчості була притаманна й видатним українським письменникам-класикам Л. Українці, І. Франкові, М. Коцюбинському.

Після першого перебування в Одесі 1888 р. **Л. Українка** приїздила до Одеси майже щороку. Тут жили її друзі, з якими їй було приємно спілкуватися, протягом всього життя вона берегла в серці любов до міста, де вперше побачила море, неповторна стихія якого назавжди полонила її поетичну душу. 1903 р. в одеському альманасі «З-під хмар і з долин» були опубліковані вірші поетеси «Ритм» і «Єврейські мелодії».

В Одесі пройшли роки навчання та юності **Л. Березіної**, відомої в українській літературі за псевдонімом **Дніпрова Чайка**.

У 1892–1897 рр. в Одесі працював видатний український письменник **М. Коцюбинський**. Свої враження від південного міста він описав в оповіданні «Для загального добра». Особливістю його творчого таланту було вміння передати національний колорит, побут та вірування інших народів.

Постійним співробітником одеських часописів «Жизнь Юга» і «Южные записки» був відомий український письменник **І. Франко**, деякі твори якого й до того публікувались в одеських газетах і журналах.

Памятна дошка Івана та Юрія Липи, м. Одеса, вул. Пастера, 52

Наприкінці XIX – поч. XX ст. світова культура та література сягають високого ступеню розвитку. З'являються нові модерністські тенденції та напрямки, в літературу входять нові імена. 1903 р. розпочав в Одесі еру українського модерну **М. Вороний**, що видав перший український модерністський альманах «З-під хмар і з долин».

Модерністські гасла М. Вороного були підтримані в Одесі українським письменником **І. Липою**, який 1905 р. видав альманах «Багаття» та написав серію фантазмагорій «Казки про волю». Як видатний український поет романтичного спрямування уславився його син – **Ю. Липа**, який народився в Одесі.

Своїм народженням уславила наше місто й поетеса **А. Ахматова (Горенко)** – одна з найвидатніших світових поетів XX ст. Перші юнацькі вірші А. Ахматової, що збереглися, датовані 1904–1905 рр., місце написання – Одеса. У цей же час в Одесі вчився і працював російський письменник Б. Житков.

У місті народився, проживав і почав свою літературну діяльність **єврейський письменник і драматург В. Жаботинський**. 1901 р. в газеті «Одесские новости» з'явилися його перші талановиті фейлетони. Також в Одесі народився та провів дитинство **єврейський літератор О. Глікберг**. Тут він отримав перші життєві враження та формувався як поет-сатирик. Найбільш яскравий період його діяльності припав на 1908–1911 рр., коли він працював у знаменитому петербурзькому журналі «Сатирикон» під псевдонімом **Саша Чорний**.

Володимир Жаботинський

Одеса стала містом молодості та серйозної роботи як **журналіста К. Паустовського**, який вперше сюди приїхав у роки Першої світової війни. Тоді й відбулася зустріч з Одесою, з корінними одеситами, з їхньою неповторною мовою і гумором. Надалі це знайшло відображення в творах письменника. На початку 20-х рр. ХХ ст. К. Паустовський працював у одеській газеті «Моряк», де в різні роки співпрацювали **І. Бабель, Є. Багрицький, Ю. Олеша, В. Катаєв**, з якими К. Паустовського зв'язувала велика дружба.

Часто приїжджав до Одеси й подовгу в ній мешкав російський письменник, лауреат нобелівської премії – **І. Бунін**. Він товаришував із багатьма видатними письменниками, зокрема з О. Купріним. 1898 р. І. Бунін співпрацював із одеською газетою «Южное обозрение», де друкував свої статті і оповідання. У 1918–1920 рр. в Одесі він написав страшну повість-щоденник про громадянську війну, про нищення вікових устоїв і навалу більшовицької диктатури «Окаянные дни».

Багаті літературні традиції, що склалися впродовж ХІХ та початку ХХ ст., знайшли гідне продовження у літературному просторі Одеси 1910–20-х років, життя якого стало джерелом творчого натхнення для письменників багатьох національностей. Саме у ці часи починає формуватися уславлена, знана у всьому світі, **одеська літературна школа двадцятих років**. Вона відома як «**південно-російська**» або «**південно-західна**». *Серед молодих поетів були росіяни, українці, євреї, німці, карайми, грузини, поляки – адже у місті лунало багато мов та жили поруч люди різних національностей, що ще раз свідчить про усталені традиції добросусідства в літературному просторі Одеси.*

Літературне життя Одеси 1920-х рр. тісно пов'язане з початком творчого шляху цілої плеяди видатних письменників і поетів: **Є. Багрицького, В. Катаєва, І. Ільфа, Є. Петрова, І. Бабеля, С. Кірсанова, В. Інбер** тощо. Саме усім цим письменникам зобов'язана Одеса всесвітньою літературною славою в ХХ ст.

І. Бабель народився в Одесі. Він дуже багато працював над кожним реченням, доводячи його до досконалості. Характеру письменника була притаманна цікавість до людей, їх стосунків, жага все

яскраво й стисло описати. Його коротенькі «Одесские рассказы» зробили наше місто знаменитим на увесь світ. В Одесі народився й поет **Є. Багрицький**. Тут пройшли його дитинство і юність. Тому багато віршів Багрицького присвячено рідному місту і морю. Роль одного з середньовічних поетів виконував **І. Ільф (Файнзільберг)**. **С. Кірсанов** народився та навчався в Одесі. Перші вірші написав у десять років. Його цікавили нові поетичні напрямки, особливо футуризм.

«Одесские рассказы» І. Бабеля

До літературного простору в Одесі цього часу входили й українці – **В. Сосюра, М. Куліш, В. Нарбут, І. Микитенко, Ф. Голодний, М. Пригара, Г. Вакар, І. Довгань, О. Сергієнко, С. Олійник, Г. Плоткін, С. Голованівський, Ю. Яновський, М. Семенко, М. Бажан**.

З ім'ям **М. Куліша** пов'язана історія драматургії в Одесі, де він створив дві п'єси – «Зона» (1925) і «Комуна в степах» (1925). Одним з лідерів «Гарту» був **І. Микитенко**, який згодом уславився як драматург, а п'єси почав писати ще в Одесі. В оповіданні «Брати» (1927) І. Микитенко змалював порт, а у повістях «Вуркагани» (1928) та «Ранок» (1933) життя безпритульних в Одесі. **Ю. Яновський** – поет, прозаїк і драматург приїхав до Одеси 1926 р. та провів тут три роки. Одесі він присвятив дві книги «Голівуд на березі Чорного моря» (1930) і «Майстер корабля» (1928). З 1925 р. в Одесі жив **М. Жук** – поет, прозаїк, казкар і драматург. Його літературними вчителями були М. Коцюбинський та І. Франко, з якими його зв'язували приятельські стосунки.

У 1920-х рр. Одеса чарівно приваблювала літераторів, які створювали **гуртки** («Юголеф», «Потоки Октября», «Гарт», «Плауг», «Станок», «Смена»), що ставали центрами становлення та розвитку літературного життя. Серед їх членів разом з іменами відомих письменників і поетів починають виділятися молоді представники літературного цеху – **М. Дубілет, М. Гельфант, Ш. Гольденберг, О. Гольдесгейм, І. Друкер, З. Окунь, Я. Янкілевич** та інші.

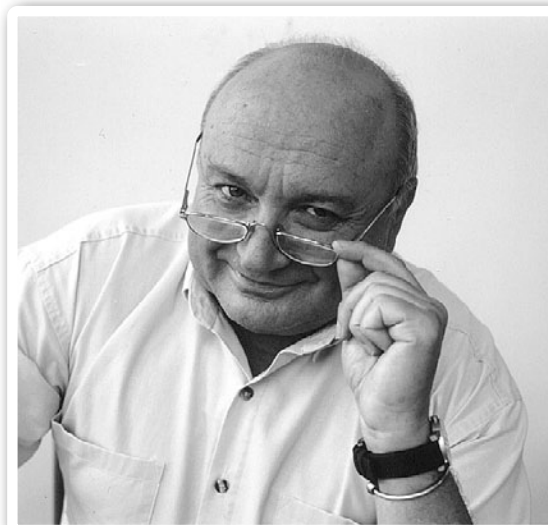
Отже, у 1920–30-ті рр. літературне життя Одеси було пронизано національною толерантністю.

У перші післявоєнні десятиліття в Одесі плідно працювали літератори **В. Бершадський, Ю. Трусов, О. Уваров, В. Іванович, І. Рядченко, В. Гетьман, І. Мавроді, В. Лясковський, Г. Матійко, Н. Зорич, І. Гайдаєнко, О. Батров, Ю. Усиченко, С. Ковганюк, М. Бажан, М. Рильський, П. Тичина, С. Олійник, В. Сосюра, Л. Гроссман, Г. Миколаїва, Г. Плоткін, Ф. Ліфшиц, Є. Бандуренко, А. Недзведський, Х. Вайнерман, Г. Захаров, Г. Карєв, В. Бершадський, М. Жук, Н. Лур'є, М. Степняк, Г. Колтунов** та інші, що були представниками різних національностей.

До першої річниці звільнення Одеси активом літературних діячів було підготовлено й випущено **літературно-публіцистичний альманах «Героическая Одеса»**. У цьому ж році вийшли книги одеських авторів **В. Бершадського** «Одеса», **Є. Бандуренка** «Мечі і струни», **О. Уварова** «Шумят платань», **Ю. Трусова** «Утро на берегу», **Г. Карєва** «Вимпел». П'єси одеських драматургів ставились на сценах театрів усієї країни. Величезним успіхом користувалися вистави за музичними п'єсами одеських авторів **А. Губермана** й **О. Шнайдера** «Дарите любимым тюльпаны» і «Невесты не должны плакать».

У 1950–60-ті рр. в Одесі працювали **М. Рильський, О. Вишня, С. Олійник, С. Бондарін, Т. Тесс**. Деякі письменники працювали тут над кіносценаріями, серед яких були **В. Конєцький** і **В. Аксьонов**. Наприкінці 1960-х рр. в Одесу приїжджав поет і драматург **О. Галич**. Час, проведений в місті, зустрічі з друзями й численні враження від спілкування з одеситами згодом вилилися в баладі «Воспоминание об Одессе» і в романі «Блошиный рынок».

Наприкінці 1960-х початку 1970-х років літературна Одеса поповнилася новими іменами – поети **В. Домрін, Ю. Михайлік, І. Гордон** і **Б. Нечерда**, літературознавці **В. Фащенко** й **І. Дузь**. Кожний з цих представників різних народів зробив свій особливий внесок у розвиток полінаціональних традицій в літературному просторі Одеси та посів своє відповідне місце в її літературній історії. Літературне життя Одеси 1980-х рр. пов'язано з багатьма іменами видатних літераторів, у першу чергу з іменами **М. Жванецького** і **А. Львова**.

Михайло Михайлович Жванецький

Сьогодні до кола літературного життя Одеси входять представники різних національностей. Важливу роль у цьому відіграють літературні форуми, серед яких два проходять щорічно: *міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Зелена хвиля»* і *фестиваль української книги*. Вже не один рік до Одеси приїздять видавці з різних країн, які привозять на ці літературні свята не тільки книги, але й організують зустрічі з відомими сучасними письменниками. Ми сподіваємось, що такі форуми продовжують славетні традиції полінаціональності в літературному просторі Одеси.

Валерій Левченко
Галина Левченко

**Традиції
полінаціонального
кіномистецтва
Одеси**

Становлення та розвиток кіномистецтва в Одесі є найхарактернішим прикладом полінаціональної толерантності, що була спрямована на виховання культури добросусідства громадян незалежно від їх національної, расової чи духовно-релігійної приналежності. Конкретні фактичні дані чітко демонструють збереження традицій національного виховання, культуру толерантного ставлення до особливостей культури та духовності різних народів. У багатонаціональну історію одеського кінематографа окремо вписано ім'я Сергія Ейзенштейна, який зняв в Одесі фільм «Броненосець Потьомкін», що увійшов до анталів світового кіно.

**Traditions of
Multinational
Cinematography
at Odessa**

Incipience and development of cinematography at Odessa is the most typical example of multinational tolerance that was directed to the raising of the culture of good neighbourhood independently of their nationality, race of religious orientation. The facts demonstrate clearly saving the traditions of national education, culture of tolerance towards the culture and spirituality of different nations. The name of Sergey Eisenstein who made the film «Battleship Potemkin» is one of the great names that are parts of multinational history of Odessa cinematography.

Становлення та розвиток кіномистецтва в Одесі є найхарактернішим прикладом полінаціональної толерантності, що має бути спрямованим на виховання культури добросусідства громадян незалежно від їх національної, расової чи духовно-релігійної приналежності. Наведений приклад покликаний формувати й підтримувати патріотичні риси в українських громадянах, риси патріотів, сповнених державно-національної свідомості, історичної пам'яті, гідності, совісті, честі, любові до рідної країни, виховувати почуття вдячності та поважного ставлення до традицій полінаціонального добросусідства.

Метою статті є вшанування традицій кіномистецтва в Одесі, популяризація творчості діячів різних національностей в цій галузі та презентація їх творчого потенціалу з метою піднесення в міжнародному контексті, розкриття взаємозв'язку та взаємовпливу різних культур на прикладі творчого доробку багатьох видатних митців у галузі кіно, особистого впливу постатей різних століть на поглиблення почуття відданості Батьківщині й рідному краю, підтримки імперативу, виховання етики порядності.

Йосип Тимченко

У витоків кіномистецтва в Одесі стояли представники двох народів: українського та єврейського – **Й. Тимченко** і **М. Фрейденберг**, які 1893 р. винайшли і побудували перший в світі знімальний апарат та зняли дві стрічки – **«Стрибаючий вершник»** і **«Метальник спису»**. Перша офіційна демонстрація цих короткометражних стрічок відбулася в Одесі 9 січня 1894 р. на IX з'їзді природознавців-лікарів Росії. Учасники з'їзду високо оцінили винахід, але продемонстрований перший кіноапарат у світі не був запатентований. Вже в роки радянської влади апарат Й. Тимченка, як перший апарат для зйомки і показу картин, було передано до Московського політехнічного музею.

Мойсей Фрейденберг

Вже влітку 1896 р. в Одесу прийшов кінематограф братів Люм'єрів, який захопив мешканців багатонаціонального міста своєю видовищністю і новизною. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Одесі кінематограф розміщувався в ярмаркових балаганах на Куликовому полі, на Привокзальній площі, на ярмарках Пересипу і Слобідки та навіть у трактирах. Згодом пересувний кінематограф з'явився в центрі міста – у магазинах на вулиці Ришельєвській, 17 і Преображенській, 45.

Серед заповзятих одеситів знайшлися люди, які не хотіли задовольнятися роллю пасивних спостерігачів у цій справі. Вже 11 травня 1906 р. одеський міщанин єврейського походження **М. Гроссман** направив прохання одеському градоначальнику про дозвіл на проведення робіт у галузі сінематографу. Так починалася історія регулярних кінематографічних зйомок в Одесі, а М. Гроссман пройшовши курс навчання у Франції, став одним з перших одеських кінооператорів і кіномеханіків. З 1912 р. він представляв інтереси французької кінофірми «Гомон». 1907 р. М. Гроссман створив **першу кінофабрику в Одесі – «Мірограф»**. Він активно фіксував на кіноплівку хроніку міста, видові сюжети, спортивні

змагання, поступово розширюючи географію зйомок, його сюжети постійно демонструвалися в кінотеатрах «Ілюзіон» і «Експрес». За період 1907–1915 рр. разом з досить відомими кінематографістами зняв близько 50-ти сюжетів для кіножурналів, а 1912 р. одеситам продемонстрував перший художній фільм – **кримінальну драму «Одеські катакомби»**.

1914 р. в Одесі виникає інше **кіноательє – «Мізрах»**, майстрами якого разом з акторами Єврейського театру був знятий **фільм «Життя і смерть»**.

Під час першої світової війни зв'язок із зарубіжними партнерами був порушений і знову в Одесі виникають дрібні кінопідприємства, серед яких були «Мірограф» (за 1918 р. випустив 10 картин), «Мізрах» (1917–1918 рр. випустив 4 фільми). Власник «Мірографа» М. Гроссман на дачній ділянці по Малофонтанській дорозі, 16 (зараз Французький Бульвар) збудував невеликий скляний знімальний павільйон. Кінофабрика **К. Борисова** також придбала свій павільйон, а один з найбільших кінофабрикантів, харків'янин **Д. Харитонов** побудував найбільший в країні павільйон на ділянці Французького бульвару, 33 для зйомок фільмів. Отже, слідом за М. Гроссманом в Одесі відкрили свої кінопідприємства представників різних національностей колишньої Російської імперії – **М. Харитонов, К. Борисов, О. Сибиряков, О. Никитін, А. Дранков, О. Ханжонков** та інші.

Багатонаціональним був і склад акторів, що знімалися в Одесі. У роки громадянської війни тут були зібрані всі зірки кіновиробництва Російської імперії на чолі з **В. Холодною (Левченко)**. Народившись у Полтаві в родині вчителя, у дворічному віці разом з родиною вона переїхала до Москви, де потім вийшла заміж. Після численних зйомок у Москві, 1919 р. сім'я В. Холодної переїхала до Одеси. Тут В. Холодна збиралася зніматися у фільмі «Княжна Тараканова», але, на жаль, її планам не судилося збутися – 3 лютого 1919 р. вона померла. На траурну процесію її поховання прийшла велика кількість одеситів. Також в Одесі знімалися популярні актори: росіянин **Петро Чардинін** (Красавцев або Красавчиков), єврей **Йосип Руніч** (Фрадкін) та інші.

Пам'ятник В. Холодній в м. Одесі

З встановленням в Одесі радянської влади 23 травня 1919 р. за розпорядженням відділу народної освіти була націоналізована кіно-і фотоапаратура всіх приватних студій, що розпалися. У зв'язку з цим цю дату прийняли за день народження першої в країні державної кіностудії. Спочатку вона

значилася «Кіносекцією політвідділу 41-ої дивізії Червоної армії». Перший знятий тут художній фільм «Павуки й мухи», що складався з двох частин, закликав не піддаватися ворожій пропаганді. 1922 р. «кіносекцію» реорганізували в **Одеську кінофабрику Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ)**, 1929 р. – в **Одеську кінофабрику «Українфільм»**, у ведення якої перейшла Ялтинська фабрика і три Одеські фабрики. Кадри для кіно в Одесі готувала

Віра Холодна

Олександр Довженко

спеціалізована навчальна кіноструктура – **Одеський єврейський кіномеханічний технікум** (1930–1935).

У 1920-ті рр. Одеська кінофабрика була однією з провідних у країні. 1927 р. на студії було знято 27 фільмів. Тут починав свою творчу діяльність видатний український кінорежисер, письменник-публіцист **О. Довженко**. Його першими фільмами були «**Вася-реформатор**» і «**Ягідка ко-**

ханья», а останній створений в Одесі – «**Арсенал**» (1929 р.), став хрестоматійною стрічкою, яку й сьогодні вивчають студенти світових профільних вищих навчальних закладів. У ньому знімався відомий тоді за одеськими фільмами, український актор і режисер **А. Бучма**, пам'ятник якому встановлено на території студії. Біля входу до кіностудії – мармурова дошка з бронзовим барельєфом **О. Довженка** (встановлена в 1964 р.).

У багатонаціональну історію кінематографа Одеси вписано прізвище **С. Ейзенштейна**, який зняв в Одесі фільм «**Броненосець Потьомкін**», що увійшов до анналів світового кіно.

Когорта кіносценаристів Одеської кінофабрики також була досить полетнічною. Тут працювали **Ю. Олеша**, **І. Бабель**, **В. Маяковський**, **С. Радзінський**, **Ю. Яновський**, **М. Бажан**.

1938 р. Одеська кіностудія випустила картини про минуле українського народу («Назар Стодоля», «Кармелюк»). У цей час свої перші картини на кіностудії ставив такий майстер кіно, як грузинський актор і режисер **І. Перестіані**.

У 1941–1944 рр. одеські кінематографісти брали участь у роботі інших кіностудій, в тому числі й ташкентської. Зокрема брали участь в створенні фільмів «Два бійці», «Насреддин в Бухрі», «Людина №217», «Я – чорноморець», в новелах для бойових кінозбірок, що також є зразковим прикладом полінаціональної толерантності представників одеської кіноіндустрії.

У другій половині 1940-х – 1950-х рр. на базі колишньої кіностудії організували **Чорноморську кінофабрику**, яка обслуговувала знімальні групи, що приїжджали з Москви, Ленінграда, Києва та інших міст СРСР. З 1954 р. Одеська кіностудія знову почала самостійно знімати фільми. Тут працювали режисери різних національностей – **М. Хуц'єв, Ф. Міронер, В. Шукшин, П. Тодоровський, С. Говорухін, К. Муратова, Г. Юнгвальд-Хількевич**. Саме в Одесі зіграли перші великі ролі в кіно зірки радянського кіно **Є. Євстигнєєв, О. Даль, В. Шукшин, В. Висоцький, А. Папанов, Л. Удовиченко**.

З початку 1960-х рр. на Одеській кіностудії знімалися кіно-

«Броненосець Потьомкін» Сергія Ейзенштейна

фільми за сценаріями **Ю. Нагибіна, Л. Жуховицького, Ю. Чулюкіна, Р. Ібрагімбекова, О. Левади, В. Земляка** й багатьох інших письменників. Частина з цих фільмів пройшли непоміченими й нині вже забуті, однак деякі живуть і донині.

1965 р. в Одесі інтернаціональний дуєт поета **Б. Окуджави** й режисера **П. Тодоровського** написали сценарій фільму «Верность» за повістю Б. Окуджави «Будь здоров, школяр». На міжнародному кінофестивалі у Венеції (1966) картина одержала премію «Опера-Прима» за кращий режисерський дебют.

1966 р. на запрошення Одеської кіностудії в місто приїхав відомий російський актор, автор і виконавець пісень **В. Висоцький**. Приїхавши на зйомки кінофільму «Вертикаль» він також написав низку пісень, що увійшли до його першої платівки. У 1967 р. на Одеській кіностудії у фільмі **К. Муратової «Короткі зустрічі»** він зіграв тут свою першу головну роль в кіно. Саме в Одесі 1979 р. піком акторської кар'єри В. Висоцького став фільм «Місце зустрічі змінити не можна». У музеї Одеської кіностудії сьогодні одними з найдорожчих експонатів є плащ та капелюх одного з головних героїв – Гліба Жеглова, роль якого зіграв В. Висоцький.

Серед відомих кінокартин виробництва Одеської кіностудії, що стали наслідком плідної праці багатьох інтернаціональних творчих колективів є «Весна на Зарічній вулиці», «Білий пудель», «Вірність», «Два Федори», «Вертикаль», «У пошуках капітана Гранта», «Міський романс», «Довгі проводи», «Капітан Немо», «Червоні дилкур'єри», «Багряні береги», «Серед сірих каменів», «Військово-польовий роман», «Данило, князь Галицький», «Д'Артаньян

Володимир Висоцький в ролі Гліба Жеглова

Другий Одеський міжнародний кінофестиваль

і три мушкетери», «Зелений фургон», «Канікули Петрова і Васечкина, звичайні й неймовірні», «Пригоди Тома Соєра та Гекльберрі Фінна», «Місце зустрічі змінити не можна», «Секретний фарватер», «Дежа вю», «Приморський бульвар», «Десять негрят», «Пригоди Електроніка», «Чародій», «В'язень замку Іф» та безліч інших.

У новітній історії кінематографії **Одеська кіностудія** – улюблене місце творчості багатьох відомих режисерів ближнього й дальнього зарубіжжя. Продовженням традицій полінаціональної толерантності, вже на міжнародному рівні, стало проведення в Одесі у липні 2010 р. **Першого Міжнародного кінофестивалю**. Міжнародне журі фестивалю очолював голландський режисер **Й. Стеллінг**. Спеціальними гостями фестивалю стали **Р. Хауер, Ж. Депардье, В. Машков, Е. Віторган** та інші. Усього в конкурсній програмі взяли участь 16 фільмів з України, Росії, Італії, Німеччини, Франції, Іспанії, Японії, Австралії, США, Канади. Кращим фільмом фестивалю журі одногосно визнало російську комедію А. Кавуна «Дітям до 16...». Фільм також отримав Приз глядацьких симпатій. Кращим режисером фестивалю журі визнало Ю. Махульського за фільм «Коліскова» (Польща), а приз за кращу акторську роботу отримав виконавець головної ролі у фільмі «Кондитер» (Голландія) А. Бос. Крім того, спеціальні нагороди журі отримали американська комедія «Мое самогубство» і фільм «Жовтень» (Перу-Іспанія).

Продовженням налагодження в Одесі міжнародних традицій співпраці в галузі кіномистецтва став **Другий Одеський міжнародний кінофестиваль** 2011 року. Цього року кінофестиваль від-

відали Джон Малкович, Федір Бондарчук, Михайло Пореченков та інші відомі діячі кіномистецтва.

Отже, на тлі становлення та розвитку кіномистецтва в Одесі, як прикладу полінаціональної толерантності, можна стверджувати про збереження традицій культур різних народів, національного виховання, культуру толерантного ставлення до особливостей, культури та духовності різних народів й шанобливе ставлення до їх внеску в скарбницю світової культурної цивілізації.

Валерій Левченко
Едуард Петровський

**Діяльність
національно-культурних
товариств Одещини
як чинник
добросусідства**

Діяльність національно-культурних товариств, окрім забезпечення участі національних меншин у громадському та культурному житті країни та регіону, сприяє здійсненню етнодержавотворчих процесів, розвитку культурної взаємодії та впровадженню міжетнічної толерантності. Одним з важливих кроків стабілізації національної ситуації в Одещині було створення національно-культурних товариств, які були й залишаються осередками добросусідських відносин. Окрім того, такі об'єднання допомагають зберігати баланс між загальнонаціональними та етнічними інтересами, а їх діяльність стає прикладом толерантного добросусідства.

**Activities of National-
Cultural Communities
of Odessa Region
as a Factor of Good
Neighbourhood**

Activities of national-cultural communities except providing the participation of minorities at civic and cultural life of the country and of the region, facilitate to the ethnic state founding processes, development of cultural interaction and emergence of tolerance. One of the main steps at the stabilization of the national situation at Odessa region were creation of the cultural-ethnic communities that were and stay centres of good neighbourhood. In addition such communities help to save balance between national interests and interests of ethnic groups and the activities of such communities becomes an example of tolerate good neighbourhood.

Людство нині, як і у всі більш чи менш відомі нам епохи свого існування, продовжує ділитися на етноси. Події, що відбуваються в сучасному глобалізованому світі, засвідчують вірність того напряму соціально-політичної думки, який прогнозував живучість етнічних особливостей та розглядав майбутнє людства органічною синтезою національно свідомих, культурно-розвинених народів. Ця концепція світового розвитку, що була запропонована ще на почат-

ку ХХ століття окремими суспільствознавцями та політиками, формувалась не лише в гострих наукових дискусіях, а й на тлі жорстких політичних реалій. Її підтвердженням є тенденція до збереження національних культур та етнічної самоідентифікації, не дивлячись на цілеспрямовану роботу з «переплавлення», або «зближення націй» представників різних національностей в єдину націю, як це відбувалось в США, СРСР, Югославії тощо.

Світовий та вітчизняний досвід переконливо довів, що універсальних схем ідеального етнонаціонального функціонування суспільства не існує, однак поступово окреслились чіткі критерії оптимального забезпечення правових засад гармонізації міжнаціональних відносин.

Українська держава, ставши на шлях демократичного розвитку, при розбудові взаємин з національними меншинами врахувала власний історичний досвід та орієнтувалась на напрацьовані й перевірені практикою демократичних держав міжнародні правові акти, які поступово були включені до власної законодавчої бази. Наріжним каменем в підвалини внутрішньої та зовнішньої політики було закладено право людини на національно-етнічну самоідентифікацію та визнано його одним з визначальних прав людини, пов'язаних з її формуванням як особистості, неповторної індивідуальності. Ідея рівності людей, незалежно від їхнього етнічного походження, та міжнаціональна злагода стала основою етнонаціональної політики.

Відтак, Україна обрала шлях формування політичної нації як соціуму на основі державності народу, який дав назву державі, та інших етнічних груп, які проживають на території країни. Значну роль у такому підході зіграло те, що двадцять років тому Україна здобула незалежність завдяки підтримці цієї ідеї переважною більшістю населення – представниками різних національностей. Таким чином було зняте питання внутрішньої розбіжності української нації та етнічних меншин. **В Україні налагодження міжкультурної взаємодії етносів стало одним із ключових чинників громадянського миру та консолідації нації**, а філософською парадигмою змісту етнополітики, за визначенням В.Трошинського та А.Шевченка, стають міжнаціональна злагода й етнічне розмаїття.

Відповідно до статистичних даних, станом на 2001 рік на теренах України проживають **представники 134 національностей**.

Слід зазначити, що під час перепису населення основною етнічною ознакою стало поняття етнічної ідентичності, тобто усвідомлення людиною своєї приналежності до тієї чи іншої етнічної спільноти, що базується на спільності мови, історичної долі, культури, побуту, традицій, звичаїв, способу господарювання тощо.

Зрозуміло, що найбільш ефективно виявляти власну ідентичність та задовольняти етнокультурні потреби можливо лише поєднуючи індивідуальну активність з організаційними можливостями етнічних груп, що і передбачено законодавчими гарантіями права на громадянську самоорганізацію. Така діяльність забезпечує можливість для підтримки життєдіяльності й розвитку культури того чи іншого етносу, вибудови його соціальної й політичної спроможності.

Саме тому особливе місце у забезпеченні міжкультурної взаємодії, розгортанні діалогу між етносами посідають громадські організації, і, насамперед, національно-культурні товариства, які, виконуючи роль соціальних посередників між етнічними групами і урядовими структурами, між громадянським суспільством і державою, спрямовують свою діяльність на розвиток міжнаціональних відносин, відродження і розвиток національних культур.

Учасники фестивалю слов'янської писемності, болгарської просвіти і культури проходять вулицями м. Болград

Етап інтенсивного дослідження проблем етнічних меншин, їх взаємин, забезпечення прав і свобод з боку держави, а також діяльності національно-культурних товариств, їх ролі у державотворчому процесі розпочинається із здобуттям Україною незалежності. Цій темі присвячені наукові розвідки *В.Євтуха, Н.Ішуніної, А.Леонової, Г.Лозко, П.Надолішнього, В.Наулка, О.Рафальського* та багатьох інших. Багатий фактичний матеріал дають статті, повідомлення, огляди чільних представників національно-культурних товариств про роботу їх організацій задля розвитку самобутності етнospільнот. Це публікації *С.Давиди, І.Голобородько, В.Єрмолової, А.Кіссе, І.Левітаса, Е.Плесьської-Зебольдт, А.Фетеску, О.Фельдмана* та інших.

Дослідники справедливо відзначають, що міжетнічні стосунки є надзвичайно інертними і складаються протягом тривалого часу під впливом низки факторів. Основними з них є:

- *зовнішні умови та обставини* (політико-адміністративні заходи щодо етнічних груп);
- *характер розселення* (компактний, дисперсний, комбінований; міське або сільське населення);
- *можливості реалізовувати свої «національні інтереси»* (освіта, засоби масової інформації, культурні об'єднання тощо).

Одним з найбільш цікавих для аналізу в цьому сенсі є поліетнічний **Одеський регіон**, оскільки він має цілий ряд особливостей історичного, географічного і політичного характеру, які суттєво впливають на розвиток досліджуваних нами стосунків. Причому тут в один вузол пов'язані проблеми внутрішньої етнополітики Української держави та її відносини з сусідніми країнами. Область межує з Румунією і Молдовою, має морський кордон з Туреччиною та Болгарією, тобто з країнами, які є історичною батьківщиною найбільш чисельних діаспор не тільки Одещини, а й в цілому України.

Процес відродження етнічних культур Одещини та їх організаційного оформлення у формі національно-культурних об'єднань розпочався наприкінці 80-х років ХХ століття в умовах перебудови і гласності. Вони функціонували спочатку на базі українських товариств дружби і культурних зв'язків із закордонням, використовуючи їх приміщення і кошти. Але на протигагу цим офіційним товариствам, що перебували під контролем компартійних структур,

невдовзі почали засновуватися альтернативні об'єднання, на чолі яких постали представники творчої інтелігенції, учасники правозахисного руху, окремі дисиденти і навіть господарники. В їх статутних документах зазначалось, що головною метою створюваних об'єднань були розвиток гармонійних міжетнічних відносин, згуртування представників національних меншин навколо спільних етнічних інтересів, національна ідентифікація на основі рідної мови, історичної пам'яті, традицій і культури.

На початку 90-х років кількість національно-культурних організацій зростала особливо швидко. Якщо восени 1990 року в Україні нараховувалося 84 таких об'єднання, то наприкінці 1994 року їх було вже 237. Нині, за даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, діє **понад 1400 громадських організацій національних меншин**, понад 40 з яких є всеукраїнськими, решта – регіональними.

На теренах Одещини одним з перших подібних товариств у далекому вересні 1988 року постав **грецький національний клуб «Еллада»**, ініціатором створення якого став **Арістотель Агафангелович Папуніді**. У 1989 році - **Одеське обласне болгарське дружество**. Наступного року в Одесі завдяки прогресивно налаштованій польській інтелігенції, яка виступала за відродження та розвиток культури, збереження традицій, звичаїв і національної самосвідомості свого народу, було зареєстровано **Одеське ім. А.Міцкевича відділення Спілки поляків в Україні**. У листопаді 1991 року виникла **Всеукраїнська асоціація корейців України**, статутним завданням якої було визначено сприяння мирному об'єднанню півночі та півдня Корейського півострова, консолідації всієї нації, у тому числі корейців, котрі мешкають в Одеському регіоні. Завдяки активності лідерів національних громад саме в Одесі у 1991 році відбувся **I Всеукраїнський міжнаціональний конгрес**, під час роботи якого вівся пошук шляхів розвитку національних меншин.

1992 рік став знаковим для нашої держави, адже прийняття майже одночасно Законів України «Про національні меншини в Україні» та «Про об'єднання громадян» сформувало правове поле для подальшого етнокультурного розвитку. З цього часу участь представників

національних меншин в утвердженні демократичного громадянського суспільства розглядається як необхідна умова його розбудови в Україні.

У цьому році в області розпочали свою діяльність **Одеське товариство єврейської культури та громада осетин**, **Білгород-Дністровське товариство єврейської культури «Шолом»** та **Ізмаїльське відділення товариства імені Кирила та Мефодія**, **товариство німців «Баварія»**, **Одеське товариство єврейської культури та громада осетин**.

1993 рік ознаменувався реєстрацією великої кількості національно-культурних товариств, серед яких: **обласне осетинське земляцтво «Алан»**, **обласний азербайджанський культурний центр «Достлуг»**, **Асоціація болгарських національно-культурних товариств та організацій України**, **обласне дагестанське земляцтво „Дагестан”**, **Одеська національно-культурна молдавська асоціація „Лучаферул”**, **обласне німецьке національно-культурне товариство «Відергебурт»**, **грузинське національно-культурне товариство «Сакартвелло»**, **обласне корейське культурне товариство**, **товариство вірменської культури**, **Болгарський культурний центр імені академіка Олександра Тодорова-Балана** в м.Болграді, **албанське культурно-просвітницьке товариство «Відродження»** та інші.

Товариства зростали кількісно та якісно, вели пошук власних різноманітних форм роботи та міжетнічної взаємодії. І першою спробою об'єднати зусилля існуючих організацій було створення **21 жовтня 1993 року Асоціації національно-культурних та культурно-просвітницьких товариств області**. Очільником було обрано **Т.Джавадова**.

Спільно було проведено низку заходів, які яскраво засвідчили потребу в налагодженні взаємодії з органами державного управління та місцевого самоврядування. Завдяки обговоренню актуальних питань етнонаціонального розвитку, в березні 1994 року у складі Одеської обласної адміністрації була створена **Комісія по міжнаціональному та етнонаціональному відродженню**, що певним чином покращило ситуацію. Це було засвідчено в аналітичній записці Міністра України у справах національностей, міграції та культів «Про стан виконання в Одеській області Закону України «Про національні менши-

Національно-культурні товариства активно займаються соціальною та благодійною діяльністю

ни в Україні, що була підготовлена у квітні 1995 року. В ній давалася позитивна оцінка роботи органів місцевої влади і діяльності Асоціації національно-культурних та культурно-просвітницьких товариств області, однак наголошувалось на існуванні низки не вирішених проблем.

Значно активізувалась спільна діяльність органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій та громадських об'єднань після зустрічі Президента України Л.Д.Кучми з керівниками національно-культурних товариств та асоціацій у листопаді 1995 року.

Одещина продовжувала залишатись одним з регіонів України, де національні меншини суттєво впливали на реалізацію державної політики з питань збереження та розвитку культурної спадщини. Щорічно реєструвалися нові національно-культурні товариства: **міське чеське товариство «Чеська бесіда»** (1994 р.), **обласне відділення товариства дружби «Україна-Південно-Африканська Республіка»** (1994 р.), **товариство культури «В'єтнам»** (1995 р.), **Асоціація циган Ізмаїлу та Ізмаїльського району** (1996 р.), **Асоціація «Україна - Ізраїль»** (1996 р.), **Одеське товариство караїмів «Базлик»** (1996 р.), **Одеська громада греків імені Г. Маразлі** (1997 р.), **«Баварський дім»** (1998 р.), **Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація** (1998 р.) та багато інших.

Щоразу більш широкий загал одеситів та гостей міста долучається до заходів, що пов'язані з етнокультурним відродженням національних меншин: покладання квітів в *День Голокосту* біля місць масових поховань євреїв та представників інших національностей, відзначення *Дня слов'янської писемності*, участь у творчих

вечорах представників національних меншин, художніх виставках національних художників тощо. У 1996 році в м.Ізмаїлі було започатковано *регіональний фестиваль ромської культури та Всеукраїнський фестиваль «Плес»* в Одесі, який зібрав творчих чехів з усієї України.

Разом з цим, комплексне дослідження етнічної ситуації, що було проведено за участі національно-культурних товариств у 1995 році на території компактного проживання болгарської, гагаузької, молдавської меншин в Одеській області, виявило ряд чинників, які при збереженні діючих тенденцій могли призвести до зростання соціально-політичної, а відтак і міжетнічної напруженості. Йшлося про наявність певного розриву у соціально-економічному та соціально-культурному статусі різних етнічних спільнот; про різке погіршення екологічної ситуації, що могло призвести до руйнування життєвого середовища меншин; про формування нових міграційних потоків, що сприяли зміні усталеної етнічної структури населення; про неадекватність темпів реалізації законодавства про мови реальним суспільним потребам, в т.ч. потребам вивчення української мови; про існування певних перешкод на шляху вільного спілкування людей однієї національності, які проживають по різні боки державного кордону. Також мова йшла

Під час презентації книги Е.Плеської-Зебольдт «Німці Причорномор'я», 2009 р.

про відсутність приміщень, необхідних для роботи національно-культурних осередків, відсутність коштів на підручники, освітні програми, видавничу базу для видання літератури мовами національних меншин та проведення культурно-освітніх

заходів, відсутність кваліфікованих спеціалістів.

З метою вирішення назрілих питань у 1996 році в структурі Одеської обласної державної адміністрації було створено **управління у справах національностей та міграцій**, яке під керівництвом І.П.Супруновського активно включилось до роботи з національно-культурними товариствами. Спільно з Асоціацією національно-культурних та культурно-просвітницьких товариств області було організовано фестиваль національних культур та традицій під назвою «*Суцвіття*», програма якого передбачала виступи колективів художньої самодіяльності та професійних виконавців, виставки досягнень національних культур Одещини, ярмарку, дегустацію напоїв та їжі національних кухонь, перегляд відеофільмів тощо.

Завдяки злагодженій роботі чи не вперше на теренах України з обласного бюджету були виділені цільові кошти на реалізацію заходів, запропонованих громадськими організаціями. Вже у наступному році відділ національностей, керівництво яким здійснювала Т.А.Белова, зміг надати організаційно-методичну та фінансову підтримку в проведенні звітно-виборчих конференцій трьох національно-культурних товариств і організацій, свята ветеранів осетинського товариства «Алан», культурно-мистецького фестивалю поляків Одещини, виставки художниці з Вірменії Гюльнари Сарибекян, міжнародного фестивалю в'єтнамських бойових мистецтв, зустрічі Нового року за Східним календарем, обласного фольклорного фестивалю «Бессарабський вінок» у с.Кам'янці Ізмайльського району тощо. Особливо активними в цей період були болгарські організації, за ініціативи яких проведено Всеукраїнський турнір з болгарської мови серед учнів 10-11 класів і конференцію вчителів болгарської мови, фестиваль традицій, обрядів та звичаїв болгар Бессарабії у с.Городне Болградського району. У м.Болграді було святково відкрито Одеський обласний центр болгарської культури, а болгарська діаспора Одещини зустрілась з Прем'єр-міністром Болгарії І.Костовим.

У 1997 році на Одещині діяло вже понад 50 зареєстрованих та легалізованих громадських об'єднань національних меншин, з них 20 товариств на обласному рівні. Разом з цим, Асоціація національно-культурних та культурно-просвітницьких товариств області поступово перестала працювати.

У 1999 році були закладені підвалини для подальшого посилення етнопатриотичного руху в регіоні. Цьому сприяло створення **Ради представників національно-культурних товариств Одеської області**, що діяла при *управлінні у справах національностей та міграцій*. До її складу поряд з досвідченими товариствами ввійшли й новостворені **узбецьке земляцтво** (1999 р.), **національно-культурне об'єднання громадян «Білорусь»** (1999 р.), **Одеська громада греків імені Г.Маразлі** (1997 р.), **Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація** (1998 р.), **міська організація «В'єтнамське земляцтво»** (1999 р.). У подальшому до них приєдналися **Одеська обласна громадська організація «Китайське земляцтво»** (2000 р.), **обласна регіональна організація Конгресу азербайджанців України** (2001 р.), організація **«Німецький культурний центр зустрічей «Перлина»** с.Гвардійське Комінтернівського району (2005 р.) та інші.

Метою Ради було визначено об'єднання зусиль та координацію дій окремих національно-культурних громадських організацій для спільної

Завжди раді гостям члени національно-культурного об'єднання громадян «Білорусь», 2008 рік

Відвідання Всеукраїнського центру болгарської культури в м.Одесі Прем'єр-міністром Республіки Болгарія Симеоном Сакськобурготським, 2004 р.

реалізації, задоволення й захисту законних соціальних і національно-культурних інтересів, прав і свобод громадян, а також забезпечення міжкультурної взаємодії та міжетнічного діалогу.

Діяльність Ради, органів державної влади та представників національних еліт – наукової, мистецької, політичної, підприємницької – сприяли збереженню усталених

на Одещині типів міжетнічної взаємодії, що мають стабільний потенціал толерантності та взаємоприспосованості етнічних груп до спільного життя на єдиній території. Примітною є думка, висловлена Президентом Болгарії П. Стояновим під час перебування на Одещині в рамках офіційного візиту у червні 1999 року, про те, що *«Одеса стала центром, де зберігається духовність представників усіх національностей»*.

Ця ж думка прозвучала у 2001 році під час проведення виїзного засідання колегії Державного комітету України у справах національностей та міграції, коли вивчалось питання про досвід роботи Одеської обласної державної адміністрації у сфері гармонізації міжетнічних відносин та забезпечення культурно-освітніх потреб національних меншин.

У 2004 році, вітаючи представників Ради національно-культурних товариств Одеської області з п'ятилітнім ювілеєм, Голова Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Г.Й. Удовенко підкреслив, що *«Одещина є справжньою соціальною лабораторією де знаходять практичне втілення прогресивні принципи та заходи державної етнополітики, які, без перебільшення, відповідають міжнародно-правовим стандартам»*.

І в наступні роки робота з вирішення цих актуальних для області питань не припинялась. Свідченням цього є висновки, зроблені у 2009 році за результатами спільного виїзного засідання Ради з питань етнополітики при Президентові України та колегії Державного комітету України у справах національностей та релігій, про необхідність глибокого вивчення, узагальнення та впровадження по всій Україні практики спільної діяльності громадських організацій та органів влади Одещини у цій сфері.

Дійсно, за роки незалежності України представникам національних меншин вдалося інституційно вибудуватись, знайти власні методи та форми роботи. Станом на 2011 рік в області діє **понад 150 громадських організацій національних спільнот**.

Активну діяльність розгорнуто **російськими громадськими організаціями**, які, починаючи з 90-х років минулого століття, поступово почали усвідомлювати необхідність творення власних форм участі в національно-культурному та громадсько-політичному житті України. На Одещині, де за переписом проживає 508537 осіб російської національності, діяли представництва **Товариства російської культури імені О.Пушкіна, Українського товариства російської культури «Русь», Всеукраїнської громадської організації «Руський рух України», «Російської ради»** тощо.

Однією з найбільш активних є створена у 1999 році російська **об'єднана спілка співвітчизників «Русичь»**, робота якої спрямована на формування позитивного іміджу росіян України, пропаганду російської мови та культури, і, головне, формування культури міжетнічного спілкування, налагоджен-

Переможці конкурсу, присвяченого творчості А.Ахматової, проведеного товариством «Русичь», 2010 р.

ня дружніх стосунків між представниками різних етносів. Особлива увага приділяється роботі з молоддю, для чого проводяться творчі конкурси, вікторини, фестивали серед учнів п'яти областей півдня України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Кіровоградська, Запорізька), розповсюджується художня література. Надзвичайно цікавими для всіх одеситів є творчі конкурси на тему «Мій Пушкін»; «Що я знаю про Москву»; «Люблю тебе, Петра творіння», Дні російської літератури і культури «Одеська осінь», вікторини для учнів. Глядачам різних національностей полюбився фестиваль російської народної пісні «Каинка», що проводиться щорічно.

Враховуючи, що на теренах Одещини проживають понад 150 тисяч представників болгарського етносу, не викликає здивування **особлива активність болгарських організацій**. З центром в м.Одесі діє **всеукраїнська Асоціація болгар України, Конгрес болгар України, Одеське обласне дружество та клуб «Огнище»**. В районах працює *понад 15 болгарських національно-культурних організацій*. З 1999 року справжнім осередком болгарської культури став **Всеукраїнський центр болгарської культури**, що діє в м.Одесі в будівлі – пам'ятці архітектури. Тут працює недільна школа, проходять репетиції танцювального та фольклорного колективів, проводяться різноманітні виставки, заходи та свята.

Для Одещини вже традиційними стали проведення заходів, що пропагують історію болгар, їх культуру та традиції, консолідуєть етнос, сприяють збереженню національної самосвідомості і є цікавими для великої кількості людей. Серед них: День визволення Болгарії від османського ярма (3 березня), День слов'янської писемності і болгарської культури (24 травня), День будителів (1 листопада), День бессарабських болгар (29 жовтня), народні свята, дні пам'яті Христо Ботєва, Івана Вазова, Василя Левського й інших діячів болгарської культури, Собори болгар України та щорічна церемонія вручення нагороди «Людина року», започатковані Асоціацією болгар України, фестивалі болгарської музики і танцю, ініційовані Конгресом болгар України. До проведення цих та інших свят залучаються носії народної культури, кращі колективи самодіяльності, фольклорні ансамблі. Матеріали про події висвітлюються у щотижневиках **«Роден край»**, **«Україна: Българско обозрение»** і телепередачах **«Българите»** та **«Роден край»**.

Товариства активно взаємодіють з історичною батьківщиною. Так, редакція газети «Роден край» та клуб «Огнище» часто беруть на себе організацію літературних та художніх дитячих конкурсів, які проводить Агенція для болгар за кордоном (при Міністерській раді Болгарії), за ініціативи членів болгарських організацій передаються книги до шкіл південних районів Одеської області (тільки в 2009 році було передано літератури на понад 60000 євро).

Товариства увіковічують пам'ять про болгар, які відіграли значну роль в історії України та Болгарії. Так, у 2007 році за ініціативи Асоціації болгар України й обласного болгарського дружества *встановлено пам'ятник просвітителям Кирилу та Мефодію*, подарований меценатами з Болгарії братами Бобоковими; у 2008 році в м.Арцизі стараннями Арцизького болгарського районного товариства та органів влади *відкрито музей визначному борцю за свободу болгарського народу Христо Ботєву*, а в 2010 році *встановлено пам'ятник*. У м.Одесі в 2009 році бронзовий бюст цьому видатному революціонеру встановлено за ініціативи Конгресу болгар України. У м. Болграді Асоціацією болгар України у 2009 році *відкрито пам'ятний знак* з метою вшанування пам'яті болгар-ополченців, учасників Російсько-турецької війни 1877–1878 років і зараз ведеться будівництво меморіалу.

Не менш активну діяльність проводять **представники молдовської національності**, які на Одещині займають третє місце за чисельністю. З центром в м.Одесі діє **Всеукраїнська національно-культурна молдавська асоціація**, до складу якої входять обласні, міські та районні організації з Одеської, Київської, Запорізької, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької та Кіровоградської областей, міст Києва та Севастополя.

Асоціація спрямовує зусилля на зміцнення самосвідомості, збереження мови, культури, традицій, звичаїв українських молдаван. Зокрема, представники Асоціації, починаючи з 2001 року, є організаторами *фестивалю молдовської мови «Limba nemuritor martor este»* («Мова є безсмертним свідком») на батьківщині відомого молдавського поета П.Боцу в с.Приозерному Кілійського району та з 2005 року *Всеукраїнського фестивалю молдовської культури «Дністровська хвиля»*. Також щорічно за підтримки Асоціації проводяться традиційні фестивалі: *весняний «Мерцішор»* та *зимовий «Флоріле далбе»*, об-

ласні олімпіади для учнів молдовських шкіл, семінари для вчителів.

Завдяки Всеукраїнській національно-культурній молдавській асоціації, починаючи з 2002 року, фонди бібліотек шкіл з молдовським складом учнів безкоштовно поповнюються художньою літературою з латинською графікою. Асоціація видає молдовською мовою **всеукраїнську газету «Лучаферул»**, на сторінках якої на допомогу учням та вчителям молдовської літератури декілька років поспіль публікуються твори за програмою «Література» (молдовська та світова), а також друкує твори молдовських авторів.

Важливе місце питанню спілкування і взаємодії між різними етносами відводиться в діяльності **німецьких національно-культурних товариств**. За переписом 2001 року, на Одещині проживає майже 29 тисяч етнічних німців. З 1989 року плідно працює обласне німецьке **національно-культурне товариство «Відергебурт»**, в районах діють *дев'ять німецьких культурних центрів зустрічей*. Основний акцент громадські організації німців роблять на вивченні історії німецької колонізації Одещини, пошуках документів та відомостей щодо репресованих німців регіону, популяризації матеріалів у різноманітних виданнях. Щороку 28 серпня товариство проводить загальні збори, присвячені *Дню національної скорботи німців України, пам'яті депортованих і репресованих німців України*. У 2003 році спільно з **товариством «Баварський дім»** були проведені заходи з широкого відзначення *200-річчя створення німецьких поселень на території нинішньої Одеської області*. 2009 року спільно з німецьким Благодійним фондом «Товариство Розвитку» та німецькими центрами зустрічей було реалізовано надзвичайно цікавий проект з міжнародного обміну «Молодь за порозуміння», що проходив за підтримки програми Європейського Союзу «Молодь у дії». Група одеських німців здійснює догляд за *Інтернаціональним меморіальним комплексом жертв війни і репресій*, де у 1946–1951 роках були поховані представники 20 національностей. При цвинтарі створений музей та зібрані експонати, які розповідають про невідомі сторінки миналої війни.

27617 **гагаузів**, що за переписом 2001 року проживають на Одещині, представлені **обласною організацією «Бірлік»** та її осередками, що діють в м.Болграді, в селах Олександрівка, Дмитрівка, Ви-

ноградівка Болградського району, в селі Котловина Ренійського району. Членами товариства є жителі сіл Червоноармійське, Жовтневе, Василівка, Табаки Болградського району, Старі Трояни та Новоселівка Кілійського району, Красне та Підгорне Тарутинського району, міст Іллічівськ, Южне, Ананьїв, Котовськ, Ізмаїл та ін. Товариство не замикається в собі і уклало договори про співпрацю з Асоціацією гагаузів Молдови «Кардашлик», громадською організацією «Гагауз міллет конгресі» (м.Комрат), Всеукраїнським інформаційно-культурним центром (м.Сімферополь), є членом Ради представників національно-культурних товариств Одеської області. Не пориваються плідні зв'язки з Гагаузією. Щорічно організація «Бірлік» бере участь в заходах, присвячених *національним святкам «Хедерлез» і «Касим»*, у конференціях та семінарах в Гагауз Єрі – гагаузькому автономному територіальному утворенні на півдні Молдови. Товариство плідно співпрацює з гагаузькою редакцією Одеської облдержтелерадіокомпанії, де постійно виходять **телепрограми «Ана тарафи»**. В Одеському історико-краєзнавчому музеї за активної співпраці членів товариства було відкрито етнографічну виставку, експонати якої розповідають про історію та сьогодення гагаузького народу, про діяльність товариства «Бірлік». Традиційними стали *обласні фестивали гагаузької культури «Гагаузька перлина»*. У 2002 році в Одесі було відкрито *обласний центр гагаузької культури*, двері якого відчинені не лише перед гагаузами Одеси та регіону, а й перед людьми інших національностей, які цікавляться гагаузькою культурою.

Духом збагачення культури міжетнічного спілкування пронизана діяльність **громадських об'єднань єврейської етності**. З центром в м.Одесі діє понад 15 єврейських громадських

Гагаузи широко вітають гостей під час Тарутинського «Бессарабського ярмарку», 2008 рік

організацій різного типу - **Ізраїльський культурний центр в Одесі**, відділення «Джойнт» і «Сохнут», благодійний центр «Гмілус хесед», єврейський культурний центр «Бейт Гранд», Асоціація колишніх в'язнів гетто та концентраційних таборів та інші. Асоціація «Україна-Ізраїль», що входить до складу Ради представників національно-культурних товариств, по праву пишається своїм молодіжним театром пісні «Шемеш» («Сонце»), який став лауреатом багатьох престижних конкурсів та фестивалів й представляв місто Одесу в 18 країнах світу, зокрема в Німеччині, Австрії, Польщі, Америці, Ізраїлі, Чехії, Словаччині, Росії.

Єврейські товариства спрямовують свою діяльність на формування атмосфери взаєморозуміння та злагоди між усіма етноспільнотами українського суспільства, підвищення авторитету і ролі єврейства, розвитку національно-культурного життя євреїв. Цьому сприяло проведення єврейськими товариствами Одещини відзначення 140-ї річниці від дня народження класика єврейської літератури Шолом-Алейхема у 1999 році, святкування ювілею видатного діяча В.Жаботинського у 2011 році. Асоціація «Україна-Ізраїль» стала ініціатором проведення щорічних міжетнічних концертів «Багатонаціональна Одещина співає». Все це пропагує духовну спадщину єврейської етноспільноти та утверджує принципи взаєморозуміння, віротерпимості, толерантності та гуманізму у спільному українському домі.

Значну роботу зі згуртування **білорусів**, яких за переписом населення в Одеській області проживає майже 13 тисяч осіб, розвитку їх національної самосвідомості, залучення до витоків білоруської культури проводять члени **національно-культурного об'єднання громадян «Білорусь»**. З цією метою організуються заходи, присвячені національним святкам білоруського народу, ювілеям класиків білоруської літератури, живопису, *Дні білоруської культури* в м.Одесі. На базі Чорноморської загальноосвітньої школи Комінтернівського району функціонує *недільна школа з вивчення білоруської мови*, ведеться активна робота з бібліотеками області.

Товариством, за дорученням Міністерства закордонних справ Республіки Білорусь, в урочистій обстановці *вручались ювілейні медалі з нагоди звільнення Білорусі* понад 500 ветеранам, що проживають на території Одещини. Такі заходи пройшли у всіх районах

Ансамбль товариства вірменської культури - постійний учасник заходів, що проводяться Радою представників національно-культурних товариств Одеської області

м.Одеси за участі керівництва райдержадміністрацій, голів міської та обласної Ради ветеранів.

Вірменська діаспора, яка подарувала Одещині таких видатних діячів як В.Таїров, котрий заснував в Одесі перший в Росії науково-дослідний заклад з виноградарства та виноробства, відомий мовознавець Я.Багдасарян, ректор медичного інституту ім.М.Пірогова А.Гаспарян та інші, робить вагомий внесок у налагодження україно-вірменських культурних зв'язків. Надзвичайно активну громадську діяльність, спрямовану на розвиток вірменської національної культури та її популяризацію, здійснює **Одеське товариство вірменської культури**. Окрасою м.Одеси стала *побудована на пожертви членів товариства вірменська церква Св. Григорія Просвітника та найбільший в Європі Центр вірменської культури*, де працюють недільна вірменська школа для дітей і дорослих, групи художньої самодіяльності. За ініціативою правління щомісяця видається «**Вірменський вісник**».

За останні двадцять років значно активізувався громадський рух **ромських організацій**. Сьогодні на теренах Одещини діє 14 *ромських громадських організацій*. Найстаріша – **Одеський обласний ромський конгрес «Бахтало дром»**, що бере активну участь у вирішенні нагальних правових й освітніх проблем ромів, є ініціатором встановлення спільно з єврейським меценатами в м.Одесі

**Спільна пам'ять про трагедію Холокосту
єднає представників ромської та єврейської національностей**

пам'ятного знаку, присвяченого ромам, що загинули під час Другої світової війни, та розробки Програми заходів з підтримки ромів, що реалізовувалась на Одещині протягом 2004-2005 років. Багато уваги питанням збереження ромської культури, розширенню меж спілкування ромів з іншими етнічними складовими українського суспільства приділяє **обласна організація «Романі збора»**, при якій створено **ансамбль «Бахтале рома»**. Члени ромських організацій активно включаються до всіх починань, що сприяють збереженню культурних надбань ромів та їх включенню в суспільне життя, з 1996 року організують *фестивалі ромської культури*, щорічні виставки, заходи з відзначення *Міжнародного дня голокосту ромів* (2 серпня), *Міжнародного дня ромів* (8 квітня) тощо.

Не дивно, що Одеса постійно стає місцем проведення всеукраїнських заходів, що підтримуються міжнародними організаціями. Так, спільно з міжнародною благодійною організацією «Ромський жіночий фонд «Чірікалі» у співпраці з Фондом сприяння демократії Посольства США проведено *тренінги-практикуми щодо застосування міжнародних стандартів з прав людини та прав національних меншин* (2008, 2010 роки). Спільно з ромськими організаціями та Радою Європи в рамках кампанії «Доста!» в м.Одесі *організовано міжнародний фестиваль «Молодь і мистецтво проти расизму»* (2009 р.), метою якого стало подолання упереджень та сприяння міжетнічному порозумінню.

**Всеукраїнський фестиваль дитячої польської пісні в м.Одесі
вже став традиційним**

Етнічна мобілізація **поляків** в Україні набула організованих форм наприкінці 80-х років ХХ століття. Польська діаспора Одещини, що мала давні історичні традиції, приєдналась до цього руху з 1990 року. Об'єднання, розвиваючи культуру міжетнічного спілкування, поряд з традиційними для національно-культурних товариств цілями, визначає і такі напрямки роботи, як вивчення польської мови, розвиток особистих контактів між громадянами Республіки Польща та України, протидію будь-яким міжнаціональним конфліктам і стереотипам, що порушують злагодку та гармонійне співіснування.

Зусиллями активістів **Одеського відділення ім. А.Міцкевича Спілки поляків України** ще у 1992 році почалося вивчення польської мови в школі №121. У вересні 2001 року було створено **Дім польський**. Це дало змогу згуртуватися, залучати до роботи всіх бажаючих, проводити збори, зустрічі, здійснювати перегляд польських фільмів. Активізувалася робота гуртків художньої самодіяльності. Почала діяти польська недільна школа для різних вікових груп. Вже традиційним стало проведення *Всеукраїнських фестивалів*

Члени грецького етнографічного театру

польської культури та фестивалів дитячої польської пісні, Днів та тижнів польської культури, виставок, зустрічей з визначними діячами польської культури, що формують поле культури спілкування між представниками різних національностей.

Історія Одещини невіддільно пов'язана з громадою греків. Нині

грецькі громади «**Тира**» (м. Білгород-Дністровський), «**Еллада**» (м. Ізмаїл), «**Іаліос**» (с. Свердлово, що об'єднала згодом греків Комінтернівського району), «**Арго**» (м. Іллічівськ), «**Овідій**» (представництво обласної общини в Овідіопільському районі), «**Прометей**» (м. Южне), «**Малобуяликське земляцтво**», **культурно-релігійне товариство «Осанна»** об'єднані **обласною громадою греків**.

При громаді для дітей і дорослих працюють *чотири недільні школи* з вивчення новогрецької мови, танцювальні колективи «*Оморфулес*», «*Астері*» та «*Мрія*», молодіжний етнографічний театр «*Іпігі*», театр «*Ніконій*», вокально-інструментальний ансамбль «*Ліра*». Ці колективи постійно беруть участь у святкових заходах міста і області, етнічних фестивалях і конкурсах, що проводяться не лише в Україні, але і за її межами.

Представники громади брали участь в етнографічній експедиції НАН України, присвяченій вивченню історії заселення греками територій Північного Причорномор'я. Вони щорічно організовують відзначення національних свят, у тому числі *Дні незалежності Греції*, проводять масові акції «Ні – фашизму!», круглі столи «Шляхами давньогрецьких мореходів» (1999 р.), «Проблеми збереження грецької мови для греків, які проживають на Півдні України» (2008 р.),

семінари для вчителів новогрецької мови (2010 р.), наукові конференції «Греки в Північному Причорномор'ї» (2010 р.) та «100 років заперечення: геноцид вірмен та понтіїських греків» (2011 р.) тощо.

Пропагуючи ідеї розвитку елінізму в Україні, товариство займається видавничою діяльністю. У громади є бібліотека, сформована за рахунок благодійних акцій й особистих подарунків греків Одещини, фонотека, в якій є учбові програми і фольклорна музика та газета «**ОДИССОС**», зареєстрована у лютому 2008 року, яка нині підтримується з обласного бюджету. На її сторінках можна прочитати останні новини, ознайомитися з творчістю греків, дізнатися про національні традиції і звичаї тощо.

Ефективні, яскраві форми та засоби діяльності національно-культурних товариств характерні також для роботи організацій менших за чисельністю національних меншин, зокрема, **чехів, грузинів, італійців, азербайджанців, осетин, афганців, індусів** та багатьох інших.

Спільними зусиллями, спираючись на вартісні цінності та пріоритети культури міжетнічного спілкування, всі товариства беруть участь у розробці пропозицій до проектів законів

«Про національні меншини в Україні», «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», «Про реабілітацію та забезпечення прав осіб з числа національних меншин, що зазнали репресій та були депортовані з території України», інших державних документів, а також

Улюбленці публіки – члени грузинського ансамблю «Сакартвело»

різноманітних регіональних програм та заходів. Зокрема, в області реалізуються «Програма розвитку національних меншин та підтримки діяльності національно-культурних товариств»; «Заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов та мов меншин»; «План заходів з протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації на 2010-2012 роки», у розробці яких брали участь члени Ради представників національно-культурних товариств.

За участі товариств на Одещині проходять широкомасштабні заходи, що привертають увагу як одеситів, так і гостей міста: **інтеретнічний форум Єврорегіону «Нижній Дунай»** (2001 р.), **міжнародний етнічний фестиваль «Вінок Дунаю»** (2011 р.), **Всеукраїнські фестивалі національних культур «В єдиному колі»** (2004 р.) та **«Дивокрай»** (2007, 2011 р.), регіональні фестивалі національних культур **«Суцвіття»** (1996 р.), молодіжний багатонаціональний фестиваль **«Вінок Чорномор'я»** (2006 р.), **«Веселка мов»** (2008, 2010 рр.), конкурси **«Національна красуня Одещини»** (2000-2003 рр.) та одеський міський фестиваль-конкурс серед недільних національних шкіл **«Джерело майстерності»** (2007–2010 роки). Щорічно відзначаються **День толерантності** (16 листопада), **День Біженця** (18 червня) та **Свято рідної мови** (21 лютого), та здійснюється багато інших заходів, що проводяться з метою поширення знань про етнокультурну різноманітність та спільні цінності народу України.

Багатьом дітям полюбився регіональний **конкурс малюнка «Ми – разом!»** (2008 та 2010 рр.), який проводиться спільно Радою представників національно-культурних товариств Одеської області і управлінням у справах національностей та релігій. Піднесенню рівня духовної культури молодого покоління, формуванню почуття патріотизму, вихованню толерантного ставлення до людей інших національностей, що проживають поруч, сприяє підготовка дітьми робіт у номінаціях **«Ми разом будемо майбутнє України»**, **«Ми єдині, хоча й різні»**, **«Мій рід – моя родина – мій народ»**, **«Краща соціальна реклама, спрямована на формування толерантності, протидії ксенофобії і расизму»**.

Організації національних меншин постійно виступають ініціаторами різнопланових наукових заходів, що здійснюються у тісній взаємодії з навчальними закладами та державними органами. Члени Ради активно взаємодіють з бібліотеками. Так, лише з Одеською

Під час проведення Міжнародного фестивалю «Молодь проти расизму» в м.Одесі, 2009 рік

національною науковою бібліотекою ім.М.Горького, Централізованою міською бібліотечною системою для дітей м.Одеси та Одеською обласною універсальною науковою бібліотекою ім. М.С. Грушевського за останні кілька років ними було проведено понад 50 заходів, присвячених історичному розвитку чеського, німецького, азербайджанського, польського, болгарського, грецького, єврейського, молдавського, гагаузького, осетинського, афганського та грузинського етносів тощо.

Таким чином, національно-культурні товариства своєю діяльністю сприяють з одного боку, збереженню етнокультурного різноманіття Одещини, що історично склалося і є чинником її стійкого розвитку, а з іншого – формуванню загальногромадянської ідентичності, міжнаціональної співпраці, утвердженню толерантності, пошани до культур, традицій, звичаїв різних народів і релігій. Ця робота активізуватиме громадське та культурне життя всього українського народу, адже духовні здобутки кожного етносу збагачують культуру України, закладаючи міцний фундамент для між-етнічної злагоди, міжкультурної взаємодії, співпраці і порозуміння.

Ярослава Різникова

Одеський регіон у транскордонному співробітництві

Окрім розвитку прикордонних територій та активізації євроінтеграційних прагнень, транскордонне співробітництво дає значний поштовх зміцненню добросусідських відносин між різними національностями. Одеська область наразі є дійсним членом низки європейських організацій, зокрема Єврорегіону «Нижній Дунай». Місто Одеса має ряд міст-побратимів, в тому числі багато європейських. Транскордонне співробітництво дає широкі можливості не лише для розвитку економіки та туризму, але і скріплює між національне спілкування та культурний обмін.

Odessa Region at Cross-border Cooperation

In addition to the development of borderlands and activation of Euro-Integration ambitions cross-border cooperation gives an impulse to the strengthening of good neighbourhood between the different nationalities. Odessa region is a member of six European organizations, in particular Euro region «Lower Danube». Odessa has 24 sister cities, including European. Cross-border cooperation gives wide possibilities not only for the development of economy and tourism but also makes stronger multinational interaction and cultural exchange.

Питання транскордонної співпраці на Одещині були, є і будуть актуальними, так як цей географічний простір в різні часи славився своєю поліетнічністю. Досліджувалось це питання цю правда в різні часи по-різному, але саме через таку особливість регіону і неодноразові спроби заявити про себе як про самостійну адміністративну одиницю, змушували уряд регулювати і придушувати сепаратистські прояви. Що стосується історичного контексту, то транскордонне співробітництво не є новим явищем, воно існувало у різних формах, розвивалося на різних етапах людської історії.

Добре відомі форми **античної співпраці**, хоча вони не охоплювали весь світ і залишали абсолютно ізольованими від цього процесу колосальні території. Кіммерійці, греки, скіфи, гуни, печеніги,

торки, половці, монголи – це ті народи які в різні часи намагалися співіснувати на території сучасної Одещини, але яким це не завжди вдавалося.

Спроби ведення добросусідських взаємин почали проявлятися за часів панування на цих землях **представників монгольської Орди і Галицько-Волинського князівства (XIII–XIV ст.)**. Свідченням цього були союзницькі відносини першого кримського хана (Кримське ханство виникло в 40-их років XV ст.) і родоначальника династії *Хаджи-Гірея* з литовцями. Проте з середини 70-х років XV ст. ситуація різко змінилася. Це був час посилення і зміцнення Московської держави, яка також претендувала на територіальну спадщину всієї Русі. Політичні непорозуміння між Литвою і Московською державою призвели до того, що врешті-решт Північне Причорномор'я стало османським. В період з XV до XVI ст. в Північне Причорномор'я проникають спочатку ногайці, а за ними з XVI по XVII ст. запорожці і успішно співіснують з місцевим населенням. З 20-х рр. XVIII ст. межиріччя Дністра і Південного Бугу складало так звану Єдисанську (Очаківську) орду – складову частину Османської імперії. Вже на той час склад населення **відрізнявся поліетнічністю**.

Але більшої зміни етнічний склад населення зазнав коли згідно з *Яським миром* (1791р.) землі між Дністром і Південним Бугом перейшли до Російської імперії. Політика Російської імперії була наступною – заселити як можна швидше і облаштувати новопрیدбану територію. З цією метою запрошували одновірців-греків, як у випадку формування грецького батальйону, наділяли землею російських дворян, офіцерів-іноземців, молдавських бояр, які поступово переселялися в молоду Одесу, переселяли польську чиншову шляхту, квартирували російські війська з правом передачі офіцерам ділянок під забудову. Стосовно етнічного складу власне Одеси, то на її околицях переважали українці та молдавани, які частіше за все нелегально селилися, втікаючи з сусідніх земель, а в центрі жили греки і росіяни.

В місті швидко зростала кількість євреїв. Провідну роль в цьому процесі відіграло **переселення** з районів, які були приєднані до Російської імперії після поділу в кінці XVIII ст. Речі Посполитої, де їх багато мешкало. В Одесу вони переселялись з районів, які сьогодні входять до складу Білорусії, Литви і етнічних українських земель

Волині, Поділля і Київщини. Багато поселенців-іноземців прибувало з володінь Туреччини, де вони зазнавали різноманітних форм пригноблення. Серед них були греки, болгары, серби та інші (видатними діячами краю стали *П. Родоканакі, Г. Маразлі, М. Кріон...*). Помітну роль в житті міста і регіону відігравали громади італійців, німців, французів. Представники багатьох етнічних груп працювали в державних установах і різноманітних компаніях. Всі вони вносили щось нове у розвиток господарства, діловодства і культури Одещини.

В більшості випадків переселенців селили окремими колоніями і намагалися створити для них максимально сприятливі умови для розвитку господарства і збереження їхньої самобутності. Адже однією з умов проживання для колоністів було ненавернення місцевого населення у свою віру. Проте траплялись випадки коли цілі села місцевого населення приймали ідеї колоністів і навпаки, утворюючи нову спільноту, перед якою не виникало питання іншості – меншо- чи більшовартості. Всі сприймали одне одного на рівних. Більшість дослідників вважає, що такому **толерантному ставленню і добросусідській співпраці** сприяли складні умови для життя в необлаштованому регіоні і політика країн з яких прибували переселенці. Люди сподівались на краще життя і якої національності чи віросповідання їхній сусід для них не мало значення. Всі поселенці були поміщені в однаково складні умови. Так, ми бачимо, що вже на світанку розвитку нашого краю проявляється тенденція добросусідської, дружньої, легальної співпраці Російської імперії з іншими країнами на рівні міграційної політики.

Дипломатична співпраця, як велось в давнину, проходила на рівні купців. Так, якщо в кінці 1820–30-х років купець першої гільдії *М. Крамаров* вів значну оптову торгівлю через Одесу, Москву, Константинополь, Мессіну, Ліворно, Геную, Марсель і Лондон, то в 1840-і роки одним з найбільших купців Одеси був *Т. Яхненко*. Його небіж і повірений *С. Яхненко* вів торгові справи в Англії, Нідерландах, Німеччині. В 1855 р. одеський купець *І. Ващенко* клопотав про видачу закордонного паспорта його повіреному *М. Гольденбергу*. Останній факт свідчить про **роль купецької дипломатії в розвитку добросусідських взаємин** не лише міста, а й країни.

Не менш важливим є і той факт, що в роки управління містом і краєм *Й. М. Де-Рибаса, А. Е. Ришельє, О. Ф. Ланжерона* торгові угоди на біржі здійснювались, як правило, італійською мовою, а діловодство в державних установах частково велось французькою. Подібна мовна політика ще більше приваблювала іноземців і робила Одесу містом максимально наближеним до європейської цивілізації. Але по мірі зміцнення царизму в Північному Причорномор'ї притік іноземців зменшувався, а пільги, якими вони користувались, скорочувались.

Яскравою сторінкою в житті Одеси був **прояв солідарності з визвольною боротьбою слов'янських народів**. Напередодні повстання 1863–1864 рр. в Царстві Польському проти панування царизму в місті нелегально діяло «*Одеське революційне агентство*». Ця організація, в якій брали участь поляки, українці, росіяни, займалась підготовкою повстання в Польщі. Її розгромили в січні 1863 р. Керівник організації – студент Ришельєвського ліцею *С. Голуб* в адміністративному порядку був висланий з Одеси, інші учасники були піддані суворому поліцейському нагляду. Але ті, що залишались на свободі і співчували їм продовжували роботу по організації допомоги польським повстанцям на Правобережній Україні. Їх опорний пункт був в селі Северинівка Одеського повіту.

З Одесою була пов'язана доля декількох учасників «*Комітету російських офіцерів в Польщі*», які діяли на території Царства Польського на підтримку повстанців. Серед них *П. І. Огородников, І. Т. Поленищев-Кутузов, М. О. Новицький*. Вони були заслані в Одесу і мали жваві зв'язки в середовищі ліберальної інтелігенції.

Велику увагу, співчуття і підтримку в Одесі викликала боротьба за звільнення від османського іга південнослов'янських народів. В гімназіях, духовній семінарії, Новоросійському університеті одержали освіту багато представників південно-слов'янської молоді. Матеріальну підтримку їм надавали *Болгарське настоятельство і Слов'янське товариство імені Кирила і Мефодія*, а також приватні особи. Під покровительством імператриці в Одесі був відкритий «*Питомник славянских девиц*», де готували вчительок народних шкіл і середніх навчальних закладів для балканських країн. Слов'янське товариство і болгарське настоятельство надавали до-

помогу південно-слов'янським діячам культури і науки. Багато хто з відомих учасників визвольного руху балканських народів відвідував Одесу, встановлював тут контакти у громадському середовищі, готував необхідну матеріальну базу для боротьби проти іноземних пригноблювачів (*Г. Раковський, П. Громадов, Н. Тошков*).

Уже перші відомості про повстання в Герцоговині і Боснії (1875) викликали в Одесі широку хвилю руху солідарності, все швидше зростаючи під час наступних подій на Балканах: *квітневого повстання болгарського народу в 1876 р., визвольної боротьби Чорногорії і Сербії* проти турків, що розпочалась у тому ж році, а потім в період російсько-турецької війни 1877–1878 рр.

Серед мешканців міста стихійно виник і зростав **добровільний збір пожертвувань на підтримку балканських народів**, що боролися за своє визволення. На зібрані кошти з Одеси та інших міст на Балкани споряджались санітарні загони і польові лазарети, їхали медичні сестри, фельдшери та лікарі. Слов'янське товариство імені Кирила і Мефодія турбувалося про слов'янські родини, які постраждали під час воєнних подій.

Разом з тим, в другій половині XIX ст. ріст населення Одещини відбувався головним чином за рахунок припливу його з сусідніх губерній. Наприклад, *перепис населення Одеси за 1897 р.* свідчить про те, що основну групу населення (більше 59%) склали ті, хто розмовляв російською, українською та білоруською мовами. Другу за величиною етнічну групу (слідом за тими, що розмовляли слов'янськими мовами) становили євреї – понад 34%. Далі йшли греки, поляки, німці, татари, вірмени, представники інших національностей. **За підрахунками сучасників, населення Одеси розмовляло 53 мовами.** Тобто в цей період розвитку регіону ми бачимо, що уряд вже не був зацікавлений в міграційній політиці і не надавав жодних пільг переселенцям. Але справа була зроблена. Багатонаціональна Одещина зажила своїм життям. Власні організації, товариства, різнопланові громадські об'єднання і просто волонтери самостійно на місцевому рівні продовжили те, що сьогодні зветься політикою добросусідства. А вищезазначений приклад солідарності яскравий тому доказ.

В наступне століття Одеса і регіон увійшли традиційно, як ті що мають тісні економічні, громадсько-культурні та інші зв'язки з багатьма містами світу. Геополітичне становище Одеси, як окремо взятого мегаполіса виявляло згідно світовими стандартами типові риси так званого **«міжнародного міста»** саме: історично сформовану структуру міжнародних транспортних комунікацій, добре розвинуту систему вищої освіти і науки, високий рівень господарської активності населення і міжнародної торгової діяльності, рівень викладання і знання мов, розвиток мережі засобів масової інформації і зв'язку, міжнародний туризм, широку інфраструктуру культурних закладів, наявність державних і громадських організацій, постійно стимулюючих процес інтернаціоналізації міста.

В часи радянської влади ця тенденція продовжилась. Крім того, в місті **працювали консульства ряду країн**. Представництво Міністерства іноземних справ Української РСР в Одесі координувало їх діяльність, оформляло документи, проводило паспортно-візову роботу. В Одесі постійно перебували аташе *посольств Франції, Німеччини та Ізраїля*. Тут діяла *філія Центру грецької культури, Ізраїльський Культурний центр*, а також *відділення Британської ради*.

Особливе місце в роботі Одеської міської ради займало **співробітництво з містами-побратимами**. З'явилося побратимство як явище ще в роки Другої світової війни, як реакція на дії нацистів. Першим містом яке стало побратимом Одеси став **канадський Ванкувер** в 1944 р., коли його мешканці натхненні мужністю одеситів у протистоянні німецьким окупантам запропонували свою підтримку на неурядовому рівні. А *Всесвітня федерація поріднених міст* була заснована 28 квітня 1957 р. в Екс-ле-Бене (Франція) представниками міст-побратимів із країн Європи, Азії, Африки і Америки. В світі ця організація стала відомою як неурядова і добровільна.

Основні засади Всесвітньої федерації поріднених міст викладені в статуті *«Хартії поріднених міст»* і в *«Політичній програмі поріднених міст»*. Вищим органом цієї організації є Генеральна асамблея, що складається з делегатів міст-членів федерації і яка розглядає основні питання її функціонування. Чергова Генеральна асамблея збирається на свої засідання-сесії кожні три роки, і вони за часом збігаються з

Угорське місто Сегед – побратим Одеси

проведенням Всесвітніх конгресів федерації. Федерацію очолює Президент, наділений повноваженнями представляти організацію у всіх сферах міжнародного життя. При Президентові існує Установча рада, наділена функціями нагляду і контролю за дотриманням Статуту федерації, вона складається з 12 осіб, що обираються Генеральною асамблеєю. Повсякденними справами Федерації відає Адміністративна рада, яка координує питання по порідненню міст і є фінансовим керівником. Важливу роль у представництві Федерації,

пропаганді її мети і завдань, напрямків діяльності на «місцевому рівні» відіграють регіональні або національні комітети поріднених міст. Штаб-квартира Федерації знаходиться у Парижі. Її друковані органи – це «Збірник новин» і журнали «Об'єднані міста» і «Відкрите місто» – в яких друкуються офіційні документи, плани подальшої роботи, інформація про поріднені міста. У цілому світі остання неділя квітня, починаючи з 1963 р., відзначається як **день поріднених міст**. Міста з різних країн світу встановлюють між собою дружні зв'язки, що ведуть до двостороннього співробітництва в різних галузях людської діяльності: проведенні культурних заходів, обмінів делегаціями, спортивними і художніми колективами, інформацією про досвід ведення міського господарства.

В останні роки існування СРСР в Одесі було 15 міст-побратимів. Вже в 1990 р. під егідою Українського товариства дружби і культурних зв'язків з закордонними державами була створена *Асоціація поріднених міст України*. У серпні 1992 р. Асоціація отримала іншу назву, ставши *Українською асоціацією місцевих та регіональних властей*.

На сьогоднішній день у Одесі, одного з найстарших членів Всесвітньої федерації поріднених міст, налічується **24 побратими із різних країн світу**:

- **Балтімор** (США)
- **Валенсія** (Іспанія)
- **Ванкувер** (Канада)
- **Варна** (Болгарія)
- **Генуя** (Італія)
- **Єрван** (Вірменія)
- **Йокогама** (Японія)
- **Калькутта** (Індія)
- **Кишинів** (Молдова)
- **Констанца** (Румунія)
- **Ліверпуль** (Великобританія)
- **Лодзь** (Польща)
- **Марсель** (Франція)
- **Нікосія** (Кіпр)
- **Олександрія** (Єгипет)
- **Оулу** (Фінляндія)
- **Пірей** (Греція)
- **Регенсбург** (Німеччина)
- **Ростов-на-Дону** (Російська Федерація)
- **Сегед** (Угорщина)
- **Спліт** (Хорватія)
- **Стамбул** (Туреччина)
- **Хайфа** (Ізраїль)
- **Циндао** (Китай)

Наймолодшим містом-побратимом є Ростов-на-Дону. З ним побратимство було офіційно налагоджене в 2009 році. Не варто плутати міста-побратими (24 міста) Одеси з містами-партнерами

Одеса пишається своїми побратимами: пам'ятник біля міської ради

(16 міст). Незважаючи на те, що функції їх схожі, проте міста все ж таки різні.

Активізація і неймовірна легалізація транскордонної співпраці в 1990-х роках стала можливою завдяки тому, що у Конституції України 1996 р. вперше обговорювались основні пріоритети формування місцевої ради у галузі міжнародного гуманітарного співробітництва. Один з них – це реалізація зовнішньополітичної програми самостій-

ної держави в галузі міжнародного гуманітарного співробітництва і встановлення поріднених зв'язків між органами місцевого самоврядування, населенням міст, господарськими об'єктами.

Сьогодні Одеса найактивніше підтримує відносини з такими містами-побратимами як Регенсбург, Стамбул, Балтімор, Марсель, Лодзь, Йокогама, Хайфа, Циндао і Оулу.

Так, наприклад, завдяки тому, що у 2002 р. ректор Регенсбурзького університету під час свого візиту підписав договір про співробітництво на 10 років з Одеським національним університетом імені І. І. Мечникова, багатьом студентам і співробітникам цих навчальних закладів вдалося побувати одне в одного в гостях (обмін студентами, співробітниками, спільні наукові практичні і теоретичні проекти). Автор цієї роботи теж брала участь у Тандемі «Регенсбург

– Одеса» (вересень 2009 р. – жовтень 2010 р.). Результатом співпраці в цьому конкретному випадку стало не тільки підвищення рівня володіння мовою, а й розуміння, хоч і часткове, особливостей світосприйняття протилежних культур. Так склалося, що коло студентів, які відвідали різні міста-

побратими в складі студентських делегацій і делегацій творчих колективів досить широке. Наприклад, в останні роки поїздки студентів історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова в місто-побратим Сегед стали регулярними. Всі учасники цих делегацій прониклися ще більшою любов'ю і розумінням до інших національностей як відвіданих ними країн, так і місцевих представників цих держав. Відчувши різницю культур і доброзичливе ставлення до себе в Угорщині, члени-делегацій стали більш толерантними як до угорців, яких в одеському регіоні не багато, так і до інших, більш чисельних груп національних меншин. Деякі навіть почали вивчати мови найбільш поширених етнічних груп, незважаючи на те, що однієї англійської було б достатньо для взаєморозуміння. Але ж ми знаємо, як приємно в іншій країні почути рідну мову, нехай і ламану.

Окрім популяризованого в СРСР і розвинутого в незалежній Україні побратимського співробітництва, в кінці 1990-х років стає поширеною нова форма співпраці – **«транскордонна співпраця»**. Причиною цьому стало розширення глобалізаційних процесів у ХХ столітті, що впливало на економічну, соціальну і культурну сфери, зростала роль та відкривалися нові можливості транскордонного співробітництва регіонів. Увага даному виду співробітництва з боку вчених почала приділятися ще на початку минулого століття. Відомий французький економік і географ Відаль де Бланш у ро-

Офіційний прийом в честь 20-річчя побратимських відносин Одеси та Регенсбурга. м. Одеса, 2010 рік

боті «Східна Франція» (1917 р.) одним з перших висунув ідею про створення зони взаємного співробітництва на спірній тоді території Франції та Німеччини – Ельзас і Лотарингія. Але ця ідея не стала одразу популярною. Однак, наприкінці 1940-х років практика трансграничного співробітництва, як складова частина інтеграційних процесів у Західній Європі, набула найбільшого розвитку. З метою повоєнної відбудови великі держави починали зближувати маленькі країни в невеличкі союзи і блоки.

Метою трансграничного співробітництва було подолання економічної та соціальної ізоляції прикордонних територій, а також примирення недавніх супротивників на рівні місцевих спільнот. Співробітництво громад і територій, розділених кордонами, переважно більшістю фахівців того часу вважалося однією з передумов прискорення процесу об'єднання континенту загалом.

Термін «трансграничне співробітництво» вперше було вжито в *Європейській рамковій конвенції про трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями (106 Мадридська конвенція) (European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities and Authorities)*, яка була підписана 21-23 травня 1980 року у Мадриді державами-членами Ради Європи. Метою Конвенції стали підтримка та полегшення укладання трансграничних угод між місцевими та регіональними властями в межах їхньої компетенції. В цих угодах може йти про розвиток територій, захист навколишнього середовища, регіональний розвиток, взаємну допомогу в надзвичайних ситуаціях і т. ін., а також про заснування трансграничних об'єднань місцевих властей. Як видно вже зі статті 1, «Кожна Договірна сторона зобов'язується підтримувати та заохочувати трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями, які знаходяться під її юрисдикцією...». Згідно з Конвенцією, сторони-учасниці відшукують шляхи для подолання перешкод на шляху трансграничного співробітництва та створюють на національному рівні відповідні умови для влади, яка задіяна в подібне міжнародне співробітництво.

Підсилили дію Конвенції відкриті для підписання 9 листопада 1995 року в Страсбурзі Додатковий і 5 травня 1998 року Другий протоколи

до *Європейської рамкової конвенції про трансграничне співробітництво між територіальними общинами або властями*. Так, рамкова Конвенція разом із протоколами становлять загальні правові засади співробітництва місцевих регіональних властей по різні боки кордонів у Європі. Протягом 1980 – 1990-х років ідеї закладені в цих документах отримали підтримку і подальший розвиток з боку міжнародних організацій і форумів.

Одне з найбільш узагальнених розумінь трансграничного співробітництва було висловлене в доповіді «*Сприяння трансграничному співробітництву: важливий чинник демократичної стабільності в Європі*» Ганса-Мартіна Чуді (Швейцарія) на 9-му засіданні Конгресу місцевих і регіональних органів влади в Європі (Страсбург, 4-6 липня 2002 рік): трансграничне співробітництво – розуміється як бі-, три- або багатостороннє співробітництво між місцевими та регіональними органами влади, що здійснюється у географічно суміжних територіях. Це стосується і територій, відокремлених морем.

Таким чином, *трансграничне співробітництво нашого часу* – це специфічна сфера зовнішньоекономічної, політичної, екологічної, культурно-освітньої та інших видів міжнародної діяльності, яка здійснюється на регіональному рівні, і яка, охоплюючи всі загальні її форми, відрізняється необхідністю та можливостями більш активного її використання, а також низкою особливостей, а саме – наявністю кордону і необхідністю його облаштування, спільним використанням природних ресурсів і, відповідно, спільним вирішенням проблем екологічної безпеки, більш широким взаємним спілкуванням населення сусідніх держав та особистими зв'язками людей, значно вищим навантаженням на інфраструктуру.

Вища організаційна форма трансграничного співробітництва – **еврорегіон** – зародилася в країнах-засновниках Європейського Союзу наприкінці 1950-х років (Німеччина, Нідерланди). А в 1990-х роках концепція еврорегіонів знайшла своє практичне застосування і в країнах Східної та Центральної Європи. Рушієм цього стало фінансування Європейським Співтовариством в 1989 році ряду проектів у прикордонних регіонах, за допомогою яких можна було б посилити конкурентоспроможність регіонів та паралельно ліквідувати їх відсталість, а саме: *INTERREG, PHARE CBC, TACIS CBC, PHARE CREDO, MEDA, CARDS, LASE*.

INTERREG є найбільшою програмою громадських (місцевих) ініціатив ЄС щодо підтримки розвитку прикордонних регіонів країн-членів ЄС і деяких приморських територій. У період з 2000 по 2006 роки ця програма стала відома як **INTERREG III**, що забезпечує три напрями співпраці: транскордонне співробітництво, транснаціональне співробітництво і міжрегіональне співробітництво.

PHARE CBC – програма підтримки транскордонного співробітництва країн Центральної Європи, які межують з ЄС, яка почала діяти з 1994 року.

Іншими фінансовими інструментами ЄС стали програми **TACIS CBC** (охоплює прикордонні регіони Росії, України, Білорусії та Молдови), **MEDA** (для віддалених прикордонних регіонів країн не членів ЄС), **CARDS** (нова програма для західних Балканських країн), **LASE** (проект Асамблеї європейських прикордонних регіонів, мета якого проводити роз'яснювальну та інформаційно-рекламну роботу позитивної практики транскордонного співробітництва).

Отже, транскордонне співробітництво регіонів підвищило своє значення завдяки розширенню у XX – XXI столітті глобалізаційних процесів. Саме в цей період регіональна політика Європи перейшла від застосування механізмів ліквідації диспропорцій регіонального розвитку шляхом міжрегіонального перерозподілу ресурсів та мобілізації природно-ресурсного потенціалу територій і застосування принципу субсидарності. Такий підхід використали суміжні прикордонні регіони Європи, і від співробітництва за окремими транскордонними угодами, перейшли до співробітництва в рамках єврорегіонів.

Так склалося історично, що **Одеська область** є єдиною в Україні областю, яка є дійсним членом 6 європейських регіональних організацій:

- Асамблеї європейських регіонів
- Асоціації європейських прикордонних регіонів
- Робочої співдружності придунайських країн
- Конференції Приморських регіонів Європи
- Асамблеї європейських виноробних регіонів
- Єврорегіона «Нижній Дунай».

Яскравим прикладом транскордонної співпраці є те, що Одеська область є однією з **засновників і активних учасників єврорегіона «Нижній Дунай»**. Угода про створення єврорегіона була підписана 14 серпня 1998 р. в місті Галац (Румунія) на зустрічі керівників Одеської області, уїздів Галац, Тульча і Брейля Румунії, районів Кагул, Кантемір і Вулканешті Республіки Молдова.

«Нижній Дунай» – один з найбільших єврорегіонів, який займає площу 53,3 тис. кв. км. з населенням майже 4 млн. мешканців. Цей єврорегіон має сприяти розвитку багатостороннього, прикордонного співробітництва між прикордонними регіонами країн-засновниць. Довівши свою спроможність в якості надійного і перспективного партнера в рамках Асамблеї європейських регіонів і Робочої співдружності придунайських країн, Одеська область прокладає шляхи до співробітництва з Європейською Комісією і Європейським банком реконструкції і розвитку, які здатні прийняти реальну участь у вирішенні цілого комплексу проблем, які існують на Одещині.

Разом з тим, в Одесі сьогодні діє **8 генеральних консульств іноземних держав** (Грецької Республіки, Грузії, Китайської Народної Республіки, Республіки Болгарія, Республіки Польща, Російської Федерації, Румунії і Турецької Республіки), **1 консульство** (Респу-

Територія Єврорегіону «Нижній Дунай»

Засідання ради Євrorегіону «Нижній Дунай»: м. Одеса, 2008 рік

бліка Молдова), 4 Почесних консульства (Республіки Казахстан, Пакистан, Федеративної Республіки Німеччина, Південно-Африканської Республіки), консульський представник Посольства Італійської Республіки, велика кількість національно-культурних товариств.

Наявність цих

інститутів дозволяє великій кількості іноземців працювати і отримувати громадянство в Україні, навчатись і зберігати свою ідентичність, що в черговий раз свідчить про високий рівень толерантності в регіоні. І чим далі, тим кількість цих інститутів збільшується. А національно-культурні товариства між собою не ворогують, а тісно

Генеральний консул Польщі в Одесі Йоанна Стрельчик на зустрічі в ОНУ ім. І.І. Мечникова (2010)

співпрацюють. Дуже яскравим прикладом може бути співпраця вірменського, болгарського і польського культурних товариств. Представники цих національних меншин з задоволенням відвідують культурні заходи одне одного. І якщо, прибувши на культурний захід в болгарський культурний центр, вам буде здаватися що перед вами стоїть представник болгарської національності, не дивуйтеся якщо виявиться що це вірмен.

Крім вже існуючих інститутів транскордонної співпраці на Одещині, нині діюча адміністрація планує і робить все можливе зі свого боку для створення так званої **Вільної економічної зони в регіоні Нижнього Дунаю**. Її основними цілями виступають:

- забезпечення прискореного соціально-економічного розвитку і екологічної безпеки трьох країн;
- активізація транскордонної міжнародної і міжрегіональної співпраці;
- участь у реалізації планів створення міжнародних транспортних коридорів;
- стимулювання структурних перетворень в економіці шляхом залучення інвестицій;
- координація розвитку прикордонної інфраструктури;
- комплексний розвиток індустрії відпочинку, туризму і рекреації;
- оптимізація трудових і природних ресурсів.

Сподіваємося, що в майбутньому представникам місцевої влади, серед яких чимала кількість представників національних меншин, вдасться реалізувати ці плани. Сприяють цьому наступні умови:

- вигідне геополітичне положення уздовж однієї з найбільших трансєвропейських водних магістралей – ріки Дунай, яка завдяки відкриттю каналу «Дунай-Майн-Рейн» забезпечує вихід до Балтійського моря;
- схожі для прикордонних регіонів України, Румунії і Молдови природні і кліматичні умови, сприятливі для ведення високоінтенсивного сільського господарства, рибоводства, розвитку туризму і організації індустрії відпочинку і оздоровлення;
- близькість етнічного складу населення, відсутність мовних

бар'єрів, надмірність трудових ресурсів;

- велика віддаленість від центрів економічної і ділової активності своїх країн;
- спільні екологічні проблеми, основною з яких є забруднення Дунаю.

Отже, традиції транскордонної співпраці в Одеському регіоні закріпилися досить сильно і з часом лише міцнішають. В деякій мірі особливості регіону визначають його роль в процесі інтеграції України до Європейського Союзу. Реалізація стратегічного курсу України на інтеграцію в ЄС можлива лише за умови її активної участі в цьому процесі.

Альона Чебан

A POSTERIORI

(На основі досвіду)

Роль держави в утвердженні традицій добросусідства

Процес історичного розвитку людства здавна був обтяжений як локальними, так і більш глобальними етнічними конфліктами, релігійними війнами, спробами формування моноетнічних держав та уніфікації культурного простору. Однак, поступово утвердилось гуманістичне розуміння унікальності кожного етносу, кожної людини незалежно від їхнього етнічного походження, релігійної належності, ваги й місця в етноконфесійній структурі суспільства.

Для держав, переважна більшість яких є поліетнічними, набуває надзвичайної ваги проблема пошуку і впровадження механізмів, які б дозволили досягти необхідного балансу між стабільністю суспільства, що вимагає певної уніфікації, та, одночасно, збереження його поліетнічності та полікультурності.

Поліетнічний склад населення України, бажання розбудувати правову демократичну державу висунули на перший план перед нашою державою, відразу після проголошення її незалежності, **завдання ефективного забезпечення прав осіб, які належать до етнічних меншин.**

Аналіз чинних міжнародно-правових актів дозволяє окреслити основні стандарти прав національних меншин, визначивши серед них передусім **право на збереження своєї ідентичності; мовні, освітні та культурні права.** За своїм змістом вони, зокре-

Під час церемонії відкриття
IV Регіонального фестивалю «Райдуга мов»

ма, передбачають, що особи, які належать до національних меншин, мають право активно брати участь у культурному житті, зокрема з метою збереження та розвитку своїх культурних і релігійних традицій і надбань, мови тощо. Держава, в свою чергу, повинна вживати заходів щодо створення сприятливих умов для виявлення особами, що належать до таких меншин, характерних рис культури, мови, релігії та традицій, забезпечувати можливість вивчення та поширення знань про історію, традиції кожного народу.

З урахуванням зазначених міжнародних стандартів у сфері захисту прав національних меншин, а також власного історичного досвіду в Україні сформовано законодавчу базу, яка враховує існуючі загальносвітові тенденції в сфері правового забезпечення етнонаціональних та міжконфесійних відносин. Найвагомішою складовою системи гарантій реалізації прав етнонаціональних меншин є конституційні положення, що забезпечують таку реалізацію найвищою юридичною силою Основного Закону держави. Так, **стаття 11 Конституції України**, зокрема, визначає, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх народів і національних меншин України. **Стаття 24 Конституції** забороняє встановлення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками.

Ці положення конкретизовані та розвинуті в **Законах України «Про національні меншини в Україні»**, **«Про мови в Українській РСР»**, **«Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року»**, **«Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин»** та **«Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»**.

Завдяки цьому за роки незалежності у нашій державі було створено юридичні умови для формування єдиної системи забезпечення реалізації прав національних меншин. До неї, зокрема, крім вже зазначених міжнародних і вітчизняних правових актів, можна

віднести також підзаконні акти державних органів виконавчої влади; систему державних органів загальної та спеціальної компетенції, до сфери повноважень яких відносяться питання реалізації державної етнонаціональної політики; систему громадських об'єднань національних меншин, покликаних сприяти задоволенню їхніх національно-культурних потреб та збереженню власної етнічної самобутності; цільові програми, спрямовані на розвиток національних меншин, тощо.

У цьому контексті, відповідно до *Указу Президента України «Про план заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи»* від 20 січня 2006 року №39/2006, передбачено подальше удосконалення існуючої політико-правової бази

регулювання етнонаціональних процесів, у тому числі наголошено на необхідності адаптувати національне законодавство до відповідних міжнародно-правових документів у сфері міжетнічних відносин та захисту прав меншин, зокрема Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

У фестивалі колядок, що відбувається у Всеукраїнському Центрі болгарської культури, беруть участь представники різних національностей

Слід зазначити, що державна політика стосовно національних меншин знаходить своє практичне втілення саме на регіональному рівні, адже саме тут викристалізуються конкретні проблеми та ведеться пошук шляхів їх вирішення. Саме тут апробуються на ефективність і доцільність законодавство та державно-управлінські механізми.

Одним з показових в цьому сенсі є **поліетнічний Одеський регіон**, який межує з Румунією і Молдовою, має морський кордон з

Туреччиною і Болгарією, тобто з країнами, які є історичною батьківщиною найбільших діаспор не тільки Одещини, а й у цілому України.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на Одещині, при чисельному переважанні українців, проживають представники **133 національностей**, серед яких осіб російської національності - 20,7% від загальної кількості населення області, болгарської - 6,13%, молдавської - 5,03%, гагаузької - 1,12 %, білоруської - 4,9%, єврейської - 0,54%, тощо. Найбільшою строкатістю в етнічному плані відрізняється **Придунайський регіон Одещини**, де компактно проживають представники гагаузької, молдавської, албанської, болгарської меншин (до речі, молдавська громада Одещини становить понад 40% українських молдаван і є найбільшою в межах однієї області).

Така строката етнічна карта Одещини витворювалась століттями і в історії її формування можна виділити *три етапи*:

- 1) формування населення у складі Російської імперії – до початку ХХ ст.;
- 2) розвиток етнічних груп в Радянському Союзі – 1920–1991 роки;
- 3) існування і розвиток національних культур у незалежній Україні.

Протягом *першого етапу* відбувалось формування складу населення, освоєння краю та налагодження системи життєдіяльності. В цей час здійснювались **активні міграційні процеси**, які супроводжувались переселенням одних народів та залученням урядом населення з внутрішніх губерній Росії і жителів Центральної та Південно-Східної Європи (німці, серби, греки, болгарари та інші). Разом з тим, царська влада змушена була враховувати і величезну за масштабом **стихійну колонізацію** – козацько-селянських втікачів з різних районів України.

Фактично держава проводила величезний соціальний експеримент, не будучи послідовною у тактиці. Внаслідок цього багато з етнічних груп різнилися як за соціальними ознаками (статуси колоністів, козаків, державних селян тощо), так і територіально (інколи утворювались навіть окремі адміністративні одиниці, наприклад,

округи колоністів). Багатьом громадам були надані права самоврядування (наприклад, Ізмаїльському градоначальництву).

Більшість з груп мали **анклавно-кущову систему розселення** – окремі поселення з домінуванням представників того чи іншого етносу, які утворювали історичні мікрорегіони. Частина населення мешкала у бі- та полі-етнічному середовищі сільських та міських поселень, які стали контактними зонами. На побутовому рівні сформувались певні традиційні форми взаємодій, до яких можна віднести *полілінгвізм*, а також *запозичення окремих елементів культури та комплексів господарювання* (наприклад, городництва з болгарського досвіду, розведення кукурудзи – з молдавського, рибальства – з російського та українського тощо).

Протягом *другої половини ХІХ – початку ХХ ст.* уряд з одного боку почав здійснювати заходи з *уніфікації соціально-економічного становища* представників різних національностей, з іншого – *формував різні культурно-освітнянські умови* для окремих груп. Так, на початку ХХ століття українці, поляки, євреї, на відміну від болгар і німців, були позбавлені можливості розвивати власну культуру і навіть переслідувались за це. Загострились проблеми антисемітизму, що мало трагічні результати, особливо у містах краю. Ситуація децю поліпшилася після 1905 року в зв'язку з загальною демократизацією у суспільстві. В цей період Одеса стає центром національно-визвольної боротьби греків, болгар, сербів, поляків.

Члени обласної громадської організації «Товариство індійської культури» сприяють поширенню інформації про історичну батьківщину

Наступний етап теж виявився неоднозначним. *За радянських часів* етнічні групи Одещини декілька разів отримували можливості для національного відродження. Зокрема, протягом 1920-х років на теренах Одещини свої національні сільські, селищні ради, а також національні райони мали болгари, німці, росіяни, молдавани, поляки, греки. Друкувались періодичні, художні та наукові видання мовами національних меншин. Створено більш ніж 4 тисячі національних середніх шкіл. Але вже у 1930-ті роки репресіям були піддані не лише окремі лідери національних рухів, але й цілі народи – почалися *депортації* німців, яких насильно виселяли до Сибіру, Середньої Азії, Уралу.

У південно-західних районах Одещини, що знаходились у той час під владою Румунії, становище нерумунського населення було також нелегким. В 1920–1930-ті роки проводилася жорстка *політика румунізації* та «*натуралізації*». В школах і навіть церквах визнавалася лише одна румунська мова. Спроби покращити ситуацію, які інколи виливались в повстання, безжально придушувались.

Не менш трагічні наслідки для поліетнічного складу Одещини мала *Друга світова війна*, яка забрала мільйони життів і під час якої відбувався цинічний *геноцид* євреїв та циган, винищувались представники інших національностей.

Під час зустрічі Президента Республіки Молдова Вороніна з молдавською громадськістю в рамках візиту до Одещини

У *повоєнні часи* відбулися *масові міграції*, які дещо змінили традиційне розселення етнічних груп. По-перше, на «вільні» землі (в минулому німецьких та єврейських поселенців) переселяються мешканці густозаселених областей України та Росії. По-друге, посилюється *процес урбанізації* за рахунок притоку нового населення у міста краю в результаті регіональних і зо-

внішніх міграцій. Державна політика сприяє русифікації населення регіону, зменшенню його етнічної виразності, сприяє формуванню універсальних форм і елементів життя.

Третій етап розвитку національних меншин Одещини пов'язаний з процесами незалежнення України, коли наприкінці 80-х років ХХ століття в умовах перебудови і гласності розпочався **процес організаційного оформлення національно-культурних товариств**. Спочатку вони функціонували на базі українських товариств дружби і культурних зв'язків із закордонням, використовуючи їх приміщення і кошти. Але на протигагу таким офіційним товариствам, що перебували під контролем компартійних структур, з часом почали засновуватися альтернативні об'єднання, на чолі яких постали представники творчої інтелігенції, учасники правозахисного руху, окремі дисиденти і навіть господарники.

Після проголошення незалежності України, яку підтримали представники різних національностей, цей рух набув свого подальшого розвитку.

Демократизація українського суспільства, включеність нашої держави до глобалізаційних процесів *сприяли зростанню за останні 20 років притоку іноземців*. Серед них – свого часу *депортовані* за національною ознакою особи, що повернулись до Одещини; *біженці*; *вимушені переселенці* з районів збройних конфліктів на теренах колишнього СРСР, зокрема Закавказзя, Придністров'я, Північного Кавказу; велика кількість іноземців, які перебувають на теренах Одещини *у справах бізнесу та навчання*. Формуються новітні етнічні меншини (афганські, нігерійські, в'єтнамські, китайські тощо), які стають досить стабільним елементом етнонаціональної структури суспільства.

Все це ще більше урізноманітнює етнічну палітру регіону, а відтак потребує особливої уваги органів державної влади.

При цьому *устрій життя, що історично склався на Одещині, спільна праця, добросусідські відносини створили позитивний фон міжетнічного спілкування та навіть певного запозичення окремих культурних елементів представниками різних етносів. З метою збереження цього факту, на Одещині налагоджене*

Учасники семінару для вчителів російської мови та літератури, проведеного за ініціативи товариства «Русич»

плідне співробітництво органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадських організацій національних меншин. Ми прагнемо того, щоб наявний плюралізм культур завдяки встановленню діалогу між ними і надалі залишався нашим спільним багатством.

В структурі Одеської облдержадміністрації з 1997 року діє окремий структурний підрозділ, до компетенції якого належать питання реалізації державної етнопонаціональної політики, сприяння збереженню і розвитку етнічної самобутності національних меншин України, задоволенню їх культурних, мовних та інформаційних потреб, сприяння діяльності громадських організацій, які створені національними меншинами України, щодо організації і проведення культурно-мистецьких та мовно-просвітницьких заходів, формування толерантності в суспільстві та запобігання розпалюванню міжетнічної ворожнечі. До цієї роботи також постійно залучені управління освіти і науки, управління культури і туризму облдержадміністрації, управління міграційної служби. У структурі облради діє відповідна профільна комісія.

Одеською облдержадміністрацією ведеться активна робота з національно-культурними товариствами області, які допомагають зберігати баланс між загальнонаціональними, регіональними і етнічними інтересами. Вони мають значний потенціал для відродження мови, традицій, збереження самобутньої культури, адже корені сучасного етнопонаціонального руху можна знайти ще в XIX ст. Так, на початку XIX століття було утворе-

Ветеран етнопонаціонального руху на Одещині А.А.Папуніді

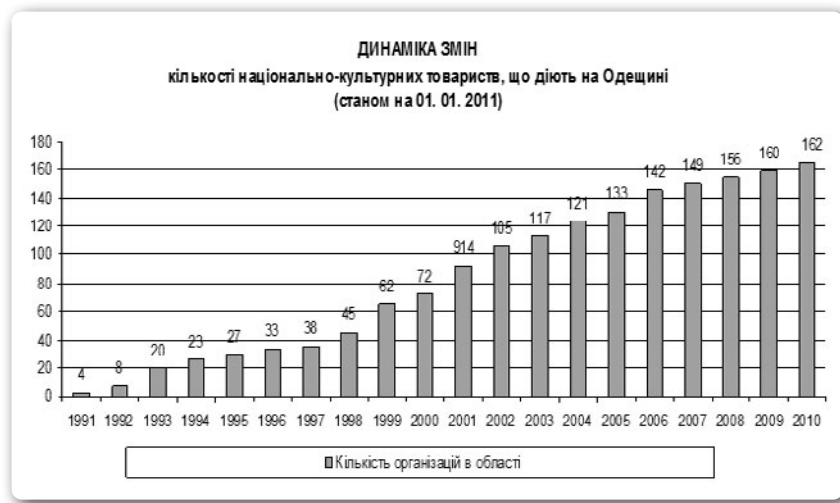
но «Грецьке благодійне товариство», яке допомагало переселенню представників цього етносу. Діяльність грецької громади Одеси в позаминулому столітті стала вирішальним фактором в отриманні Грецією незалежності і звільнення грецького народу від османського ярма, адже саме тут була створена таємна грецька організація борців за визволення Греції «Філікі Етерія». З 1882 р., коли була створена «Ческа бесіда», веде свою історію одеське чеське товариство. В кінці XIX ст. було засноване «Одеське товариство караїмів для поширення освіти і взаємної допомоги», а трохи пізніше «Одеське жіноче благодійне товариство караїмське» і «Одеське караїмське благодійне товариство». Також у кінці XIX - на початку XX ст. на Одещині з'являються польські товариства. Активно діяли болгарські і вірменські товариства. На жаль, історичні реалії радянської доби змусили згорнути діяльність переважної більшості національно-культурних товариств.

Однак, як тільки з'явилася перша можливість, активні одесити почали відновлювати національно-культурне життя. Вже 5 вересня 1988 року був зареєстрований *Одеський грецький клуб «Еллада»*, ініціатором створення якого став А. Папуніді. У 1989 році було зареєстровано *болгарське дружество*, у 1990 – *польське*. У лис-

топаді 1991 року виникла *Всеукраїнська асоціація корейців України*, статутним завданням якої було сприяння мирному об'єднанню півночі та півдня Корейського півострова, консолідації всієї нації, у тому числі корейців, котрі мешкають в Одеському регіоні. Трішки пізніше – *вірменське, албанське, болгарське, чеське, корейське, осетинське, молдавське товариства, грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело» та обласне німецьке національно-культурне товариство «Відергебурт»*. І цей процес надалі активно продовжувався.

Станом на січень 2011 року в Одесі і області діє понад 150 товариств різного рівня.

Досвід Одещини переконливо засвідчує, що розв'язання наявних актуальних завдань у сфері етнополітики в значній мірі залежить від удосконалення координації зусиль і об'єднання фінансово-матеріальних ресурсів органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства у проведенні системи організаційно-практичних заходів, спрямованих на реалізацію державної етнополітичної політики, розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності етнічних спільнот України, забезпечення зміцнення соціально-політичної стабільності, утвердження міжетнічної, міжконфесійної злагоди в українському суспільстві.

Облдержадміністрацією було враховано, що становлення місцевого самоврядування, високий ступінь етнічної самоорганізації значною мірою обумовлюють автономність суб'єктів етнополітичної політики і, по суті, виключають командні методи у проведенні цієї політики державними органами, а відтак ставлять завдання налагодження діалогу і співпраці між суб'єктами державної влади та національно-культурними інституціями громадянського суспільства. Налагоджувати активний та плідний діалог між ними, оперативно вирішувати назрілі питання допомагає **Рада представників національно-культурних товариств Одеської області**, яка діє з 1999 року.

Враховуючи *ст. 17 та 18 Рамкової конвенції про захист національних меншин*, в області підтримується налагодження контактів національних меншин області з етнічними батьківщинами, з регіонами близького та далекого зарубіжжя в сфері науки, культури, економіки та освіти. Одещина є дійсним членом 7 європейських регіональних організацій: **Асамблеї європейських регіонів** (з 1992 р.), **Робочої співдружності придунайських країн** (з 1994 р.), **Єврорегіону «Нижній Дунай»** (з 1998 р.), **Асоціації європейських прикордонних регіонів** (з 2001 р.), **Конференції приморських регіонів Європи** (з 2004 р.), **Асамблеї європейських виноробних регіонів** (з 2004 р.) та **Асоціації транскордонного співробітництва «Єврорегіон Нижній Дунай»** (з 2008 р.). У Одесі діє 8 Генеральних консульств іноземних держав, 1 консульство, 5 Почесних консульств, діють Консульський Представник Посольства Італії і Перший Секретар Посольства Держави Ізраїль в Україні.

При підтримці держави здійснюється *комплекс організаційно-практичних та культурно-просвітницьких заходів*, що сприяють гармонізації міжетнічних відносин, налагодженню взаємодії представників національних меншин з історичними батьківщинами. Цікавим досвідом спільної діяльності є проведення Інтернетнічних **форумів Єврорегіону «Нижній Дунай»**, що з 1999 року проводяться раз на два роки в м.Галац (Румунія), м.Ізмаїл (Одеська область) та м.Кагул (Молдова). У роботі форумів беруть участь вчені, керівники громадських об'єднань національних спільнот, фольклорні колективи, майстри декоративно-прикладного мистецтва, представники

бізнесових кіл та офіційні особи. У рамках заходів проводяться виставки декоративно-прикладного мистецтва, книжкові виставки, міжнародні науково-практичні конференції, гала-концерти, прес-конференції. У 2011 році планується проведення **фестивалю етнічних культур «Вінок Дунаю»**, що проводитиметься при підтримці Європейського Союзу в рамках загальної операційної програми Румунія-Україна-Республіка Молдова 2007-2013 за участю майстрів і художніх колективів різних національностей в м.Одесі. Організатором фестивалю виступило «Агентство регіонального розвитку» у партнерстві з Культурним центром «Нижній Дунай» м.Галац (Румунія) за участі Одеської обласної державної адміністрації.

Особливо яскраво позитивний ефект від реалізації можливостей взаємодії національної меншини з історичною батьківщиною проявився під час **вирішення проблем облаштування раніше депортованих німців**, що у 1992 році почали повертатись в Одеську область. Для реалізації міжурядової Угоди між Україною та ФРН про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні, в 1993 році Німецьким товариством з технічного співробітництва було засновано **Благодійний фонд «Товариство розвитку»**. Була затверджена й реалізувалась *«Програма повернення депортованих німців в Одеську область на 1995– 2000 рік»*. Будівництво капітального житла для депортованих почалося у травні 1993 року. За цей час українською стороною в Березівському районі в с. Кудрявці побудовано 12 житлових будинків (1 535 м²), введені в дію 2,9 км водопроводу, 2,9 км лінії електропередач, дві скважини питної води потужністю 0,14 тис.м³ за добу, збудована дорога до села. В с. Петрівка Комінтернівського району побудовано 44 житлових будинки (4 133 м²), в с. Новоселівка Роздільнянського району побудовано 1 житловий будинок (82 м²), в с. Петродолинському Овідіопольського району побудовано 25 житлових будинків (3076 м²).

За рахунок іноземних інвестицій з 1992 по 2000 роки було побудовано 41 будинки в с. Новоградівці Овідіопольського району, 50 будинків в Доброолександрівці, 40 будинків в с. Кудрявці Березівського району, куплено 2 будинки та 5 квартир для осіб німецької національності, введено в дію школу на 180 учбових місць і ФАП на 10 візитів за зміну. Крім того побудовано інженерні мережі селищ

Доброолександрівки та Новоградівки Овідіопольського району. В 2001 році житлове будівництво було завершено і основні зусилля об-ддержадміністрації та органів місцевого самоврядування, спільно з німецькою стороною, спрямовувались на створення робочих місць, розширення соціальної інфраструктури, допомогу в реалізації культурно-освітніх заходів.

Урядом Республіки Болгарія під час карантину у листопаді 2009 року за ініціативи **Асоціації болгар України** було надано *допомогу ліка-*

ми та медичною апаратурою жителям півдня Одеської області, де компактно проживають представники болгарського етносу, на суму 150 тис. євро. **Посольство Чеської Республіки** підтримує про-

ведення міжнародної науково-практичної конференції *«Гусівські читання»*, ініційоване товариством «Чеська бесіда», допомагає діяльності чеської недільної школи. **Консульство Республіки Польща** підтримує проведення святкових заходів польського товариства, направляє викладачів до створеної ним недільної школи, допомагає з підручниками. Доброю традицією стали активні взаємозв'язки **Генерального Консульства Росії** в м.Одесі, **Генерального консульства Республіки Греція** в м. Одесі, **Посольства Держави Ізраїль** в Україні з національно-культурними товариствами, зокрема, щодо поповнення бібліотек літературою національними мовами, залучення дітей та молоді до участі в міжнародних фестивалях та конкурсах, сприяння їх участі в оздоровленні дітей. Активно взаємодіють з національним діаспорами й офіційні представництва інших країн.

В Одеському регіоні ведеться системна робота для забезпе-

Відзначення Дня рідної мови учнями національних шкіл недільного типу

Під час традиційного спільного відзначення новорічних свят членами Ради представників національно-культурних товариств Одеської області

чення міжнаціонального миру і злагоди, розвитку культури і національної самобутності представників різних етносів. Важливими напрямами роботи є *забезпечення інформаційних, освітніх, соціально-гуманітарних потреб представників різних національностей; оптимізація наукової діяльності і сприяння науковим дослідженням в етнонаціональній сфері; сприяння задоволенню освітніх потреб національних меншин і поширенню мережі освітніх закладів шляхом створення недільних національних шкіл і шкіл з викладанням мовами меншин; привертання уваги до розвитку традиційних народних ремесел; попередження проявів ксенофобії, національної дискримінації.*

В області забезпечується **право вільного розвитку і використання мов національних меншин**, створюються сприятливі умови для їх вивчення та забезпечення шкіл висококваліфікованими кадрами. Створено необхідні умови для задоволення потреб на-

селення області у вихованні та навчанні дітей і юнацтва державною мовою та мовами національних меншин. Мережа шкіл приводиться у відповідність до національного складу населення. У 2011-2012 навчальному році в області функціонують 109 загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання, 6 – з молдовською мовою навчання. У 147 загальноосвітніх навчальних закладах навчання ведеться двома або трьома мовами:

- українською і російською – 135
- українською і молдовською – 6;
- російською і молдовською – 3;
- українською, російською, молдовською – 2;
- українською, російською, болгарською – 1.

У порівнянні з минулим роком кількість закладів, у яких навчання ведеться двома або трьома мовами, збільшилася на 6 одиниць.

Мови національних меншин можуть вивчатись у загальноосвітніх навчальних закладах області як мова навчання, як предмет і як факультатив. Як предмет та факультативно учні вивчають *російську, іврит, молдовську, болгарську, гагаузьку, польську, ідиш, грецьку* та інші мови. Облдержадміністрація постійно підтримує діяльність національних шкіл недільного типу.

Для забезпечення якісного викладання мов і літератур національних меншин в області існує мережа вищих навчальних закладів, що готують фахівців з відповідних предметів. Серед таких закладів можна назвати *Одеський національний університет ім.І.І.Мечнікова*, який готує викладачів російської мови та літератури, болгарської мови та літератури; *Ізмаїльський державний педагогічний університет*, в якому проводиться цільовий набір випускників шкіл з молдовським та болгарським складом учнів з подальшим працевлаштуванням у загальноосвітні навчальні заклади. *Білгород-Дністровський педагогічний коледж* готує педагогічні кадри для роботи в початкових класах шкіл з болгарським і молдовським складом учнів.

Проводиться систематична робота з підвищення фахового рівня вчителів закладів освіти з національним складом учнів. На базі Одеського обласного інституту удосконалення вчителів щорічно

проходять курси підвищення кваліфікації вчителі російської, молдовської, болгарської мов та літератур.

У 2010 році на сесії обласної ради було прийнято **Програму підтримки розвитку національних меншин та діяльності національно-культурних товариств на 2010–2012 роки**. Це дає можливість організувати науково-практичні конференції, фінансувати проведення різноманітних заходів за пропозиціями національно-культурних товариств.

Не менше уваги приділяється облдержадміністрацією **задоволенню культурних потреб національних спільнот**. В області проводяться Дні та тижні російської, ромської, польської, грецької, албанської, білоруської, грузинської, гагаузької культур, відзначаються пам'ятні дні для представників різних національностей дати. Вже традиційними стали національні фестивалі і свята: молдовські - «Флоріле Далбе» і «Мерцішор», Всеукраїнський фестиваль молдавської культури «Дністровська хвиля», присвячений Дню незалежності України та Дню Республіки Молдова; болгарські - «Гергієв ден» і *День бессарабських болгар*; свято чехів «Плес»; польське «Ламання облатки» та *Всеукраїнський фестиваль дитячої польської пісні*; *Міжнародний фестиваль в'єтнамських бойових мистецтв «В'єтнам»*; російське свято «Масляна» та фестиваль російської культури «Калинка»; грецьке свято «ОХІ»; азербайджанське «Навруз»; індійські «Холі» та «Дінавалі»; корейська «Корейда» та багато інших.

В області діє *Всеукраїнський центр болгарської культури*, працюють обласні центри національних культур у м.Ізмаїлі та м.Рені, болгарської культури в м.Болграді, *Будинок польський, центр гагаузької та грецької культур* в Одесі. У районах Одещини органами державної влади фінансово та організаційно підтримується діяльність *95 Будинків культури*, на базі яких діють понад 500 національних самодіяльних фольклорних колективів різних жанрів.

Крім того, знаними на Одещині та за її межами є ансамбль вірменського народного танцю «*Барекамутюн*» («Дружба») під керівництвом *Хачатура Абаджяна*; колектив товариства «Україна-Ізраїль» «*Шемеш*», незмінним керівником якого є *Мері Гутахова*; ансамбль польського товариства «*Незапоминайки*» під керівництвом *Олени Барцевіч*; зразковий ансамбль грузинського танцю «*Сакартвело*» під

керівництвом *Акакія Якобішвілі* й хореографа *Ірми Хуцидзе*; танцювальний колектив «*Сяма*» («Небо») під керівництвом *Сяни Мамедової*, що діє при Одеській обласній регіональній організації Конгресу азербайджанців України; вокальний ансамбль «*Чеська раясодія*» під керівництвом *Людмили Кисельової* та *хореографічний колектив* на чолі з *Наталією Єрмоєнко*, що діють при товаристві «Чеська родина»; різнопланові колективи грецької діаспори – жіночий ансамбль понтійського танцю «*Оморфулес*» (керівник *А.Поліхроніді*), дитячий вокальний при недільній школі с. Сverdлово (керівник *С.Сіроштан*), «*Астері*» (керівник *О.Каблікова*), «*Мрія*» (керівник *С.Шевцова*), молодіжний етнографічний театр «*Інігі*» (керівник *І.Голобородько*), театр «*Ніконій*» (*Н.Голобородько*) та інші.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні», на обласному радіо та телебаченні діють російська, молдавська, болгарська та гагаузька редакції. З обласного бюджету підтримуються газети «*Роден край*», «*Луцаферул*», «*Вірменський вісник*», грецька газета «*Одісос*». Виходять газети єврейської громади, має друковане видання Асоціація болгар України та сирійська громада.

З метою підвищення зацікавленості у вивченні національних мов національно-культурними товариствами та органами державного управління проводиться **святкування днів і тижнів рідної мови** в закладах освіти області й національних школах недільного типу; обласні олімпіади з російської, молдавської, болгарської, гагаузької, албанської, німецької, польської, чеської мови та літератури; Дні слов'янської писемності і культури; інтелектуальні ігри про знання мов, культур і традицій різних народів; щорічні фестивалі мов; семінари з вивчення болгарської, російської, молдавської мови для студентів; навчальні семінари для вчителів, які працюють з ромськими дітьми; відкриті інтернет-олімпіади з російської мови і літератури; міжкультурний захід з міжнародного молодіжного обміну «Тризвуччя», що об'єднує молодь України, Австрії та Німеччини тощо.

З метою збереження і розвитку національної самобутності, популяризації творчості національних меншин, формування атмосфери толерантності, спільними зусиллями щорічно проводиться понад ста заходів національно-культурного спрямування.

Облдержадміністрацією постійно підтримується **проведення науково-практичних конференцій та симпозіумів**, під час яких науково осмислюються етнокультурні процеси, що відбуваються на теренах України та Одещини. Так, були проведені міжнародний семінар *«Дунай. Шлях до усвідомлення європейської культурної ідентичності»* (1998 р.); міжнародні науково-практичні конференції *«Болгаро-українські історичні зв'язки та їх вплив на розвиток культури південно-українських болгар»* (1997 р.), *«Молдовани України: історична ретроспектива та сучасність»* (1999 р.), *«Українська ментальність: діалог світів»* (2004 р.), *«Історія німців Причорномор'я та українсько-німецькі культурні зв'язки»* (2004 р.), *«Болгари Північного Причорномор'я»* (2001-2010 рр.) та міжнародний науковий симпозіум *«Трансформація традиційної культури в умовах глобалізації»* (2009 р.), організований при підтримці Посольства Королівства Норвегії в Україні.

Цікавими для широкого загалу були *регіональні науково-практичні конференції*: *«Конституція України та відродження культур національних меншин»* (1996 р.), *«10 років разом: здобутки і проблеми культурного розвитку багатонаціональної Одещини»* (2001 р.), *«Міжетнічна взаємодія як інструмент стабілізації суспільства»* (2004 р.), *«Вирішення питань етнічної політики на Одещині»* (2006 р.), *«Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин: перспективи реалізації в Україні»* (2008 р.), *«Збереження культурної незалежності та сучасні тенденції в контексті прав національних меншин»* (2011 р.).

Надзвичайно важливим є проект з *вивчення культури росіян-липован* та проведення міжнародних конференцій *«Липоване: історія і культура русских старообрядцев»*, що вже протягом 10 років реалізується в області Одеським національним університетом ім. І.І. Мечникова, облдержадміністрацією та російськими національно-культурними товариствами.

У 2010 році було започатковано щорічне проведення *«Одеських етнографічних читань»*, участь у яких беруть етнологи, мистецтвознавці, фольклористи, філологи, історики з різних регіонів України, Росії та Польщі.

Спільними зусиллями державних органів та громадських організацій знаходяться нові аспекти культурно-просвітницької роботи. Цікавим напрямком роботи стало створення в 2009 році *музею*

пам'яті Голокосту в м.Одесі, видання циклу методичних розробок для національних шкіл недільного типу, видання в електронному варіанті матеріалів україно-болгарських конференцій, які проводилися протягом останніх 10 років, формування електронної бібліотеки мовами національних меншин, створення в газеті *«Одеські вісті»* сторінки *«Сузір'я дружби»*, присвяченої національним меншинам Одещини, продовження виходу в ефір телепрограми *«Багатонаціональна Одещина»*, створення іменної колекції управління та Ради національно-культурних товариств Одеської області в обласному архіві, видання інформаційного бюлетеня Ради представників національно-культурних товариств *«Багатонаціональна Одещина»*. Активно формуються молодіжні національні товариства, вивчається можливість створення центрів толерантності.

Вся ця діяльність формує особливий морально-психологічний клімат толерантності, що дозволяє не просто співіснувати представникам різних національностей, а плідно, конструктивно взаємодіяти, створювати спільне життя, сприяти сталому розвитку регіону.

Під час проведення міжнародної науково-практичної конференції *«Історія німців Причорномор'я та українсько-німецькі культурні зв'язки»* в м.Одесі

Метою спільної діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування є **збереження етнокультурного багатоманіття Одещини**, яке вважається одним з важливих чинників її сталого розвитку, а також **формування загальногромадянської ідентичності, міжнаціональної толерантності, поваги до релігій і культур, традицій різних народів**.

Все це, в кінцевому рахунку, сприяє досягненню громадянської стабільності, покращенню інвестиційної привабливості регіону та підвищенню якості життя.

Важливим є те, що національно-культурне відродження етнічних меншин, розвиток їхньої освіти і культури, задоволення інформаційних потреб відбувається в органічній єдності із відродженням національно-культурного життя українського народу. Духовні здобутки кожної національної меншини водночас збагачують культуру України, закладають дієву основу для міжнаціональної єдності та співпраці.

Ярослава Різникова

Досвід Чернівецької області у застосуванні інструментів здійснення державної етнополітики на регіональному рівні

Чернівецька область традиційно і небезпідставно вважається *прикладом мирного співіснування чисельних національностей і етнічних груп*, що проживають на її території. За даними *перепису 2001 року* тут мешкали представники **76 національностей та народностей**, що свідчить про неабияке розмаїття національної структури населення краю. В області впродовж останніх десяти років з'явилися представники таких народів, як афганці, алтайці, перси, кубинці, нанайці та інші. Найчисельнішими на території області є представники семи етнічних груп: українці (75,0%), румуни (12,7%), молдовани (7,3%), росіяни (4,1%), поляки (0,3%), білоруси (0,2%) та євреї (0,2%).

Причому варто враховувати, що цей край є не лише етнічно строкатим, але й має **різний історичний досвід перебування в складі кількох країн**, що відрізнялися своїми підходами до вирішення етнополітичного питання. В нинішньому своєму вигляді Чернівецька область сформована з *Північної Буковини* (сучасні м. Чернівці, Вижницький, Путильський, Заставнівський, Кіцманський, Глибоцький, Сторожинецький райони та декілька сіл Новоселицького району), *Хотинського повіту Бессарабії* (сучасні Хотинський, Новоселицький, Кельменецький і Сокирянський райони) та округу *Герца*, який входив до румунського повіту Дорохой (сучасний Герцаївський район). Попри подібну розмаїтість, яка начебто мала б спричинити серйозні труднощі в управлінні етнополітичними процесами, область стабільно демонструє **високий рівень етнічної толерантності**. Засвідчують це не стільки результати чисельних соціологічних досліджень (які зрештою є далеко не досконалим дослідницьким інструментом), скільки відсутність на території краю будь-яких конфліктів, що мали б в своїй основі етнічний фактор.

Коли вести мову про причини, які унеможливають розвиток

негативних сценаріїв, то поміж іншим необхідно вказати на **політику обласних владних структур в етнополітичній сфері**. Задоволення духовних, культурно-освітніх та інформаційних потреб етнічних громад, розвиток національних культур, мов та традицій, плекання феноменів поліетнічності та полікультурності в останні двадцять років розглядаються як провідні напрями їхньої діяльності.

При цьому варто пам'ятати, що про ефективність будь-якої політики говорять не політичні промови та бравурні гасла, а рівень виконання конкретних зобов'язань, що їх держава бере на себе. Тому, короткий розгляд деяких механізмів здійснення державної етнополітичної політики на регіональному рівні політики може дати відповідь на запитання про змістовну наповненість декларованої етнополітичної стабільності. З цією метою ми спробуємо розглянути дві, як на наш погляд, принципові речі:

- **інституційну забезпеченість етнополітики.**
- **документальну (програмну) основу її здійснення в області.**
- **форми залучення зацікавленої громадськості до розробки політики.**

Інституційна забезпеченість

Ще на початку буремних 1990-х років, коли лише становився державний апарат нової держави, було знайдено розуміння того, що для ефективного захисту прав національних меншин на регіональному рівні мають існувати відповідні структурні підрозділи в органах виконавчої влади. Відповідати ці підрозділи мали б за роботу як з національно-культурними товариствами, так і з неінституціалізованими в цей спосіб етнічними громадами; за налагодження конструктивних відносин між органами влади та представниками всіх етнічних груп тощо. Відзначимо, що екскурс в історію питання створення та діяльності цих структур виявляє мало не «патологічну схильність» до численних реорганізацій на центральному та обласному рівнях влади. А це, на наш погляд, не завжди сприятливо впливає на налагодження єдиної, сфокусованої державної політики в етнополітичній сфері.

Варто відзначити, що протягом 1992–2011 рр. на регіональ-

ну політику щодо національних меншин значною мірою впливали рішення центрального органу державної влади у справах національностей та міграції. Фактично структурні одиниці, що відали питаннями державної етнополітики в області, мали подвійне підпорядкування – голові обласної державної адміністрації та, наприклад, Держкомнацміграції. Зокрема, завдання управління (відділу) у справах національностей та міграції, їхня структура, розподіл функціональних обов'язків, чисельність штату визначалася відповідно до Типового положення, яке затверджувалося державним комітетом. Протягом всього часу існування управління (чи відділу) займалося інформаційно-аналітичною роботою в інтересах державного комітету, готувалися довідки та звіти щодо етнополітичної ситуації в регіоні, погоджувалось персональне призначення на посаду начальника та його заступника, на регіональному рівні вирішувались питання щодо співпраці з національно-культурними товариствами області.

Слід зазначити, що впродовж численних реорганізацій обов'язки та завдання управління (відділу) у справах національностей змінювалися не надто суттєво. Більш того, зі зміною штатної чисельності структурного підрозділу кількість людей, що займалась питаннями національностей, залишалась стабільною – всього двоє-трьох осіб.

У 1992 р. у структурі виконавчого комітету Чернівецької обласної ради було створено *відділ з питань національностей та міжнародних зв'язків*, до компетенції якого відносились питання етнополітики та офіційні міжнародні зв'язки з партнерами Чернівецької області.

У 1994 р. відділ з питань національностей та міжнародних зв'язків Чернівецького облвиконкому було реорганізовано в *управління у справах національностей та міграції*, зі штатною чисельністю 6 осіб (2 співробітників відповідали за роботу з організаціями національних меншин).

У 1998 р. до управління у справах національностей та міграції Чернівецької обласної державної адміністрації (яка стала правонаступником ліквідованого облвиконкому) приєднали відділи у справах релігій та з міжнародних відносин (штатна чисельність 9 осіб). Однак, уже через рік (1999 р.), в зв'язку із ліквідацією Державного комітету України у справах національ-

ностей та міграції, відділ релігій було відокремлено від управління у справах національностей та міграції та перетворено в окрему структурну одиницю.

У 2001 р. в результаті чергової реорганізації, зі структури управління національностей та міграції було виведено відділ з питань міжнародних відносин. А у 2004 р. на базі управління було утворено два окремих структурних підрозділи – відділ у справах національностей та відділ міграції.

У 2005 р. відділ у справах національностей було включено до структури управління з питань внутрішньої та інформаційної політики обласної державної адміністрації, яке утворено розпорядженням голови облдержадміністрації від 16 квітня 2005 р. Новостворене управління подало внаслідок об'єднання управління з питань внутрішньої політики (10 штатних одиниць), управління з питань інформаційної політики та преси (5 штатних одиниць), відділу у справах релігій (3 штатних одиниці), відділу у справах національностей (3 штатні одиниці).

13 вересня 2006 р. було затверджено **Положення про управління з питань внутрішньої політики**, у якому структурний підрозділ отримав не тільки нову назву, – відділ етнополітики та зв'язків з громадськими організаціями, – але й достатньо широку сферу відання. Зокрема йшлося про те, що відділ відповідно до покладених на нього завдань:

- систематично вивчає та аналізує тенденції етнонаціонального і етнокультурного розвитку на території області та сприяє гармонізації міжнаціональних відносин, збереженню і розвитку етнічної самобутності національних меншин області і українців, які проживають за межами України;
- вживає в межах своєї компетенції заходів до запобігання проявам розпалювання міжетнічної та расової ворожнечі;
- сприяє діяльності громадських організацій, національно-культурних об'єднань національних меншин області та українців, які проживають за межами України, спрямованої на задоволення освітніх та національно-культурних потреб їх членів;
- сприяє розвитку національно-культурних традицій та національно-етнічних особливостей українського народу, задоволенню потреб національних меншин області та українців, які проживають

за межами України, в літературі, мистецтві, освіті, засобах масової інформації;

- сприяє налагодженню співпраці з державними установами, громадськими, культурними, національними центрами іноземних держав, а також міжнародними організаціями з питань, що належать до його компетенції;
- розглядає в установленому порядку звернення фізичних і юридичних осіб з питань, що належать до його компетенції.

В травні 2011 року, в ході останньої адміністративної реформи, керівництвом облдержадміністрації було прийнято, на наш погляд, не зовсім продумане з точки зору управлінської ефективності рішення. Суть його полягала в тому, що *відділ етнополітики та зв'язків з громадськими організаціями було виведено зі складу управління внутрішньої політики та включено до управління культури*. Цю думку пояснимо в наступний спосіб.

Справа в тому, що численні реорганізації центрального органу (Держкомнацміграції) та часта зміна його керівництва не давали можливості виробити якусь чітку, концептуальну стратегію проведення єдиної етнополітики та співпраці з національними меншинами, у якій б враховувалися специфічні особливості регіонів. У більшості випадків ситуація ефективніше вирішувалася на місцях, аніж на рівні центральних структур. Починаючи з 2005 р., вплив Держкомнацміграції на процеси, що відбуваються в регіоні, поступово став скорочуватися. Наприклад, навіть призначення на посаду начальника профільного відділу вже не погоджувалося із ним. Листування центрального органу з підвідомчими йому структурами скоротилось до 3-4 довідок на рік. А у 2006 р. під час проведення моніторингу дотримання прав національних меншин на території Чернівецької області за участю представників Ради Європи, ОБСЄ, українського та румунського Міністерства закордонних справ, представники Держкому, які були ініціаторами проведення та членами моніторингової групи, приїхали тільки в останній день проведення заходу – для підписання протоколу. Таким чином, центральний орган влади фактично проігнорував надважливий захід. Аналогічна ситуація повторилась у 2007 р., коли під час другого етапу моніторингу на території Румунії, представники Держкомнацміграції

через брак коштів на відрядження взагалі не брали участі у його проведенні.

Така непроста ситуація значним чином вирівнювалася завдяки позиції керівництва управління внутрішньої політики, котре розуміючи важливість етнонаціональної складової регіональної політики, звертала належну увагу на відстеження та контроль за процесами у цій царині. Чи матиме управління культури таке ж зацікавлення етнополітичними процесами – це питання поки що відкрите. Більш того, етнополітика функціонально більш близька до регулювання за посередництвом управління внутрішньої політики, в складі якого наприклад є відділ суспільно-політичного інформування та моніторингу, що логічно доповнює та в деяких питаннях забезпечує роботу відділу етнополітики.

Програмна основа.

В цій частині ми розглянемо Програми підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області та української діаспори. Фактично Програми розроблені на виконання Закону України «Про національні меншини в Україні» та з метою сприяння національно-культурному розвитку етнічних громад області. Ними визначається основні напрямки етнополітики, шляхи створення сприятливих умов для забезпечення культурних, освітніх, інформаційних потреб усіх національних меншин області, взаємодії кожної етнічної громади з історичною батьківщиною.

Вперше **Програму підтримки національно-культурних товариств та етнічних громад Чернівецької області та української діаспори на 2005–2007 рр.** було затверджено сесією Чернівецької обласної ради 25 листопада 2005 року.

Наступна Програма була доповнена та продовжена шляхом перезатвердження без зміни назви у лютому 2007 року. Період її дії охоплював часовий проміжок між 2007 та 2009 роками.

Відзначимо, що фінансування заходів, передбачених Програмою підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області та української діаспори, здійснюється за рахунок місцевих, та державного бюджетів а також інших джерел, не заборонених законодавством.

Сума фінансування на здійснення заходів Програми щорічно визначається рішеннями сесії обласної ради, виходячи з наявних бюджетних можливостей. Наприклад, на фінансування заходів національно-культурних товариств з обласного бюджету було виділено: у 2006 р. – 32 тис.грн., у 2007 р. – 60 тис.грн., у 2008 р. – 90 тис.грн., у 2009 р. – 80 тис.грн. До цього часу видатки були значно меншими: у 2003 р. – 18,8 тис. грн., у 2004 році – 20 тис. грн. у 2005 р. – 25 тис.грн.

Починаючи з 2010 року діє значно відредагована (порівняно з попередніми двома) **Регіональна програма підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2010– 2012 роки**. Її було прийнято 9 лютого 2010 року на 36 сесії Чернівецької обласної ради 5 скликання.

Основним завданням цієї Програми є забезпечення національної ідентичності представників національних меншин на території області, надання фінансової підтримки національно-культурним товариствам на відтворення і збереження власних культур та традицій. Програма, як вважають її розробники, сприятиме реалізації державної політики щодо національних меншин, положень Рамкової Конвенції про захист національних меншин, Декларації прав національностей України. Програма надасть можливість національно-культурним товариствам покращити матеріальний стан Національних домів, проводити різноманітні культурологічні заходи.

Пріоритетними напрямками та основними завданнями Програми визначені:

- державна підтримка національно-культурних товариств області;
- забезпечення повноцінного розвитку освітньо-культурних, інформаційних потреб етнічних громад краю;
- підтримка української діаспори в Румунії та Республіці Молдова.

В різний час були також розроблені та функціонували й інші нормативні документи. Так, у липні 2004 р. розпорядженням голови облдержадміністрації затверджено *Комплексні заходи щодо*

розвитку культур національних меншин в Чернівецькій області на період 2005–2010 рр. У березні 2005 р. голова обласної державної адміністрації підписав доручення «Про сприяння у задоволенні національно-культурних потреб етнічних громад Буковини». Це доручення, крім іншого, передбачало організацію в Глибоцькому районі літнього табору «Джерела толерантності» для дітей різних етнічних громад краю, створення робочої групи на історичному факультеті ЧНУ з розробки підручника «Історія краю», розроблено методичні матеріали для вивчення дітьми дошкільного віку різних національностей традицій етнічних груп Буковини. 15 серпня 2005 р. головою обласної державної адміністрації та головою обласної ради затверджено спільне розпорядження «Про Комплексні заходи щодо розвитку культур національних меншин та підтримки української діаспори, що потребують фінансування в 2005 році», яким передбачено фінансування низки заходів: проведення свята румунської мови, дитячого фестивалю різдвяних та новорічних румунських звичаїв, відзначення німецьким та польським товариствами національних свят тощо.

Хоча більшість цих документів радше належить історії, а не сучасності, проте вони є гарним прикладом нормативного забезпечення здійснення етнополітики на рівні регіону.

Форми залучення громадськості.

Основним механізмом залучення громадськості до здійснення етнополітики в Чернівецькій області є діяльність **Регіональної Ради з питань етнонаціональної політики**, яка створена у 2006 році. Ця Рада діє як консультативно-дорадчий орган при обласній державній адміністрації. Основним її завданням визначено розроблення пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізацію міжнаціональних відносин, консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області.

Рада з питань етнонаціональної політики розробляє та вносить голові обласної державної адміністрації пропозиції щодо:

- формування та реалізації державної етнонаціональної полі-

тики в регіоні, сприяння консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області;

- сприяння формуванню толерантності в міжнаціональних відносинах в регіоні;
- попередження випадків дискримінації, ворожого ставлення чи насильства за ознаками етнічного походження, мовними або іншими ознаками, а також запобігання міжетнічним конфліктам в області;
- сприяння просвітницькій та виховній роботі з формування у громадян патріотизму і національної свідомості;
- розвитку етнокультурних і гуманітарних зв'язків громадських організацій національних меншин Чернівецької області з відповідними громадськими організаціями за межами України.

Окрім цього Рада вивчає та аналізує стан розвитку міжнаціональних відносин у Чернівецькій області; розглядає проекти регіональних програм з питань етнонаціональних відносин; вивчає та аналізує стан виконання законів України, розпоряджень голови обласної державної адміністрації, регіональних програм з питань забезпечення прав національних меншин Чернівецької області.

Рада діє у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів Ради. Персональний склад Ради затверджує голова обласної державної адміністрації. Участь у її роботі здійснюється на громадських засадах.

У рамках діяльності Ради час від часу проводяться заходи з представниками національно-культурних товариств. Зокрема, у 2007 р. з ініціативи управління з питань внутрішньої політики облдержадміністрації та після обговорення на засіданні Ради було започатковано проведення *Міжнаціонального дитячого фольклорного фестивалю «Веселка Буковини»*. На засіданнях Ради обговорюється питання щодо фінансування діяльності національно-культурних товариств області за рахунок коштів, передбачених в обласному бюджеті на програму підтримки національно-культурних товариств та етнічних громад Чернівецької області. Розглядаються звіти та підсумки діяльності національно-культурних товариств, питання до-

цільності використання виділених коштів та затверджується перелік заходів, що будуть підтримані та профінансовані обласною владою у наступному році. Розглядаються також питання посилення економічних та культурних зв'язків між Буковиною та історичними батьківщинами громад, що населяють область.

Якщо про ефективність роботи Ради можна віднайти чимало інформації у документах структурних підрозділів Чернівецької ОДА, то про реальну її дієвість читач може судити із наступного факту – *востаннє Рада збиралася на засідання у 2008 році*.

Як приклад успішного залучення неурядових організацій до формування та здійснення етнополітики в області можна навести діяльність **Буковинського центру виборчих технологій**. Впродовж 2009–2010 років експерти БЦВТ проводили *громадську експертизу* виконання Програми підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області та української діаспори на 2007–2009 роки. В результаті цієї експертизи було напрацьовано ряд *рекомендацій*, частина з яких була включена до Регіональної програми підтримки національно-культурних товариств Чернівецької області та української діаспори на 2010–2012 роки.

Проте, не знайшли достатнього розуміння та не отримали узгодження кілька пропозицій принципового характеру. Зокрема, експерти пропонували розділити чинну на той час Програму підтримки національно-культурних товариств та етнічних громад Чернівецької області та української діаспори на 2007–2009 рр. на дві окремі програми, а саме: *Програма підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області та Програма підтримки української діаспори в Румунії та Молдові*.

Мотивувалося це тим, що:

По-перше, підтримка діаспори несе в собі окреме змістовне навантаження і, за визначенням, реалізовується не тільки поза межами області, а й за межами країни. Тому, пов'язувати підтримку діаспори із забезпеченням етнічної стабільності в області в рамках єдиної Програми видається недоцільним й методологічно некоректним.

По-друге, протягом часу дії чинної Програми фінансування

підтримки української діаспори проводилося переважно за залишковим принципом та зіштовхувалося із рядом організаційних проблем.

По-третє, ефективність державної підтримки української діаспори може зрости у випадку виокремлення та закріплення цієї проблематики в окремому нормативно-розпорядчому документі.

Також пропонувалося, щоб в новій редакції *Програми підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області* передбачити, що кожного року фіксована частина коштів, які виділяються з обласного бюджету на підтримку національно-культурних товариств та етнічних громад, розподілялася б між товариствами на конкурсній основі, відповідно до розроблених та поданих ними грантів. Експерти наголошували, що участь у такому конкурсі могли би брати не тільки товариства, але й інші громадські організації, якщо їхні проекти стосуватимуться етнополітичної сфери життя краю.

Замість висновків.

Наш неглибокий огляд основних інструментів здійснення державної етнополітики на регіональному рівні дозволяє зробити певні узагальнення та сформулювати рекомендації.

По-перше, забезпечення суспільно-політичної стабільності за умови поліетнічної структури населення краю вимагає застосування специфічних управлінських механізмів. Місцеві владні органи чітко розуміють ті труднощі, що можуть виникнути у випадку ігнорування цього фактору та належним чином усвідомлюють необхідність підтримання високого рівня етнічної толерантності, який здавна притаманний населенню області.

По-друге, структури обласної влади зробили чимало для задоволення освітніх, інформаційних та національно-культурних потреб передусім найбільших етнічних громад. Останнім надано реальну можливість вивчати рідну мову, користуватись нею як на побутовому, так і на суспільно-політичному та державно-управлінському рівнях. Створено та діють багато дошкільних установ та шкіл, де викладання ведеться мовами національних меншин. За фінансово-

го та матеріального сприяння державної влади створені національно-культурні товариства, гуртки і колективи, через які національні меншини можуть реалізовувати свої мовні та культурні права.

По-третє, політика органів державної влади Чернівецької області в етнополітичній сфері достатньою мірою забезпечує збереження ідентичності та культурної самобутності національних меншин. Однак стрімкий розвиток сучасних етнічних процесів та зростаюча активність представників етнічних спільнот об'єктивно вимагає вдосконалення процесу формування правового поля і механізмів реалізації державної етнополітики на рівні регіону.

По-четверте, відділ етнополітики слід або повернути до структури управління з питань внутрішньої політики, або створити з нього самостійний підрозділ. Оскільки діюча нині система державного управління в сфері етнополітики виявилася, на наш погляд, дещо розпорошеною, то такий крок міг би сприяти ефективнішому вирішенню проблем міжетнічного та міжконфесійного характеру.

І, нарешті останнє, слід налагодити більш результативну та ефективну роботу регіональної ради з питань етнополітичної політики. Для цього варто внести зміни у положення про раду, які передбачатимуть конкретніші механізми залучення громадськості до прийняття управлінських рішень. Надати можливість регіональній раді робити експертні висновки щодо визначення першочерговості проведення заходів в етнополітичній сфері не тільки на замовлення облдержадміністрації, але й самостійно.

Ігор Гаврада

Кримські ЗМІ. «Мова ворожнечі».

Друковані засоби масової інформації є важливими соціальними інститутами, що впливають на життя суспільства, формують його культуру, мораль. Конституційно закріплена свобода слова дала змогу всебічно відтворювати сучасні події та явища, розширити межі критики суспільства і людини. Проте свобода слова в засобах масової інформації не означає вседозволеності, безвідповідальності журналістів, політиків, громадських діячів. Вони зобов'язані спиратися на цінності громадянського суспільства, популяризувати їх, дотримуватися загальнолюдських цінностей; без агресії, виважено сприймати думки, поведінку, форми самовираження та образ життя людей інших національностей, тобто **обов'язково дотримуватись принципів міжетнічної толерантності**.

Проблема міжнаціональних відносин є актуальною для **Автономної Республіки Крим**, оскільки вона є поліетнічним регіоном, до складу якого входять різні національні меншини зі своєю етнічною, культурною та мовною самобутністю. Держава та суспільство докладають багато зусиль для досягнення міжетнічної толерантності в процесі побудови мирного поліетнічного суспільства, в якому поважаються права представників усіх національностей. Ухвалено ряд нормативно-правових актів, які сприяють захисту прав національних меншин.

Водночас існують чинники, які ускладнюють процес міжнаціональної взаємодії в Криму та сприяють виникненню специфічного кола проблем. Насамперед, це має прояв у *декларативності деяких положень українського законодавства щодо прав національних меншин та відсутності дієвих механізмів їх реалізації*. Окремі політичні партії, політики, громадські та культурні діячі **часто експлуатують теми толерантності** в багатонаціональному кримському суспільстві. Особливо це стосується *мовних питань, проблем збереження культурної та національної ідентичності*. Нерідко при цьому використовується «**мова ворожнечі**», яка визначається як всі форми самовираження, що включають розповсюдження, провокацію, стимулювання, або виправдання расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму або інших видів ненависті на основі нетерпимості, дискримінації або ворожості відносно людей іншої національності.

Законодавством України *встановлюється заборона на пропаганду або агітацію, яка веде до соціальної, расової, національної або релігійної ненависті і ворожнечі; пропаганду соціальної, расової, національної, релігійної або мовної переваги*. Конституція України підкреслює: *«не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»*.

Із внутрішньодержавних актів, що містять правові механізми протидії «мові ворожнечі» в ЗМІ, слід назвати, в першу чергу **Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»**. Ст. 3 цього Закону говорить, що *«Друковані засоби масової інформації в Україні не можуть бути використані для пропаганди війни, насильства та жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі»*, а в ст. 4 зазначено, що *«стиль і лексика друкованих засобів масової інформації мусять відповідати загально визнаним етично-моральним нормам. Вживання лайливих і брутальних слів не допускається»*.

Кодекс професійної етики українського журналіста, ухвалений X-м з'їздом Національної спілки журналістів України (квітень 2002 року), відзначає, що «журналіст повинен уникати у своїх публікаціях та передачах образ з приводу національних, расових, етичних та релігійних поглядів і почуттів людей, протидіяти екстремізму та обмеженню громадянських прав за будь-якими ознаками. Він утримується від натяків або коментарів, що стосуються фізичних недоліків чи хвороб людини, зобов'язаний уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики. Особливу чуйність і тактовність журналіст має виявляти щодо дітей та неповнолітніх. Водночас журналіст зобов'язаний сприяти зміцненню моральних та етичних засад суспільства, збереженню національних, культурних традицій, протистояти впливу культу насильства, жорстокості, порнографії».

Таким чином, з одного боку, засоби масової інформації повинні забезпечувати права громадськості на отримання відомостей про випадки розпалювання ненависті, а, з іншого, – самі ЗМІ можуть стати *ідеальним інструментом в справі розв'язування міжнаціональних і подібних конфліктів*. Свобода масової інформації не

повинна вступати в конфлікт з такою фундаментальною цінністю демократичного суспільства, як рівність прав громадян. Будь-які ЗМІ в своїй діяльності можуть випадково перетнути дану межу, але цілеспрямоване порушення крихкої рівноваги може привести до необратимих наслідків.

З жовтня 2010 р. до березня 2011 р. громадською організацією «**Свпаторійський центр регіонального розвитку**» в рамках проекту «**Кримські ЗМІ. «Мова ворожнечі»** за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження» було досліджено рівень використання нетолерантних висловлювань у кримських друкованих ЗМІ.

За період дослідження було зафіксовано **201 випадок нетолерантних висловлювань** дев'ятьма виявленими суб'єктами. Суб'єктом «мови ворожнечі» не обов'язково є автор матеріалу/журналіст, ним може бути будь-хто, чиє висловлювання лише ретранслюється автором.

Найбільша кількість нетолерантних висловлювань належить **редакціям** (інформаційні повідомлення, передрук, анекдоти) – 38,3% від загальної кількості та **журналістам** – 36%.

Особливим є те, що **анекдот виявився найпоширенішим носієм нетолерантних висловлювань** серед редакційних матеріалів – 56%, а його частка від загальної кількості зафіксованих випадків «мови ворожнечі» складала **21,5%**.

Максимальна кількість політиків, журналістів та редакцій, як суб'єктів «мови ворожнечі», зафіксована у жовтні 2010 р., що ймовірно пов'язано з виборами депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Також активізація політиків спостерігається у січні 2011 р., що ймовірно пов'язано із зверненням прем'єр міністра РМ АРК Василя Джарти до лідера меджлісу Мустафи Джемільова про добровільне звільнення земельних самозахватів.

Протягом дослідження було зафіксовано **22 об'єкти «мови ворожнечі»** – представників тієї чи іншої національності, або нація в цілому.

Українці в першу чергу згадуються у зв'язку із звинуваченням у націоналізмі, шовінізмі, екстремізмі. Наприклад: «Почему глава государства вынужден общаться со своими русскоязычными избирателями и земляками на неродном для него и для них языке? На чьи плечи ложится основная тяжесть начатых реформ – промышленного Востока или националистического Запада?» («Крымская правда», №51(25114) 22.03.11); «Украинские националисты опять разыгрывают крымскую карту» («Крымское время», №33 (2960) 26.03.11); «Русское культурное наследие в руках украинских националистов» («Крымское время» №105 (2910) 20.11.10).

Також часто тоном або фрагментом тексту створюється їхній негативний образ. Наприклад: «Массовку создавала украинская диаспора, ее представители постоянно толпились у павильона: может, они соскучились по украинской мове, а может, по салу с горилкой – страждущих угощали бутербродами и наливали по 50 граммов» («Крымское время», №85 (2890) 5.20.10.).

Росіяни найчастіше є персонажами анекдотів, в яких представлені в принизливому, образливому контексті. Наприклад: «Чемпионат мира по горным лыжам. Чемпион мчится с горы на бешеной скорости. Тут его обгоняет русский со своими детьми. Тот в шоке. У подножия горы русского спрашивают: Вам не было страшно? – Мне нет, а детям немного. Они ведь у меня не пьют!» («Комсомольская правда в Украина», №233(3636/25031) 2010 г.).

Кримським татарам найчастіше висувається звинувачення в вимаганні надання привілеїв за національною ознакою. Наприклад: («...высказывала возмущение поведением радикальных крымскотатарских шовинистов, постоянно шантажирующих власть, провоцирующих своих соплеменников на противоправные действия и выдающих индульгенции на преступления» («Крымская правда» №186 (25009) 13.10.10); «Для крымских татар динамика обеспечения землей положительна, для всех остальных – отрицательна» («Крымская правда» №15 (25078) 27.01.11).

Максимальна кількість застосувань «мови ворожнечі» щодо українців припадає на жовтень – листопад 2010 р., що ймовірно

пов'язано з виборами депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Динаміка застосування «мови ворожнечі» по відношенню до росіян постійно коливається і кількість нетолерантних висловлювань щодо них імовірно залежить, як вже зазначалось, від кількості опублікованих анекдотів.

Максимальна кількість застосувань «мови ворожнечі» щодо кримських татар спостерігається в січні 2011 р., що ймовірно пов'язано із зверненням прем'єр міністра РМ АРК Василя Джарти до лідера меджлісу Мустафи Джемільова про добровільне звільнення земельних самозахватів.

Найбільша кількість нетолерантних висловлювань протягом усього періоду дослідження зафіксована у газетах «**Крымское время**», «**Комсомольская правда в Украине – Крым**» та «**Крымская правда**» і складає 60% від загальної кількості нетолерантних висловлювань суб'єктів (121 з 201 випадку). Імовірно, лідерство цих джерел пов'язано з періодичністю виходу (п'ять разів на тиждень).

Аркадій Шарапов

Традиції добросусідства в підручниках з історії, матеріалах місцевих ЗМІ та локальних нормативних документах: до постановки проблеми

Одним із побіжних завдань проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності», було проведення загального аналізу та моніторингу рівня використання історичних традицій добросусідства в таких інструментах формування громадської думки, як шкільні підручники з історії, матеріали місцевих ЗМІ та локальні нормативні документи. Метою подібного моніторингу було не виявити глибинні причини та конкретні проблеми нетолерантного ставлення в конкретних сферах (на цей рахунок вже є ряд певних ґрунтовних досліджень), а зробити певний початковий «зріз» рівня відображення історичних традицій добросусідства в обраних джерелах. Тому в цій статті ми подаємо лише основні ключові послання, котрі можуть претендували на аргументи до **постановки важливої проблеми – використання та залучення традицій добросусідства задля розвитку міжетнічної толерантності.**

Починаючи з 2007 року, Українським інститутом національної пам'яті було ініційовано проведення ряду робочих нарад стосовно моніторингу підручників з історії України для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Після проведення в жовтні 2008 року чергової робочої наради, вчені-історики з різних регіонів України виявили декілька негативних тенденцій, котрі притаманні підручникам з історії. Серед ряду інших, було акцентовано увагу на тому, що шкільні підручники педалюють на етноцентричному баченні історії, **практично повністю відкидаючи принципи поліетнічності та мультикультурності**, які являються пріоритетом сучасної шкільної дидактики у відкритих суспільствах. Неодноразово цю тезу підкреслювала і Наталія Яковенко, доктор історичних наук, професор Києво-Могилянської академії та один із лідерів-ідеологів створення нових підручників з історії України – «Нинішній підручник демонстративно етноцентричний... він абсолютно ігнорує історично усталену багатоетнічність і поліконфесіональність України, яка завжди була етнічно строкатим простором».

Хоча об'єктами нашого аналізу було лише декілька шкільних книг (Турченко Ф. Г., Мороко В. М. Історія України. Кінець XVII – початок XX століття: Підручн. для 9 кл. загальноосв. навч. закл.; Вла-

сов В. Історія України: Підручн. для 8 кл. загальноосв. навч. закл.; Турченко Ф. Г., Панченко П. П., Тимченко С. М. Новітня історія України (1929 – початок ХХІ ст.): Підручн. для 11 кл. загальноосв. навч. закл.), після їх дослідження не можна не погодитись з вищезгаданими висновками авторитетних істориків. Крім того, очевидним став інший висновок – хоча серед робочого матеріалу підручників достатньо фактів мирного співіснування представників різних національностей, проте абсолютно **відсутнє виокремлення певних традицій добросусідства**. Наявні епізодичні факти без необхідних акцентів та систематизації зовсім не дають розуміння молоддю цінностей саме мирного добросусідського співіснування та співпраці. Якщо приклади добросусідства в підручниках і є, то вони сховані серед іншого матеріалу в розділах «культура», «економіка» тощо, або ж прикриті сухими фактами та цифрами. Натомість, пропонована сучасними підручниками історія представлена як безкінечна та завжди героїчна військова боротьба, котра часто має міжетнічне забарвлення. Хоча наша історія – це не тільки історія воєн та конфліктів, є чимало прикладів та традицій мирного добросусідського співжиття та співпраці представників різних націй та етносів на благо суспільства. Не потрібно забувати, що динаміка міжетнічних взаємин на території України в цілому та в регіоні зокрема, за багатовікову історію сповнена не тільки суперечками, протистояннями, конфліктами та війнами, але і прикладами та традиціями тісних зв'язків, співробітництва та взаємодопомоги. Недаремно це підкреслювали і лідери європейських держав, зокрема Президент Болгарії П. Стоянов відзначив Одеський регіон як центр, де зберігається духовність представників усіх національностей. Включення до підручників з історії саме таких історично засвідчених традицій добросусідства та підкреслення вагомості, напевно, мало б значний виховний та світоглядний вплив на українських школярів.

Безперечно, одним із **найбільш потужних «каналів» трансляції нетолерантних настроїв та етнічних упереджень є засоби масової інформації**. Звикаючи до своєї роботи та сприймаючи її як повсякденне заняття, журналісти часто недооцінюють той вплив, який чинять результати їхньої роботи на аудиторію. Тим часом, трансляція ЗМІ певної думки, твердження чи погляду – певним чином легітимізує їх. Як наслідок, трансльовані журналістами

послання упередженості, остраху чи й прямого несприйняття та ненависті щодо окремих груп населення сприяють поширенню та посиленню нетолерантних настроїв у суспільстві.

Що торкається матеріалів місцевих ЗМІ, завданням моніторингу було відслідкувати рівень застосування редакторами та журналістами місцевих видань історичних традицій добросусідства, в першу чергу, **як противаги т.з. «мови ворожнечі»**. Поняття «мова ворожнечі», яке в Україні активно увійшло в ужиток починаючи з 2006 - 2007 років, походить від англійського “hate speech” (буквальний переклад - «мова ненависті»).

Говорячи про мову ворожнечі, мають на увазі, передусім, некоректні висловлювання на адресу етнічних, конфесійних чи певних соціальних груп як спільнот і на адресу конкретних людей як представників цих спільнот.

За випадковою вибіркою, об'єктами моніторингу протягом листопада 2010 р. – лютого 2011 р. було декілька регіональних друкованих видань («Одесский вестник» та «Одесские известия») та ряд інформаційних Інтернет-ресурсів («Таймер» та «Свободная Одесса»). Не торкаючись теми застосування нетолерантних висловлювань в матеріалах журналістів видань (це окрема тема повноцінного моніторингу), необхідно відмітити досить **високий рівень використання історичних фактів добросусідства на сторінках друкованих ЗМІ**. Щоправда, висвітлення таких фактів більше тяжіє до краєзнавства та життєописання окремих персоналіїв. Так, необхідно відмітити цілий цикл публікацій **журналіста Ігоря Плисюка** на сторінках «Одесского вестника». Зокрема, «Рыцари Прекрасной Дамы», «Одесский милорд», «Два мушкетера Королевы юга», «Бабелевский миф об Одессе и мифы о Бабеле», «Дом, который построил Федоров», «Дом, который построил Руссов».

Дозволимо собі процитувати на мові оригіналу декілька уривків зі статей Ігоря Плисюка:

«Рыцари Прекрасной Дамы» – *ети люди были рыцарями без страха и упрека – и по происхождению, и по убеждениям, благородству не только родовому, но и истинному, подтвержденному всей жизнью, – бескорыстному служению Прекрасной Даме по*

имени Одесса. Первый из них отвоевал у неприятеля ее прообраз – крепость Хаджибей и стал основателем города. Второй – всего за десяток лет сумел сотворить форменное чудо: превратил маленький порт на окраине империи в процветающий европейский город. Третий – удачно продолжил дело предшественников, развил и реализовал их идеи. Их звали Иосиф Дерибас, Эммануил де Ришелье и Александр де Ланжерон. И этим очерком мы начинаем серию публикаций о тех, кто заложил основы нашего города, сделал его истинной жемчужиной в короне империи, ее третьей столицей. О них и их последователях, чьими именами сегодня называются улицы, и о ком мы порой до стыдного мало знаем.

«Одесский милорд» – этот человек вошел в историю и Одессы, и России во многих ипостасях – как храбрый воин, талантливый администратор, один из самых образованных людей своего времени. Но, к превеликому сожалению, и доселе приходится порой читать мнения о нем как о «гонимом Пушкина» с непреклонными цитатами из резких и несправедливых эпиграмм юного поэта. И это при том, что существует несколько современных и достаточно объективных его биографий. Генерал-фельдмаршал, граф и светлейший князь Михаил Семенович Воронцов... Тот, кто успешно продолжил дело Дерибаса, Ришелье и Ланжерона, максимально использовал и развил их идеи и превратил город и край в огромный оазис небы-валого процветания и рекордного экономического роста...

В той же час, нові медіа (зокрема, Інтернет-ресурси), майже не переймаються проблемами розвитку міжетнічної толерантності та майже зовсім **не використовують в своїх матеріалах ні традиції добросусідства, ані окремі історичні факти подібних добросусідських відносин.**

Останньою сферою, в якій ми спробували прослідкувати відображення досліджень та впровадження історичних традицій добросусідства, було локальне законодавство, зокрема, Програма підтримки розвитку національних меншин та діяльності національно-культурних товариств Одеської області на 2010–2012 роки, затверджена рішенням Одеської обласної ради від 24 лютого 2010 року №1035-V.

Метою Програми є створення умов для сталого збалансованого розвитку національних меншин, реалізації їх внутрішнього потенціалу, що сприятиме здійсненню державної етнонаціональної політики в Одеській області. Програма націлена на забезпечення консолідації багатонаціональної громади Одещини та підтримку діяльності національно-культурних товариств. Хоча окремими заходами дослідження та популяризація історичних традицій добросусідства регіону в Програмі не передбачено проте вони **вкладаються в загальний контекст рамкової наукової та інформаційно-просвітницької діяльності.** Сприяння Управління у справах національностей та релігій обласної адміністрації, Ради представників національно-культурних товариств Одеської області в процесі дослідження та популяризації історичних традицій добросусідства в рамках проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності» – тому підтвердження.

З іншого боку, вважаємо перспективним розвиток досліджень та популяризацію історичних традицій добросусідства Одещини та відповідне закріплення такої діяльності в нормативних документах місцевого характеру.

Ігор Бринош

Хліб та маца: традиції українсько-єврейського добросусідства і толерантності в Одесі

У статті відстежено етапи розвитку добросусідських взаємин між українцями та євреями Одеси, що відбулися у найрізноманітніших сферах: культурній, побутовій, науковій, суспільно-політичній. Найяскравіші прояви толерантного ставлення один до одного подали з українського боку Л. Смоленський, І. Луценко, М. Слабченко, А. Гриневич, з єврейського – В. Жаботинський, О. Пергамент, С. Боровой. Найяскравішими епізодами цієї толерантності були реакція українців на погром 1905 р. та справу Бейліса 1912–1913 рр.

В історії україно-єврейських взаємин в Україні не бракує гострих конфліктів. Іноді їх місцем була Одеса, якщо згадати про резонансну полеміку між одеською газетою «Сіон» та українським виданням «Основа», участь окремих представників українців у єврейських погромах та антиукраїнські висловлювання і дії деяких єврейських та українських діячів у ХХ ст. Однак, як і загалом в історії України, ці ексцеси не були визначальними для взаємин українців та євреїв Одеси. **Навпаки, місцева історія містить значно більше яскравих прикладів добросусідських відносин.**

В російсько-імперській період історії Одеси передумовою для пошуку «формули толерантності» був загалом низький правовий статус українців та євреїв, особливо, незадоволення дискримінацією за національною ознакою. Окрім цього, еліта обох народів здебільшого дотримувалася соціалістичних та ліберальних переконань. Водночас, Одеса була осередком визрівання політичних, самостійницько-націоналістичних течій українського та єврейського (сіонізм) національних рухів, що сприяло створенню своєрідного спільного фронту у боротьбі за власні інтереси.

Важливим об'єднавчим чинником була активна діяльність в Одесі на початку ХХ ст. російських шовіністичних угруповань, зокрема, «Союза Русского народа», які відкрито проголошували своєю

метою розгром українського та єврейського національних рухів. Офіційний перепис населення 1897 р. зафіксував велику диспропорцію між чисельністю українців та євреїв в Одесі на користь останніх (власне, перепис фіксував лише мовну та віросповідну приналежність – 5, 66 % носіїв «малорусской» мови (21 526 тис.), «великорусской» – 51 % (193 254 тис.), ідиш – 32, 50 (123 686 тис.), хоча після погрому 1905 р. намітилася тенденція до скорочення кількості євреїв. Попри цю величезну перевагу, джерела свідчать про **значну увагу єврейських лідерів до українського питання**. Зокрема, більшість одеських російськомовних газет ліберального напрямку («Одесский листок», «Одесские новости», «Одесская почта»), які фінансувалися чи видавалися єврейською інтелігенцією, гостро критикували антиукраїнські дії влади, залюбки надавали шпальти для друкування заяв та статей українських одеських діячів, іноді навіть українською мовою, досить прихильно висвітлювали життя української громади, писали про ювілеї українських митців тощо. Відповідь на причини цього явища можна знайти у В. Жаботинського, який усвідомлював, що половина з так званих росіян насправді були українцями, тобто людьми, які, на його думку, відрізнялися від росіян як американці від англійців або англійці від ірландців.

Добросусідські взаємини між українцями та євреями на Одещині були закладені досвідом співіснування в часи Нової Січі, часним відвідуванням Одеси чумаками, що відобразилося в їхньому фольклорі. Позаяк увиразнення української громади в Одесі припадає на другу половину ХІХ – на початок ХХ ст., більш конкретні відомості про взаємини між місцевими українцями та євреями припадають саме на цю добу. Знаменно, що переважають повідомлення саме про **толрантні взаємини**.

У 1860–1870-х рр. в Одесі діяла перша українська національна організація – **громада**, на чолі з істориком **Л.А. Смоленським**. Він вчив, що неукраїнці можуть увійти до кола українців згідно власного самовизначенню. Це відкривало шлях до громади й євреям. Лекції Л. Смоленського з історії відвідували **Аделаїда Розенштейн**, **Борис** та **Гесья Симоновичі**, **Фаня Морейнес**, **Віра Фігнер**. Одна з членів громади, видатний педагог **С. Русова** згадувала про свою

дружбу під час перебування в Одесі з **Самуїлом Фельдманом**. Розгалужені контакти з євреями мав професор Новоросійського університету **О.І. Маркевич**. Зокрема, він брав участь у роботі літературно-артистичного клубу, де дискутував з письменником **Гершон Бен Гершоном**. Найбільш символічна подія в ранній історії україно-єврейських взаємин в Одесі сталася у 1878 р., коли єврейська громада збирала чималу суму коштів на побудову школи імені Т. Шевченка.

Важливою сферою толерантності був **український театр**. **А. Коган** згадував про своє щире захоплення виставами української трупи **М. Кропивницького** в Одесі. Через захоплення українським театром, євреї відчували спільність з українською культурою. Тим більше, що, як і в політичній сфері, тут теж не обійшлося без протистояння з владою в єврейському питанні. За спогадами **А. Кауфмана**, одеський градоначальник **П. Зеленой** спустив зі сходів свого будинку режисера української трупи за спробу поставити п'єсу, в якій фігурував чесний Нахман. «Чесних жидів не буває», – кричав лютий градоначальник.

Ці контакти у своєрідний зверхній спосіб зауважив росіянин **О. Павлов**. На його думку, «атмосфера Одессы совсем не подходила моей велико-российской натуре, которой мог наслаждаться и дышать только еврей, поляк, немец, грек, и пожалуй, хохол, сроднившийся со своим положением «хлопца» у этих панующих национальностей. Они составляли крепко сомкнувшееся целое, а мы по обыкновению тянули врознь». Пізніше в такому ж тоні про «єврейсько-український союз» писали російські публіцисти **С. Щоголів** та **А. Стороженко**.

Позитивний сплеск у взаєминах між українцями та євреями Одеси відбувся на початку ХХ ст. Українська інтелігенція Одеси різко засудила два найприкріші епізоди в тодішній історії євреїв України: **погроми осені 1905 р. та ритуальний процес над М. Бейлісом** у Києві. Першими одеськими українськими «правіниками світу» можна вважати вже згаданого **Л. Смоленського** та українського комерсанта та мецената **К.Т. Литвиненка**. Обидва переховували у своїх квартирах єврейські родини. Л. Смоленський особливо турбувався за долю дітей. За спогадами сучасників,

Л. Смоленський був настільки обурений погромом, що серце його не витримало. Проти ініціаторів погрому, одеської влади, різко виступив педагог **Д. Сигаревич**. Погром сприяв подальшому розмежуванню української та російської національної самосвідомості. Так, **М. Слабченко** вже у 1918 р. згадував, що під враженням від участі російського духовенства у погромі він прокляв російську церкву. Про зацікавлення М. Слабченка єврейською культурою свідчить такий непересічний факт: у заяві про влаштування у стипендіати юридичного факультету Новоросійського університету 16 вересня 1910 р. М. Слабченко зазначав, що в Одеській духовній семінарії вивчав під керівництвом Бекетовського давньоєврейську мову.

Негативна позиція українців Одеси щодо **справи М. Бейліса** відбилася не лише у позиції інтелігенції. У 1912 р. на сторінках *«Маленьких одесских новостей»* було надруковано україномовний лист робітника **Йосипа Кондратюка** з приводу «справи Бейліса»: «Читачу про обвинувачення євреїв в тому ніби вони вживають християнську кров, мені якось мимо волі спадає на думку про таке ж саме в порівнянні з цим, обвинувачування в свій час українців в тому ніби вони живуть на Пруські марки, або що весь український рух єсть сепаратизм, вигаданий мазепинцями, на який пруська держава дає свої марки. До якої тільки ганебної вигадки можуть доходити наші вузьколюбі патріоти з правого табору, рахуючи таким чином в каламутній воді ловити рибку. Врешті протестую проти нахабної брехні та облуди яка розповсюджується з боку чорної зграї на єврейську націю. Завважимо українською народньою говіркою «брехнею світ пройде, та назад не вернешся». Напередодні вирішального засідання суду присяжних одеська преса попросила «одного з помітних українських діячів» Одеси спрогнозувати вирок. Він зазначив, що одеські українці вірять у виправдальний вирок, адже селянський склад присяжних має не відлякувати, а приваблювати своєю щирістю. Не маючи очевидних фактів для звинувачення, на його думку, присяжні скажуть «не винний». Подальші події засвідчили правоту українця.

Добросусідські взаємини між одеськими євреями та українцями відбилися не лише в екстремальних ситуаціях, але й у повсякденній практиці, сфері міжособистих зв'язків. Передусім слід

загадати про **одеську українську «Просвіту»** (1905–1909 рр.), до складу якої її керівники вирішили приймати не лише українців. На цей заклик відгукнулося щонайменше близько десяти євреїв. До числа дійсних членів консультаційного Бюро присяжних повірених та їхніх помічників при Українському товаристві «Просвіта» належали євреї **К.Г. Беренштейн, Г.Ф. Блюменфельд, А.О. Гросман, І.І. Немировський**.

Це не була випадковість, адже всі керівники «Просвіти» перебували у добрих стосунках з одеськими сіоністами, іноді відкрито заявляли про це у статтях та інтерв'ю. Керівник «Просвіти» **М.Ф. Комаров** дотримувався широких поглядів Л. Смоленського на національне питання. Найбільш важливим здається повідомлення **І.М. Луценка** про те, що він добре знає **В. Жаботинського** та переконаний у його демократичних принципах. Він наголошував: «противники Жаботинського лякають його націоналізмом та буржуазністю. Однак націоналізм Жаботинського немає нічого спільного з «істинно-русским» (*тобто чорносотенним – О.М.*) уявленням про націоналізм. Можна бути щирим та відданим сином свого народу і разом з тим стійким та шляхетним захисником інших пригнічених народностей. Навіщо ототожнювати російський зоологічний націоналізм з кристально чистими ідеями дійсного націоналізму».

Імовірно, **І. Луценко** був серед тих, хто безпосередньо вплинув на позитивне ставлення видатного діяча єврейського національного руху до українців. У 1907 р. І. Луценко отримав можливість опублікувати свою програмову статтю про український національний рух в одеському виданні Н.С. Рашковського «Отечественные записки». У 1912 р. І. Луценко заявив у пресі про *необхідність висунення єврейського кандидата від Одеси до Державної Думи*. Він твердив, що це буде лише актом справедливості до багаточисельної, але пригніченої національності. Іван Митрофанович радив євреям обрати кандидата від націоналістів, а не від асиміляторів, до того ж виставити його від більш демократичної 2 курії, адже єврей-капіталіст, не знаючи життя народу, не може бути захисником народних інтересів. Найбільш прийнятним для українців єврейським кандидатом він вважав В. Жаботинського. **І. Луценко** послідовно наголошував, що в будь-якому разі євреї самі мають вирішувати свою долю, а не підда-

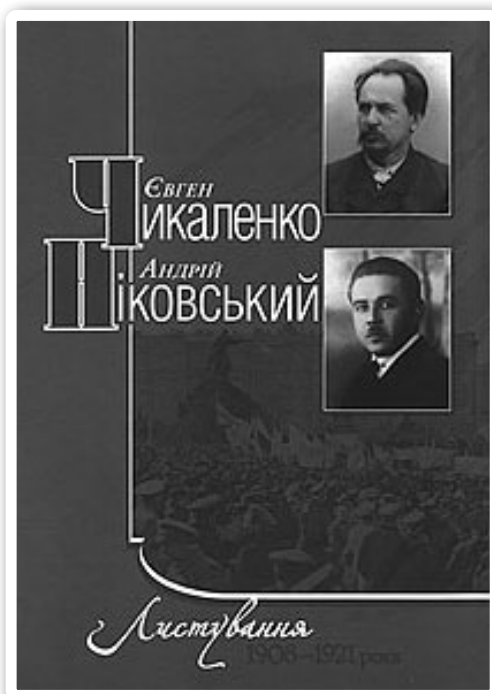
ватися тиску інших національностей. Загалом, у характерному для себе дусі, І. Луценко висував ініціативу проведення спільного зібрання представників від прогресивних кіл всіх національних громад Одеси, під час якого заключити угоду про задоволення взаємних інтересів.

Більш своєрідним було ставлення до євреїв **С. Шелухина**. Його колега Є. Чикаленко згадував, що С. Шелухин ненавидів євреїв, російських асиміляторів, але з сіоністами був у дуже теплих відносинах. У 1916 р. С. Шелухин як голова Одеського товариства захисту жінок висунув ініціативу заснування окремого єврейського відділу товариства.

Важливу роль відіграв одеський юрист **М. Елік** в долі видатного одеського українського діяча, літературознавця, **А.В. Ніковського**. Український діяч називав М. Еліка «моїм другом, учителем і братом, євреєм, що колись стрівся зо мною на вулиці і віддав до гімназії». Мова йшла про те, що М. Елік готував А. Ніковського до вступу у 5 Одеську гімназію, чим зумовив подальше інтелектуальне зростання українського вченого. У подальшому А. Ніковський у своєрідний спосіб повернув «борг» своєму вчителю. Довгий час М. Елік не відчував спорідненості з єврейською культурою та мовою, але пізніше під впливом учениці А. Ніковського, а вірогідніше й його самого, зацікавився єврейською мовою та сіонізмом, що дало підстави А. Ніковському порівняти досвід свого вчителя з життєвим шляхом типового українського націоналіста.

І. Луценко

Книга з опублікованим листуванням українських громадсько-політичних і культурних діячів А. Ніковського та С. Чикаленко

Інший лідер українського національного руху в Одесі **А. П. Ковальчук** з 1906 р. був власником, директором та викладачем російської мови «Приватного чоловічого училища 2-го розряду А. П. Ковальчука» у будинку на вулиці Херсонській, 40, а згодом на Софіївській, 22.

Більшість учнів були дітьми єврейських міщан. Власне, більшість одеських українських діячів працювали педагогами у середніх школах міста і таким чином долучилися до виховання єврейської молоді (**П. Клепацький, І. Бондаренко, А. Крижанівський, М. Гордієвський**).

Це мереживо зв'яз-ків зумовило практичні кроки у напрямку зближення між українцями та євреями Одеси на суспільно-політичному ґрунті. У процесі підготовки до виборів у II Державну Думу та міську Думу у 1907 р. між українськими та єврейськими діячами тривали переговори про утворення спільного партійного списку. Ця ж ситуація повторилася у 1917 р. Однак внаслідок протидії низки діячів ця ініціатива так і не була реалізована. Депутат III Державної Думи від Одеси **О. Пергамент** підписав заяву за впровадження української мови в учбовий процес в Україні. Заборона уряду святкувати 100-у річницю з дня народження Т. Шевченка у 1914 р. викликала негативну реакцію з боку одеської єврейської інтелігенції. В інтерв'ю одеської газети сіоніст **М. Ушиш-**

кін зазначив, що «євреї ценят Шевченка как борца за национальное самоопределение и чтят как чуткого поэта и беззаветного защитника интересов своего родного народа. Заслуживает внимания певец Украины и как деятель, чутко относящийся к доле других угнетенных национальностей».

Безумовно, найпослідовнішу та найглибшу толерантність до українців і не лише в масштабах Одеси, але й усієї Європи продемонстрував **В. Жаботинський**. З 1904 р. у численних статтях в одеській пресі, журналі «Украинская жизнь» та інших В. Жаботинський розгорнув аргументовану критику шовіністичних заяв щодо українців, проникливо змалював значення творчості Т. Шевченка, поставив, на нашу думку, найпроникливіший та, на жаль, досі актуальний діагноз стану української мови: «був я нещодавно на Дніпрі і в дорозі, подорожуючи у вагоні третього класу, прислухався до розмов тамтешнього простолюдю. Мене вразила їхня говірка – явне зіпсуття, явна хвороба української мови. Хохли просто сипали великоруськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українські; виходило дещо досить потворне, ні Богові свічка, ні чортові шпичка. Слухаючи цю неладну суміш двох мов, я замислився про вмирання малоросійської мови. Адже це безперечно, що вона вмирає. Чи зникне остаточно, чи ще прокинеться й буйно розквітне – інше питання: адже не можна забувати, що українські мовляни живуть не лише в Росії, – а галицькі русини плакають свою мову, створюють нею літературу, і не дозволять їй згаснути навіть і тоді, коли останній Остапенко в Росії перехреститься на Євстафієва. Але це – справа майбутнього, а тепер наявний такий факт: занепадає малоросійський говір. Занепадає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, а тому, що з ними цей говір народився і з ними зріс, тобто віддзеркалив у собі всі звиви й ухили психіки цього народу... Коли у вагоні третього класу вслуховувався в цей сором української мови, мені – хоч я сам не малорос і не слов'янин – кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: «Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима остається збиток і згуба слов'янського добра!» (переклад І. Клейнера). У 1911 р. В. Жаботинський в Києві на зустрічі з провідниками українського руху засвідчив підтримку українцям з боку сіоністів.

Так виглядав ілюстрований додаток до газети «Одесские новости», куди писав свої замітки В.Жаботинський

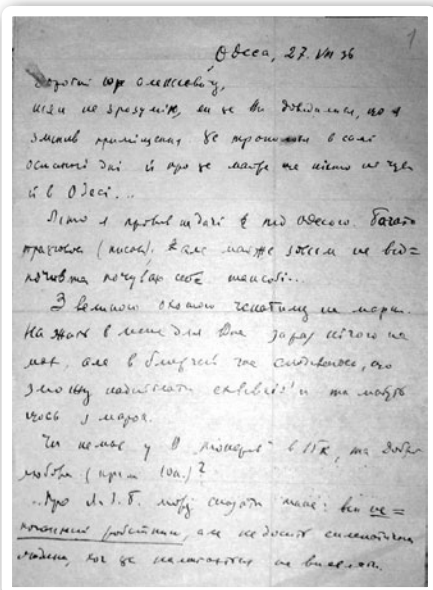
Своєрідним перегуком зі статтями В. Жаботинського є стаття одеського українського діяча, історика **І. Бондаренка**. У публікації на сторінках львівського «Літературно-наукового вістника» у 1909 р. він різко заперечив ставлення К. Маркса до єврейського національного руху. І. Бондаренко привітав сіонізм: «маємо перед собою справжній національний рух, в яким сполучилися різні настрої серед представників бідолашної нації, починаючи від шукання елементарної безпечності й кінчаючи високим запалом ідеалізму, що не боїться обвинувачення в утопії». Він визнавав існування єврейської нації, попри відсутність у євреїв спільної території проживання. І. Бондаренко пророкував сіонізму величезні успіхи у справі боротьби за права євреїв.

1917 – 1920 рр. увійшли в історію як надзвичайно трагічні випробування для євреїв України, головним чином у зв'язку з погромами, в яких найчастіше всупереч історичним джерелам звинувачували українців. Однак україно-єврейські відносини в Одесі містили

низку прикладів толерантності у вирі громадянського протистояння. Почати з того, що Одеське відділення єврейської партії «Поалей-Ціон» підтримало прагнення Центральної Ради до самоствердження України. На шпальтах одеської української преси систематично з'являлися статті українських діячів з різким засудженням погромних настроїв, які, на їх переконання, можуть призвести до руйнації українського національного руху. Один з провідників українського культурницького руху проректор Новоросійського університету **В. Лазурський** разом з **І. Буніним** у 1919 р. відвідав службу у синагозі, продемонструвавши широту свого світогляду. На відміну від низки російських церковних діячів того часу, українські священники не подали жодного прикладу антисемітських висловлювань. Більш того, один з них, отець **А. Гриневич**, наприкінці 1921 – у першій половині 1922 р. заарештований органами ГПУ за звинуваченнями в антирадянській агітації, був відпущений на свободу за підтримки 20 представників єврейських родин Ананіїва, які стверджували, що отець врятував їх від розправи під час погромів.

Перебуваючи в Одесі у 1919 – 1920 рр., офіцери Української Галицької армії в інтерв'ю одеським газетам рішуче заперечували антисемітизм, наголошуючи, що і серед їхніх вояків є євреї. Така поведінка викликала повагу до галичан з боку деяких євреїв. Під час масових арештів галичан та розправи над ними з боку каральних більшовицьких органів наприкінці квітня – на початку травня 1920 року, за згадкою одного з вояків УГА, його «взяв «на переховок» один місцевий єврей, якому я отже завдячую свободою, а може й життям».

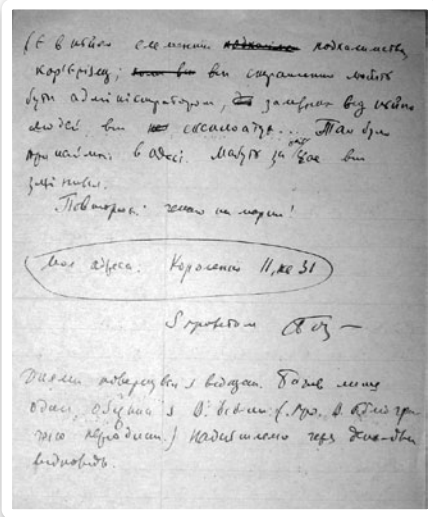
У 1920-х рр. низка представників єврейської інтелігенції прихильно поставилася до політики «українізації», викладала українською мовою в одеських ВНЗ, розвивала українську мову у галузі бібліотекознавства та книгознавства. Як і до революції, низка українських інтелігентів долучилася до виховання єврейської молоді вже у вищій школі. Найпліднішу працю розгорнув професор **М. Слабченко** в Інституті народної освіти. Серед його найздібніших учнів переважали євреї: **І. Бровер**, **М. Рубінштейн**, **Т. Хайт**, **Р. Рибак**, **Н. Межберг**. Товариські взаємини встановилися між видатним єврейським одеським істориком **С. Боровим** та українськими науковцями. Дослідження С. Борового в галузі історії євреїв України

привітав М. Слабченко. Дружні стосунки налагодилися між **С. Боровим** та **Ф. Петрунем**.

У 1920-х рр. Київ набув статусу провідного центру української бібліографії та книгознавства, передусім завдяки роботі Українського наукового інституту книгознавства на чолі з **Ю.О. Меженко**, що видавав провідний часопис «Бібліологічні вісті» (1923–1931). Між **С. Боровим** та **Ю. Меженко** налагодилася співпраця, про яку свідчать не лише україномовні статті про історію та сучасність єврейської книги та теоретичні аспекти бібліотекознавства, але й україномовні листи єврейського історика до свого київського колеги. Ю. Меженка він згадував з вдячністю як захоплену, доброзичливу, дуже енергійну та діяльну людину. Після повернення з евакуації в Одесу у 1944 р. С. Боровой відновив листування з Ю. Меженка. Також С. Боровой листувався з Д. Яворницьким та Н. Полонською-Василенко.

Співпраця між українцями та євреями в Одесі відбувалась також у сфері театру, кінематографу та літератури.

Лист С. Борового до Ю. Меженка, 1936 р.

Зокрема, восени 1927 р. на сцені Одеського державного українського театру було поставлено п'єсу за творами **І. Бабеля**. Єврейських персонажів проникливо зіграли українці **Ю. Шумський**, **П. Няtko** та інші. Натомість єврейський актор **І. Маяк** зіграв Т. Шевченка у виставі «Доля поета». У 1930-х рр. *Одеський державний єврейський театр* під керівництвом **Е. Лойтера** поставив виставу за твором М. Кропивницького «Глитай, або Павук».

Друга світова війна також надала приклади людяності у безодні пекла. За спогадами **Л. Дусмана**, родина Молдованенків врятувала його та його родичів від смерті в концтаборі на Одещині. За спогадами **П. Молдаваненка**, «коли євреїв пригнали до села, виснажених, дистрофічних, батько прийшов додому та сказав матері: «Треба їм, нещасним, понести їжу. Дай Петру, нехай віднесе, щоб ніхто не бачив. Треба кожен день щось носити. Там є хлопчик та дівчина, віддай їм!». За даними Л. Дусмана, **знамените звання «Праведник народів світу» в Одеській області отримали 140 осіб**. За нашими підрахунками, приблизно половина з цих людей були українцями.

У післявоєнні часи, попри загальний антисемітизм радянської політики, випадки забобонів та упереджень, в Одесі не бракувало випадків міжнаціональних шлюбів (про глибинний характер міжетнічних зв'язків свідчить те, що за результатами Всеукраїнського перепису населення 4,4 % євреїв *Одеської області визнали рідною українську мову*), співпраці між інтелігенцією. Наприклад, дружні відносини встановилися між видатним одеським українським істориком **А. Д. Бачинським** та літературознавцем **М. Г. Соколянським**.

Останні десятиріччя пройшли під знаком попередніх традицій. Зокрема, серед єврейської та української інтелігенції Одеси була досить помітною частка осіб, що виступали за дотримання толерантних взаємин, заперечували українофобство та юдофобство. Про це, зокрема, свідчать публікації на шпальтах одеської газети «Чорноморські новини» з критикою юдофобії, заяви громадських організацій. Конструктивні взаємини встановилися між одеськими та єврейськими науковцями завдяки діяльності таких осередків як *Одеська філія Інституту стратегічних досліджень, Музею*

євреїв, проведенню конференції «Одеса та єврейська цивілізація», в якій взяла участь низка українських викладачів Одеських ВНЗ. Найновішим прикладом і можливо апогеєм україно-єврейської толерантності в Одесі є організація курсу лекцій про найактуальніші питання розвитку сучасної України Українським ліберальним клубом Одеси у приміщенні Одеського єврейського культурного центру «Бейт-Грант».

Отже, впродовж декількох століть одесити української та єврейської національностей продемонстрували приклад не лише добросусідства, але й творчої співпраці, активного руху назустріч, взаємопізнання. Особи, що найбільш спричинилися до розвитку толерантних відносин між громадами, мають бути увічнені у назвах вулиць, меморіальних дошках, спопуляризовані у пресі та мистецтві, при чому не лише українській чи єврейській. В умовах непротих викликів сучасності одеський досвід може знадобитися у процесі побудови справді толерантного українського громадянського суспільства не лише в Одесі, але й загалом в Україні.

Олександр Музичко

Рука козака в руці джигита: грузинсько-українські взаємини в Одесі як приклад міжнаціональної толерантності

У статті відстежено етапи розвитку добросусідських взаємин між українцями та грузинами Одеси, що відбилися у найрізноманітніших сферах: культурній, побутовій, науковій, суспільно-політичній. Уособленням цієї толерантності є діяльність І. Кавалерідзе – за походженням – українець та грузин.

Історія Грузії та України має багато спільних рис. Обидві країни тривалий час перебували у складі Російської імперії та СРСР, що сприяло поживавленню контактів між грузинським та українським народами. Грузинський та український національні рухи дедалі більше відчували незадоволення імперською опікою, репресіями з боку централізуючих держав, і, отже, тяжіли один до одного.

Найсильніший вплив на процес формування одеської грузинської громади мало існування в Одесі у другій половині XIX – у перші десятиріччя XX ст. *Новоросійського університету, Одеських вищих жіночих та Одеських вищих жіночих медичних курсів.* Побоюючись поширення революційних і національних почуттів на вибухонебезпечному для себе Кавказі, російсько-імперські чиновники так і не наважилися до 1917 р. відкрити тут університет. Позбавлена можливості отримати вищу освіту ближче до рідного дому, *грузинська молодь все більш помітним струмочком потягнулася до відносно близької Одеси.* Ті ж самі заклади стали осередком формування одеської української інтелігенції.

З метою організації благодійних акцій на початку XX ст. у Новоросійському університеті виникло **грузинське земляцтво**. Своєрідною штаб-квартирою земляцтва був «*стіл грузинського земляцтва*» у студентській ідальні Новоросійського університету на вулиці Садовій, 5. Опосередкованим свідченням про контакти між українською та грузинською студентськими громадами є спогади українського діяча **А. Семененка** про «широ-безпосередніх і гучних

членів Грузинського земляцтва», які «до революції в Одесі веселою компанією збиралися в студентській їдальні».

Не бракує й прямих свідчень про співпрацю між українцями та грузинами на початку ХХ ст. За спогадами однієї з українок, **Ганни Чикаленко**, «із грузинами ми часто зустрічалися на грузинських вечірках, куди нас неодмінно запрошували, або в нас, наприклад, на Шевченківськiм святi, на яке ми їх запрошували». На цих зборах курсистки співали українські пісні, а керівник грузинського земляцтва **В. Шавдія**, «високий і дуже гарний грузин», імітуючи на гітарі зурну, співав грузинські, дуже сумні, східного характеру, пісні. У цей час друкувалися прокламації на грузинській та українській мовах. 5 грудня 1908 р. у приміщенні українського національно-культурного товариства «Просвіта» був проведений вечір на честь п'ятидесятиліття поетичної діяльності видатного грузинського поета князя **Акакія Церетелі**. Приміщення було декоровано, установлений портрет ювіляра. Журналісти відзначали наявність дуже великої кількості публіки: понад 200 студентів, курсисток, робітників-грузинів і багато інших представників грузинської колонії, зокрема, **П. Мелікшвілі**. З яскравим рефератом про творчість А. Церетелі виступив **С. Аваліані**. Також студенти та курсистки вдало розіграли уривок у віршах з поеми А. Церетелі «Патаракахи», водевіль «Сварка», в якому особливо відзначилися

Грузинські студенти Новоросійського університету під час проведення традиційного грузинського балу

студент Даташвілі та курсистка Церетелі. Виступи викликали дружні та тривалі оплески. Цепаладзе та Ардашвілі прочитали реферати про поетичну діяльність А. Церетелі грузинською мовою, його вірші на російській та грузинській мовах, тексти адрес відправлених студентами, робітниками та іншими місцевими грузинами на ім'я ювіляра.

Після закриття «Просвіти» одеські українці були змушені відкрити більш скромний за своїми завданнями «*Одеський Український клуб*» (мав власне приміщення за адресою: будинок Мартинової, № 25, на розі Преображенської вулиці та Соборної площі). На одному з музичних концертів, влаштованих клубом у 1912 році, співала грузинська солістка Гегобаридзе.

В програму **традиційних грузинських вечорів**, які організовували впродовж перших двох десятиріч ХХ ст. здебільшого одеські грузинські студенти, був включений гопак.

З боку українців найбільш тісні взаємини з грузинами підтримували лідери української громади **І. Бондаренко**, **Володимир та Дмитро Сигаревич**, **В. Пашенко**.

Один з найяскравіших проявів позитивного ставлення одеських грузинів до українців був зафіксований у 1908 р. У 1907–1908 рр. в Новоросійському університеті вперше в історії України

Оголошення в одній з одеських газет 1914 року про 8-й грузинський вечір

І. Бондаренко

О. С. Грушевський прочитав студентам лекційний курс українською мовою. Це викликало роздратування в чиновників та шовіністичної професури. На Раді професорів було висунуто провокативне та дискримінаційне для О. Грушевського питання: чи має він отримати платню за свої україномовні лекції, чи лише за російськомовні? Перемогли голоси 19 професорів-українофобів, яким проте протиставили свої голоси аж 14 профе-

сорів. Серед професорів, які голосували за винагородження україномовних лекцій українського історика був видатний грузинський хімік **Петре Григорович Мелікішвілі**.

Серед лідерів грузинського земляцтва найбільш тепло до української культури ставився **історик та громадський діяч С. Аваліані**. В лютому 1914 р. на сторінках газети «Одеський листок» він опублікував велику статтю про Т. Шевченка, сповнену глибокою повагою до українського народу і його генія. Зокрема, автор відзначав народний, національний, і водночас всесвітній характер поезії Т. Шевченка, трагізм його долі, в якій «особисті нещастя з'єднувалися із сумом про нещастя народу». Стаття закінчувалася проникливими словами: «нет не угас живой дух народный, прошел и проходит он все теснины и не погаснет живая народная сила, вскормившая и спившая великого своего сына и если масса сегодня коленопреклоненно не опустится перед памятью му-

ченика, то в сердцах своих каждый вспомнет великого печальника за правду и истину и искренней внутренней слезой покроет память того, с кем вместе в один голос и в одну душу будем молить:

А всім нам в купі на землі

Єдинодуміє подаї

І братолюбіє пошлі!

И вместе смучеником будем верить,

что недалек тот час,

когда можно будет

сказать:

І о диво! Трупи встали

І очи розкрили

І брат з братом об-

нялися

І проговорили

Слово тихої любови

На віки і віки»

В. Сигаревич

В інших статтях **С. Аваліані** проводив паралелі з боротьбою грузинського та українського народів за свої національні права, ставив за приклад український кооперативний рух, який вирішував економічні та національні завдання. У 1905 р. разом з одеським громадівцем **Дмитром Сигаревичем** він боровся проти російських шовіністів у галузі освіти. Після трагічної загибелі у 1911 р. І. Бондаренка С. Аваліані єдиним з позаукраїнського середовища одеситів відгукнувся некрологом на його смерть. У 1915 р. грузинський діяч підтримав прагнення групи українських кооператорів публікуватися в журналі «Южный кооператор» українською мовою. Водночас він різко засудив противників цієї ініціативи.

На початку 1910-х років спалахнула резонансна полеміка між одним з лідерів одеських українців С.П. Шелухіним та німецькими колами Одеси. Український діяч багато в чому справедливо дорікав останнім у потуранні політиці російсько-імперського уряду, спрямованій на позбавленні землі українських селян. В одній з рецензій на сторінках «Известий Одесского Библиографического общества при Новороссийском университете» С. Авалиани фактично підтримав позицію українського діяча.

С. Авалиани з натхненням сприйняв Лютневу революцію 1917 р. Велике враження на нього справила багатотисячна українська маніфестація на Казанській площі у Петрограді. Грузинський історик чергового разу продемонстрував своє позитивне ставлення до українців: «старий, вільний дух козацтва, сильного своєї непокірливості перед гнітом та зовнішньою силою пролунав у цій вражаючій маніфестації. Така потужна сила пролунала у промовах, така глибока віра та любов до національних святощів, що ця маніфестація пролунала чудовим аккордом до всього святкового настрою. Картина з тих, які не лише не забуваються, але говорять та переконують багатьох у багато чому». На думку Симона Лукича, Україна має виборювати перетворення Російської імперії на федерацію вільних народів. Він стверджував, що російська влада сторіччями переслідувала підвладні народи, зокрема українців та грузинів, які інтенсивно русифікувалися, підпадали під сильний вплив російської культури. «Однак, живий національний дух, внутрішньої почуття, сильне своїми не матеріальними, а духовними зв'язками, не вмерло, воно збереглося й живе, як творча сила», – підкреслював С. Авалиани. Натомість один з лідерів українського національного руху в Одесі М. Слабченко ставив за приклад українцям публікації С. Авалиани з обґрунтуванням незалежності Грузії, як вдалу спробу популярного ознайомлення з національним рухом свого народу. Окрім цього, інтерес в одного з лідерів української громади Одеси П. Клепацького викликала брошура грузинського єпископа Кіріона.

Ця публіцистична діяльність підготувала сприятливий ґрунт для практичної співпраці між українцями та грузинами у переламні революційні роки. У 1918 – 1920 рр. Одеса перетворилася

в найбільший центр відправлення демобілізованих грузинів на Батьківщину. Цю непросту акцію уможливили гарні відносини між грузинськими дипломатами й українськими органами влади. У серпні 1917 р. комітет Грузинського військового союзу звернувся по телеграфу до Української Центральної Ради з проханням проінформувати воїнів-грузинів на території України про запланований на 22 серпня в Тифлісі Всеросійський з'їзд воїнів-грузинів. Мала Рада ухвалила, щоб ці повідомлення були опубліковані в газетах.

Зображення С. Авалиани в одній з одеських газет

У січні 1918 р. при Українській Центральній Раді була заснована посада **комісара у військових справах Грузії**. 13 січня 1918 р. представники спеціальної комісії із представників Української Центральної Ради та грузинського військового секретаріату підписали проект договору. Уряд Української Народної республіки визнав **Грузинський військовий секретаріат** повноважним органом Національної ради Грузії, грузинські військові підпорядковувались комісаріату, якому дозволялося формувати з них військові частини для відправлення до Грузії. У Києві були сформовані вірменський та **грузинський військові загони**. У березні 1918 р. представники вірменів і грузинів підняли питання про повернення

загонів на Кавказ. Рада народних міністрів дозволила їм подальше формування й відїзд на Батьківщину, але без зброї.

Справу налагодження гарних відносин між українськими та грузинськими військовими в Одесі полегшувала та обставина, що один з командуючих одеськими українськими військовими формуваннями у 1917 – на початку 1918 рр. був грузин по матері, уродженець Тифлісу, георгіївський кавалер, **Михайло Володимирович Омелянович-Павленко**. Серед лідерів українського національного руху в Одесі панувало прихильне ставлення до Грузії. Наприклад, **Михайло Гордієвський** пропонував створити східноєвропейську федерацію в складі України, Грузії, Білорусі, Литви, Криму, Дону та Кубані.

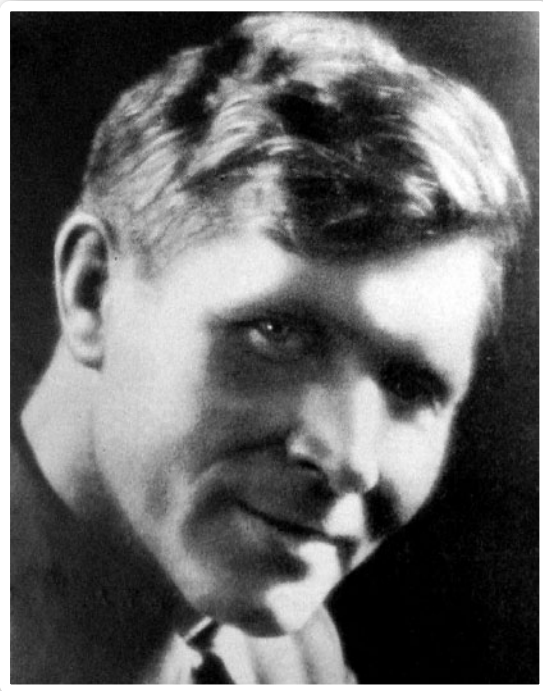
Організація в Одесі **грузинських загонів** і транспортування їх до Грузії ускладнилися внаслідок встановлення в Одесі влади більшовиків. Однак у березні 1918 р. до влади повернулася Українська Центральна Рада, представники якої підтвердили своє колишнє сприятливе відношення до національних інтересів грузинів. 20 березня 1918 р. головний комісар Української народної республіки С. Комірний підписав наказ, згідно з яким усі військові формування повинні були роззброїтися. Дія наказу не поширювалася лише на українські, польські, грузинські та мусульманські війська, а також міську міліцію. Через кілька днів під час зустрічі з представниками грузинського комісаріату С. Комірний пообіцяв вжити всіх заходів для охорони майна, недоторканості особи, збереження прав усіх національностей Грузії та з першою нагодою надати транспорт. У Київ виїхала спеціальна делегація на чолі з Джугелі та Когонашвілі з метою з'ясувати ставлення уряду України до національної політики на півдні України.

У серпні 1918 р. з Тбілісі в Київ відправилася дипломатична місія Грузії на чолі з юристом, членом грузинського парламенту **Віктором Васильовичем Тевзая**. Мета місії полягала у встановленні дипломатичних, торгово-економічних та культурних відносин з Українською Народною Республікою. На початку вересня 1918 р. у Києві, після переговорів з урядом, почало функціонувати **дипломатичне представництво Грузії**, послом призначений *В. Тевзая*,

його заступником – *Д. Вачейшвілі*. В. Тевзая уклав з українським урядом кілька міждержавних договорів політичного та економічного (торговельного й фінансового) характеру. Одеса була важливим дипломатичним центром у зв'язку з регулярним відвідуванням міста дипломатами. У липні 1918 р. Одесу відвідав Д. Вачейшвілі. У лютому 1919 р. в Одесі проїздом з Вінниці до Тифлісу зупинялось українське посольство в Грузії з 19 осіб на чолі з Л. Лесняком.

Яскравим епізодом в історії подальшої співпраці між українським та грузинським національними рухами були роки Другої світової війни. З 1943 р. Українська Повстанська армія (УПА), що виборювала незалежність України, організувала друкування листівок для грузинських вояків німецької армії грузинською мовою в підпільних друкарнях Одеси, які мали відповідний шрифт. Листівки містили звертання до героїчного минулого грузинів, закликали до боротьби проти московського імперіалізму та пояснювали, що німецький імперіалізм теж не принесе звільнення. Тому УПА радила «не вмирати за імперіалістичні плани Гітлера», а зі зброєю в руках переходити на сторону УПА та спрямовувала на спільну боротьбу проти сталінізму, ставлячи його в один ряд з фашизмом. Пропагандистські акції УПА увінчалися успіхом і грузинські легіонери, разом з представниками інших народів СРСР у великій кількості поповнювали лави УПА. Вже у сучасні часи накопичений досвід співпраці дався взнаки. Під час агресії Росії в Грузію влітку 2008 р. у мітингах на підтримку Грузії взяли участь представники українських патріотичних партій. Зокрема, наслідком цих вчинків українців щодо його Батьківщини була заява Генерального консула Грузії в Одесі **З. Квачадзе**: «*я патріот як своєї країни, так і України*».

Яскравими прикладами співпраці українців та грузинів у сфері культури є діяльність в Одесі видатних грузинських митців **Івана Петровича Кавалерідзе** (по лінії матері він був українець) та **Вахтанга Івановича Надірадзе** (псевдонім «**Бронський**»). У 1928 – 1933 рр. І. Кавалерідзе працював *режисером Одеської кінофабрики*, користуючись підтримкою її директора українця **Павла Федоровича Нечеси**. У 1929 р. І. Кавалерідзе поставив фільм «*Злива. Офорти до історії гайдамаччини*», який донині вважається одним з найцікавіших, але й самих суперечливих досягнень німого українського кіно. Фільм був поставлений під впливом першої редакції вистави Л. Курбаса «Гайдамаки» у театрі «Березіль».

І. Кавалерідзе (1928 р.)

У «Коліївщині» (23 жовтня 1933 р. випущена на екран) операторську майстерність продемонстрував **М. Топчий**, яскравість та національний колорит забезпечила художник **Майя Симашкевич**.

Блискучим був акторський ансамбль фільму: **Лесь Сердюк**, **Іван Твердохліб**, **Мар'ян Крушельницький** та інші. Робота з І. Кавалерідзе в Одесі залишила глибокий слід у долях його молодих українських колег. **П. Масоха** згадував з якою цікавістю, повагою, інтересом бігали на зйомках «Зливи»

працівники кінофабрики подивитися на зйомки І. Кавалерідзе. Режисерів цікавила композиція кожного кадра, де помітним був смак справжнього художника. Для вже згаданого М. Топчія процес зйомок «Зливи» був справжнім творчим пошуком та святом. Він згадував, що «всі труднощі не гасили, а розпалювали справжнє творче горіння та ентузіазм знімальної групи, об'єднаною єдиною метою – як можна яскравіше відтворити на екрані трагічні події Коліївщини. Екранні образи, створені Кавалерідзе, були завжди філософськи осмисленими, піднімали величезні шари соціальних, національних та «вічних» проблем – життя та смерті, любові та ненависті». Режисера-початківця **Т. Левчука** вразила доброзичлива атмосфера на студії під час зйомок «Коліївщини». Усі групи заздалегідь знали, що вони мають робити в кадрові у будь-яку хвилину, складні пересування відбувалися чітко та організовано. Під час зйомок «Коліївщини» **І. Кавалерідзе** зустрів свою майбутню дружину українку

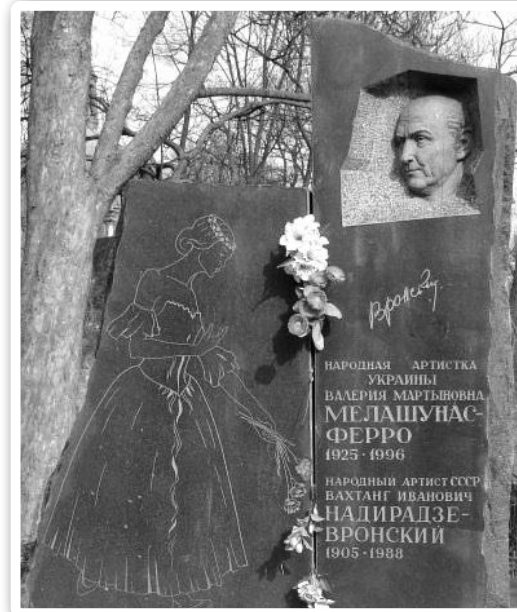
Надію Капельгородську (1904-1984), доньку розстріляного у 1938 р. українського поета та сатирика.

В. Надірадзе (Вронський) у 1940–1941 рр. та 1945–1954 рр. працював головним балетмейстером *Одеського театру опери та балету*, сприяючи розвитку українського мистецтва. Під керівництвом грузинського балетмейстера Одеський театр першим поставив оперу «*Севастопольці*» М. Ковалюка, балети «*Лілея*» К. Данькевича та «*Олеся*» Є. Русінова.

Важливою подією

в історії українсько-грузинських культурних взаємин на сучасному етапі було видання з 2000 по 2007 рр. першої в історії грузинської діаспори Одеси **газети «Нова Грузія»**. В газеті друкувалися статті українською мовою, зокрема, Рауля Чилачави, вірш Акакія Церетелі в перекладі на російську мову українського поета М. Бажана. У 2006 р. газета була нагороджена дипломом III ступеня на VII Всеукраїнському конкурсі «Українська мова – мова єднання» у номінації «На очах у всього світу» за публікації, присвячені року Грузії в Україні.

Іншими помітними культурними акціями була подорож у травні 2007 р. *українців на козацькій чайці «Спас» до Грузії та назад*, задля привітання грузинського народу з Днем незалежності (Генеральний консул Грузії в Одесі З. Квачадзе проводжав та зустрічав українських друзів, нагородивши їх почесними грамотами) та проведення 24 березня 2008 р. в Одесі музичного фестивалю імені

В.Надірадзе (Вронський) разом з дружиною похований на Байковому кладовищі (м. Київ)

П. Столярського, на якому гран-прі здобула учасниця з Грузії, вихованка студії Майї Датунашвілі, чотирнадцятирічна Нато Джаошвілі за виконання пісні українською мовою.

Як свідчать демографічні матеріали, україно-грузинські зв'язки зачіпали не лише елітарну сферу. *На більш масовому рівні спостерігалося перейняття представниками південноукраїнської грузинської діаспори елементів української культури, а іноді й навпаки.* Якщо перепис населення 1926 р. зафіксував лише двох грузин Одещини, які назвали своєю рідною мовою українську, то перепис 1959 р. – 23, 1979 р. – 135 (з іншого боку, 42 українця в Одеській області володіли грузинською мовою). За даними першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. 4,1 % грузинів Одеської області вважали своєю рідною українську мову.

Отже, впродовж декількох сторіч в Одесі, зусиллями багатьох українців та грузинів, накопичено **великий потенціал україно-грузинської дружби**, завдяки якому представники титульної нації отримали можливість долучитися до надбань однієї з найсвоєрідніших світових культур, а представники грузинської діаспори – здобути своє гідне місце серед народів Одещини. Існують всі підстави спрогнозувати, що надалі ця дружба буде міцнішати, адже одеських українців та грузинів зближує не лише позитивний історичний досвід, але й багато спільних рис у баченні геополітичних реалій, інтересах збереження та розвитку власних культур у далеко не завжди сприятливих обставинах.

Олександр Музичко

PRAETER LEGENDS

(Доповнення до сказаного)

Роботи переможців творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді»

Додатковим просвітницьким сегментом проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності», було проведення творчого конкурсу «Традиції добросусідства очима молоді». Основною метою конкурсу було підвищення обізнаності молоді щодо традицій добросусідства Одеського регіону, сприяння розвитку міжетнічної толерантності та терпимого співіснування представників різних етносів та культур, надання можливостей шкільній та студентській молоді реалізувати власні творчі здібності.

Завданнями конкурсу було:

- виявити рівень художнього та публіцистичного відображення в молоді традицій добросусідства Одещини;
- взаємно збагатити молоде покоління спільними історичними традиціями;
- виховати в молоді міжетнічну толерантність та повагу до національної самобутності, культури та історії інших народів;
- сформувати в молоді ціннісні орієнтації, необхідні для життєдіяльності та життєтворчості в сучасному полікультурному середовищі, розвинути почуття відповідальності за спільне майбутнє.

До участі в конкурсі було запрошено учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також студентів вищих навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації (індивідуально або в складі групи).

Конкурс проводився у *двох номінаціях*:

- малюнки, фотографії, плакати, графіка, живопис, колажі, карикатури, ескізи тощо. Роботи виконуються в довільній техніці, в повнокольоровому, чорно-білому або іншому вигляді. Роботи подаються на паперових носіях форматом А4 або А3, або електронний варіант роботи у форматі JPG з розширенням 300 пікселів для повнокольорового варіанту і 600 – для чорно-білого (розмір файлу – до 2 Мб).

- вірш, есе, твір, історія тощо, написані українською чи російською мовами (не більше 2 сторінок формату А4, шрифт Times New Roman, 12 кегль, інтервал 1,5).

Згідно з вимогами конкурсу, конкурсні роботи повинні бути присвячені тематиці **мирного, терпимого та толерантного співіснування представників різних національностей, етносів та культур Одеської області, їх взаємним культурним та історичних зв'язкам, співпраці і взаємодопомозі в усіх сферах життя (захист батьківщини, розвиток промисловості, культурне співробітництво, державне будівництво, освіта та наука тощо).**

З більше ніж 35-ти конкурсних робіт, конкурсною комісією проекту «Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності» було обрано трьох переможців в кожній номінації, а також надано один спеціальний приз.

В **номінації «Малюнки»** 1 місце отримала *Семко А.* (Одеський технікум залізничного транспорту, малюнок «Одеський дворик»), 2 місце отримала *Соколова Г.* (Одеська загальноосвітня школа №5 I-III ступенів, малюнок без назви), 3 місце отримала *Деде К.* (ЗОШ №3 I-III ст., м. Білгород-Дністровський, фотографія «Дружба»).

В **номінації «Твори»** 1 місце отримала *Ганчук М.* (Гімназія №7, м. Одеса, вірш «Одеса – спільний дім наш»), 2 місце отримала *Рустамова Зарема та Лейла* (ЗОШ I-III ст., с. Яковлівка Роздільнянського району, твір), 3 місце отримала *Цап В.* (Татарбунарський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I-III ступенів-гімназія», м. Татарбунари, твір «Добрі сусідські відносини»).

Спеціальний приз від партнера Одеської обласної організації ВГО «Комітет виборців України» – Східноєвропейського демократичного центру (Польша, Варшава) отримала *Молодова О.* (Гімназія №7, м. Одеса, вірш «Польша – Україна: історія єдина»).

КОНКУРС
творческих работ
среди школьной и студенческой молодежи Одесской области
«Традиции добрососедства глазами молодежи»

Тематика:
мирное, терпимое и толерантное сосуществование представителей различных национальностей, этносов и культур Одесской области, их взаимные культурные и исторические связи, сотрудничество и взаимопомощь во всех сферах жизни (защита Родины, развитие промышленности, культурное сотрудничество, государственное строительство, образование и наука, прочее).

Номинация 1:	Номинация 2:
рисунки, фотографии, плакаты, графика, живопись, коллажи, карикатуры, эскизы, прочее.	скульптурные работы, эссе, сочинения, прочее.

Условия:

- § участниками могут быть учащиеся 8-11 классов общеобразовательных учебных заведений, а также студенты высших учебных заведений 1-2 уровней аккредитации (индивидуально или в составе группы).
- § работы должны соответствовать тематике конкурса, быть индивидуальными и выполненными с соблюдением технических требований конкурса;
- § каждая работа должна сопровождаться предоставлением анкетных данных;
- § при оценивании работ преимуществом является творческий и инновационный подход, наличие конкретной идеи, полнота и доступность ее выражения, опрятность и мастерство исполнения работы.

Победители конкурса будут отмечены грамотами и ценными призами.
Конечный срок предоставления работ на конкурс: _____
Работы принимаются по адресу _____

За дополнительной информацией обращайтесь _____

*Гапчук Маргарита,
учениця 4(8)-А класу
Одеського НВК «Гімназія №7 – спеціалізована школа I ступеня
з поглибленим вивченням англійської мови»*

Одеса – спільний дім наш

Шановні одесити, улюблені сусіди!
Одесу – спільний дім наш – нехай минають біди.

Хай межі та кордони, єднаючи, зникають,
Законів заборони від війн оберігають.

Менталітети різні, традиції та мови,
Але до розуміння народи вже готові.

Хай діти гір – грузини – всміхаються частіше,
А працелюбні німці співають все гучніше.

Гостинні українці борщем всіх почастують,
Оптимістичні греки сиртаки подарують.

Нехай своїм талантом євреї славлять місто,
І хай дзвенить у танці болгарочок намисто.

Просте російське слово великої культури
Зуміє подолати всі міжетнічні мури.

Вже понад двісті років Одеса всіх єднає:
Дітей народів різних, як рідних, пригортає.

Якщо сусід з сусідом живуть у мирі й згоді,
Сусід рідніше брата – так кажуть у народі.

Нехай же дружба в серці міцніше щогодини,
Наповнює чуттям нас єдиної родини.

*Рустамова Зарема, Лейла,
учениці 10 та 8 класу відповідно
ЗОШ I-III ст. с. Яковлівка Роздільнянського району*

Далеко – далеко у поднож'я небес
Стоит Дагестан – вершина чудес
Земля, породившая мудрость веков
Родина наших великих отцов.
А там в далеке у горных вершин
Несет дагестанка с водою кувшин.
Старик-аксакал нахмурил свой взор,
Глядит как в танце, текут слезы гор.
Джигит удалой с кинжалом в руке,
Скачет на грозном своем скакуне.
Тебе поклониться хочу Дагестан
За то, что родиной нашею стал!
От горных снегов – до морских непогод
Мы, дагестанцы, единый народ!

Расул Гамзатов

«Не шукай обітованих країв, вони там, де ти народився», – говорить східна мудрість. У кожного з нас своя рідна земля, свій осередок. Для мене і моїх земляків це високогірне селище міського типу Куруш, яке знаходиться в республіці Дагестан. Сміт Куруш, розташоване на висоті 2465 метрів над рівнем моря, офіційні довідники образно називають цей населений пункт дахом Європи, екзотичним аулом Кавказу. Ось він: високо-високо піднявся на самий гребінь гори; насуваючись дахом на дах, стоять саклі. Це і є славетний Куруш, з якого в 1977 році приїхали до Одеси чотири брати – Расім, Арсен, Раджедін, Суледін Рустамови.

Кожен з них вступив до Одеського сільськогосподарського інституту. Після навчання почали займатися своєю справою. Старший брат, Рустамов Расім, після закінчення навчання отримав направлення до села Гаївка Роздільнянського району Одеської області. Був головним зоотехніком колгоспу ім. Петровського. Там зустрів свою долю - покохав українську дівчину Аллу. Коли Расім Тагірович обжився на новому місці, то до нього у Гаївку переїхали жити і троє

братів. Адже так заведено у нас на Кавказі, що рідні мають допомагати один одному, підтримувати у важку хвилину. Тим більше разом було легше пережити розлуку з Батьківщиною. Так і зажили чотири брати в українському селі на Одещині.

Другий брат, Рустамов Арсен Тагірович, після закінчення інституту здобув спеціальність агронома. З 1984 року до 1985 працював головним агрономом по зерновиробництву колгоспу ім. Петровського. У радянські часи колгосп славився тваринницькою галуззю: розведенням великої рогатої худоби та вівчарством. До речі, успіхи у вівчарстві пов'язані з традиціями, які привезли з собою з Кавказу брати Рустамови. В березні 1985 року був обраний на виборчу посаду – головою Гаївської сільської ради. На цій посаді він вже 26 років! І за цей час він покращив умови життя односельчан. Люди різних національностей його поважають та вкотре висловлюють свою довіру. Третій наш дядько, Рустамов Раджедін, також закінчив Одеський сільськогосподарський інститут. Зараз він займається приватним підприємництвом. Відкрив кафе-бар у селі Ангелінівка. Найменший брат – наш батько Рустамов Суледін, теж працював у колгоспі ім. Петровського. Зараз у співпраці з братом Раджедіном займається підприємницькою діяльністю.

Село, в якому ми проживаємо, називається Гаївка. Тут мешкає 650 чоловік. Більшість жителів раніше працювали в колгоспі ім. Петровського, а також займалися землеробством та скотарством. На сьогоднішній день люди займаються городництвом, вирощують розсаду овочів та різні культури: помідори, перець, баклажани. Після того, як колгосп реорганізували, роботи в селі майже немає, тому більшість населення і займається городництвом.

Можна сказати, що завдяки природним умовам у нашій місцевості людей різних національностей і культур об'єднало спільне заняття. Наше село багатонаціональне, в ньому проживають такі нації: гагаузи, лезгини, молдовани, росіяни, цигани та українці. Живемо ми всі дружно, поважаючи один-одного.

У кожної нації своя культура, традиції, кухня, звичаї, мова, свята та одяг. Ми, навіть не помічаючи цього, обмінюємося своїми традиціями. Наприклад, ми, лезгинська родина, залюбки готуємо український борщ та млинці. А односельці полюбляють смакувати наші національні страви: «аш» (що в перекладі на українську означає плов), а також чуду, дулму та манти. Ще наша родина охоче

святкує українські свята, хоч вони багато в чому відрізняються від наших.

Наприклад, наш Новий рік ми святкуємо 21 березня. За традицією ми збираємося родиною та розпалюємо велике багаття. Через яке ми усі по черзі стрибаємо по три рази, бажаючи усім добра. До нас часто приєднуються й разом з нами також стрибають наші сусіди.

З цієї розповіді ми можемо зробити висновок, що у селі Гаївка ми чуємося як удома. Ми з сестрою народилися вже в Україні. У нас багато друзів і ми ніколи не замислювались над питанням, якої вони національності. Ми ходимо до української школи, добре володіємо державною мовою. І коли їдемо до себе на Батьківщину, у Дагестан, то вже через кілька днів сумуємо за селом та односельцями.

*Цап Віра,
Татарбунарський навчально-виховний комплекс
«Загальноосвітня школа I - III ступенів гімназія»,
учениця 10-В класу*

Добрі сусідські відносини – це не лише показник гарного виховання, а й умова, яка може забезпечити щастя вашій родині.

Останній часом громадськість дедалі частіше почала звертати увагу на проблеми, які виникають в зв'язку з конфліктами сусідського спілкування. Спілкування між людьми різних національностей інколи приносить небажані наслідки, тому що люди не завжди розуміють одне одного. Непорозуміння і сварки можуть виникати як на побутовому так і на релігійному та расовому ґрунті.

У нашому районі на протязі довгих років проживають люди різних національностей. Однак час від часу і у нас трапляються конфлікти між сусідами. Зазвичай, – це дрібні сварки, але іноді трапляються справжні сутички. Звичайно, що кожна людина хоче жити в спокої, але коли трапляється така ситуація, то громадськість вимушена втрутитись у неї, адже від цього залежатиме порядок у суспільстві. Такі непорозуміння нічого доброго не приносять, а лише погіршують відносини між людьми, а крім того дорослі залучають до них підлітків та дітей, які страждають від непорозумінь між дорослими. Саме такі діти згодом і проявляють жорстокість не лише до сусідів, а й до своїх родичів, тому батькам варто добре подумати перш ніж дозволяти дітям брати участь у таких конфліктах. Але, як відомо, кожна медаль має дві сторони, так і в цьому випадку не можна сказати, що відносини між людьми залежать лише від мови їхнього спілкування, адже своє життя кожна людина будує самостійно, як і буде свої відносини з оточенням і, в першу чергу, з сусідами.

У своєму виступі я хочу зробити акцент саме на тій стороні, яка виникає під час спілкування між людьми різних національностей і приносить в наше суспільство взаєморозуміння. На мою думку, не має значення, якою мовою розмовляє людина чи якого вона віросповідання, головне щоб люди розуміли одне одного і не прагнули поставити себе вище тієї людини, яка чимось відрізняєть-

ся від інших. Толерантність і вихованість допомагають людині стримати себе в тій чи іншій ситуації, якщо вона вимагає залишатися ввічливим навіть до тієї людини, яка своєю поведінкою чи словами могла образити співбесідника. Такі якості кожен із нас повинен проявляти щодня, а особливо під час спілкування з сусідами, тому що саме вони приходять нам на поміч першими, коли трапляється якесь лихо. З давніх-давен українці намагалися будь-що залишатися в добрих стосунках з сусідами, тому що знали просту життєву істину: сьогодні допоможеш ти, а завтра – тобі. Дуже часто людина опиняється на чужині, де нема жодного знайомої і близької людини. У такій ситуації багатьом допомагали сусіди, які відгукувалися на чуже горе і не залишалися осторонь. Такі життєві ситуації інколи вражають, і ми просто не можемо повірити в те, що стороння людина дійсно на таке здатна, але, на щастя, такі випадки ще існують. Добрі сусідські відносини в наш час збереглися в селах, де люди продовжують шанувати народні традиції і завжди допомагають одне одному. Саме там народна культура збагачується і продовжує розвиватися, як розвивалася на протязі багатьох століть.

Випадки добросусідства – гарний приклад для всього суспільства, але все ж таки ми не можемо не звертати уваги на ті проблеми, які виникають у зв'язку з сусідським спілкуванням. На сьогоднішній день не лише сусіди, а й навіть родичі не завжди підтримують гарні стосунки. В суспільстві відбуваються зміни моральних норм, що в свою чергу негативно впливає на його розвиток, адже люди намагаються якнайшвидше їх пристосувати до свого життя. В такій ситуації стають зрозумілими не лише погані відносини між сусідами, а й між родичами. З роками кожен намагається обмежити коло свого спілкування, тому що, отримавши певний життєвий досвід, людина розуміє, що не варто довіряти оточенню.

Якщо вам не доводиться сваритись зі своїми сусідами, то ви можете вважати себе цілком щасливою людиною, тому що вам не доводиться щодня з'ясовувати з ними стосунки, ідучи на роботу або повертаючись додому, а це, як відомо, уже покращує настрій (люди котрим довелося так жити мене зрозуміють). Зазвичай конфлікт виникає дуже несподівано і зрозуміло, що людина морально до нього не готова, а це, як відомо, негативно може позначитись на її здоров'ї, тому понад усе залишайтеся спокійними і пам'ятайте, що конфлікт не допоможе покращити ситуацію, а навпаки її по-

гіршить. Конфлікти, які виникають на побутовому рівні дуже легко вирішуються, але якщо сварки мають інший характер, то вам варто прийняти всі необхідні міри в межах закону, щоб захистити права своєї родини. В першу чергу, спробуйте поговорити з сусідами, але якщо розмова не допомогла і конфлікти продовжуються, прийміть найбільш оптимальні міри для її вирішення. Я вважаю, що конфлікти між сусідами виникають, в першу чергу, тому що одна зі сторін починає нехтувати правами іншої, що викликає обурення і стає причиною сварок. Людина повинна вчасно реагувати на ту ситуацію, яка складається між нею та її сусідами, щоб прийняти необхідні міри і забезпечити спокій своїй сім'ї. Наостанок я хочу згадати про те, що людські стосунки – складна річ, але вона може бути такою ж простою, якщо людина цього забажає і спробує поставити себе на місце іншої людини. Гадаю, що кожен повинен пам'ятати це просте правило, і тоді, можливо, стосунки не лише між сусідами, а й між родичами стануть кращими.

*Молодова Олександра,
учениця 6(10)-Е класу
Одеського НВК «Гімназія №7 – спеціалізована школа І ступеня
з поглибленим вивченням англійської мови»*

Польща-Україна: історія єдина

Квітує рідна Україна,
Красуня – Польща розцвіла,
Але сім'я слов'ян єдина
На завжди дружною була.

Історія нас вчить багато,
Що краще для сусідів - мир,
Але йдемо ми через втрати,
Мов хворії на слух і зір.

Сусідка Польща – родовита,
Пройшла вона нелегкий путь,
А Україна – гордовита,
Та мову спільну не знайдуть.

Русь Київська то процвітала,
То за татарів пала ниць.
Річ Посполита увібрала
Землі української міць.

Народи унія з'єднала,
Дала притулок й спокій всім,
Праобразом сусідства стала,
Сьогодні маєм Євродім.

В походи козаки ходили,
Щоб захищати честь свою,
І шаблі гострії дзвеніли
Козака й шляхтича в бою.

А то поляк і українець
Були рідніше за братів –
І Сагайдачний вів разом їх
Супроти турків-ворогів.

Мазепа і Богдан Хмельницький
Освіту в Польщі здобули.
Шляхетність, розум, слову вірність
На Україну принесли.

А Коліївщина кривавий
Залишила на серці слід,
Бо гайдамаки нам на славу –
Розбрату несли гіркий плід.

Та бездержавності кайдани
Обидві посестри вдягли,
І Польщі, й України рани
Вогнем безправності пекли.

Тож поки панство й шляхта знову
Ділили владу, землю, світ,
Народ був у душі готовий
З'єднатися довіку літ.

І Україна народила
Талант Шевченка – Кобзаря,
У скруті словом обігріли
Поляки-друзі бунтаря.

Поет-поляк Міцкевич Адам
Віршами час випереджав.
За думи вільні через зраду
Із Польщі вигнання пізнав.

І України дім гостинний
Поетові розраду дав,
В Криму, Одесі і столиці
Він ностальгію лікував.

Поляк Коперник шлях зірковий
В науці і в житті проклав,
А Корольов по сліду тому
Космічній корабель послав.

Сумних і світлих віх чимало
В історії обох країн.
Але це нас не роз'єднало,
Підняло дружбу із руїн.

В часи минулі наші предки
На шаблі чисту воду ляли
В знак щастя, миру і братерства –
І ми сьогодні рідні стали.

**Склад
Ради представників національно-культурних
товариств Одеської області при управлінні
у справах національностей та релігій
Одеської облдержадміністрації**

№	Товариство	Голова	Телефони	Адреса
Всеукраїнські об'єднання				
1	Асоціація корейців України по сприянню об'єднанню Кореї	Кім Єн Сунь	0505053433	65074 м. Одеса, вул. Академіка Філатова 49, кв.99
2	Всеукраїнська національно-культурна молдавська Асоціація	Фетеску Анатолій Семенович	7283747	65107 м. Одеса, вул. Канатна 83, каб. 1115 fetesku@mail.ru lucafarul@neo.od.ua
3	Асоціація болгар України	Кіссе Антон Іванович	7226404	65026 м. Одеса, вул. Віце-Адмірала Жукова, 9 www.abuodes.org.ua dragneva@gbg.bg
4	Всеукраїнська громадська організація «Конгрес болгар України»	Грамастик Юрій Іванович	392901	65044 м. Одеса, пр.Шевченка, 4д gergik@ukr.net
Обласні об'єднання				
5	Одеська обласна регіональна організація Конгрес азербайджанців України	Алієв Байрам Ізраїлович	0986531394	65045 м. Одеса, вул. Преображенська, 43 ispbair@mail.ru

№	Товариство	Голова	Телефони	Адреса
6	Національно-культурне об'єднання «Афганська община»	Гарвал Абдул Сатар	0674840815	65125 м. Одеса, вул. Успенська 51, кв.7 gharwall@mail.ru
7	Одеське болгарське дружество	Пінті Петро Георгійович	7226404	65026 м. Одеса, вул. Віце-Адмірала Жукова 9 ubopress@ukr.net
8	Гагаузьке національно-культурне товариство	Волков Петро Георгійович	686202	65043 м. Одеса, вул.Варненська 7-Б birlik@ukr.net
9	Одеський грецький клуб «Еллада»	Папуніді Арістотель Агафангелович	632366	65020, м. Одеса, вул. Базарна 71
10	Одеська громада греків імені Г.Г.Маразлі	Сімвуді Василь Георгійович	372772	65045 м. Одеса вул. Буніна,29 gercyles2004@ukr.net
11	Одеська обласна громадська організація «Товариство індійської культури»	Директор – Друмова Людмила Миколаївна	7983504	65011 м. Одеса, вул, Осипова 9, кв.7 bkludmila@mail.ru
12	Одеське обласне осетинське земляцтво «Алан»	Гулуєв Артур Борисович		65012 м. Одеса, вул. М. Арнаутська 23 guluti@ukr.net
13	Корейське культурне товариство	Кім Едуард Борисович	0503952258	65074 м. Одеса, вул. Ак.Філатова 49, кв.99 kimodessaua@mail.ru http://koryo.com.ua http://koreancenter.org.ua http://www.toradi.kiev.ua

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ

№	Товариство	Голова	Телефони	Адреса
14	Одеське обласне німецьке національно-культурне товариство «Відергебурт»	Круковська Алла Георгіївна	7013512	65023 м. Одеса, вул. Новосельського 68 odwiedergeb@ukr.net
15	Одеський обласний ромський конгрес «Бахтало дром»	Єрмошкін Сергій Миколайович	0679859502	65117 м. Одеса, вул. Канатна, каб. 722 rkoch@bigmir.net
16	Одеське обласне товариство ромської культури «Романі Збора»	Дудучава Жужуна Андріївна	0972200538	65122, м. Одеса, вул. Ак.Корольова 85, кв.85 romanizbora@rambler.ru
17	Громадська організація «Одеська обласна національно-культурна румунська асоціація «Бессарабія»	Президент Попеску Анатолій Семенович	0982095719	Одеська область Ізмаїльський район, с.Утконосівка, вул. Шкільна 7 besarabia@ukr.net
18	Громадська організація «Одеська асоціація африканських біженців»	Вольде Георгіс Хабтаму Атресо	66-39-62	м. Одеса вул. Крилова 11-А
19	Товариство татарської та башкирської культур Одеської області	Булатов Раїль Рафаїлович	665351	м. Одеса, вул. Ген.Петрова 50, кв.84

СКЛАД РАДИ ПРЕДСТАВНИКІВ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

№	Товариство	Голова	Телефони	Адреса
Міські об'єднання				
20	Громадська організація «Національно-культурне об'єднання громадян «Білорусь»	Ковалевич Федір Павлович	390312	65023 м. Одеса, вул. Садова, 16
21	Одеський болгарський культурно-просвітницький Клуб «Огнище»	Костова Дора Іванівна	7283675	65107 м. Одеса, вул. Канатна, 83 каб. 712 roden-kray@neologic.com.ua
22	Громадська організація «Одеська вірменська община»	Тігранян Самвел Ліпоритович		65009 м. Одеса, вул. Гагаринське плато, 5 margtor@yahoo.com
23	Товариство культури «В'єтнам»	Фам Зуй Зуй	7774941	65031 м. Одеса, вул. Промислова, 31
24	Одеська міська організація «В'єтнамське земляцтво»	Нгуєн Ньї Мань	0679400333	65007 м. Одеса, вул. Водопроводна 4а
25	Одеське грузинське національно-культурне товариство «Сакартвело»	Якобішвілі Акакій Бухутієвич	0677456097	65058 м. Одеса, пр-т Шевченка 8-в www.sakartvelo.narod.ru geodance2001@mail.ru
26	Одеська Асоціація «Україна-Ізраїль»	Гутахов Дмитро Ісайович	7253270	65125 м. Одеса, вул. Ришельєвська 35/32, кв. 9

№	Товариство	Голова	Телефони	Адреса
27	Одеське імені А.Міцкевича відділення спілки поляків в Україні	Залуцький Тадеуш Никодимович	0975920786	м. Одеса, Старопорто-франківська, 99 rodzalucki@interia.pl
28	Громадська організація «Руська національна громада м.Одеси «Русич»	Горяїнова-Цурканенко Наталія Вікторівна	0679460805	м. Одеса, Космонавтів 38, кв.13 rusich08@i.ua
29	Одеське міське чеське товариство «Чеська бесіда»	Бовт Євгенія Валеріївна	0675587538	65086 м. Одеса, вул. Дніпропетровська дорога, 2
30	Одеське міське чеське товариство «Чеська родина»	Морозова Надія Володимирівна	548171	65086, м. Одеса, вул. Академіка Заболотного, 51, к.161 cerodina@yandex.ru morozovan@seznam.cz
31	Громадська організація «Комітет Данте Аліґ'єрі»	Ануссі Віктор Анатолійович	7879665	65062 м. Одеса, пров. Педагогічний, 3/2, кв.26 lavita.odessita@mail.ru ladante@rambler.ru
Селищні об'єднання				
32	Німецький культурний Центр зустрічей «Перлина»	Вайсбек Валентина Пантелеївна	0974979691	67554 Одеська обл, Комінтернівський р-н, с. Гвардійське, вул. Миру, 8 weisbekgwardeisk@bk.ru

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Авгитис К. Г. Прогрессивная греческая эмиграция в Одессе (первая треть XIX в.). – К.: Вища школа, 1987. – 42 с.
- Александров Р. Прогулки по литературной Одессе. – Одесса, 1993. – 248 с.
- Антонович М. Права національних меншин в Україні: національне законодавство та міжнародно-правові стандарти // Право України. – 2004. – № 6. – С. 68–74.
- Архитектурные объекты города Одессы и других городов Причерноморья. Конец XVIII – начало XX ст.: Чертежи, планы, рисунки, гравюры, литографии: Каталог / Ред. и сост. В. Ю. Алексеева. – Одесса: ЧПКФ «Хоббит», 2003. – 225 с.
- Атлас Д. Г. Старая Одесса, ее друзья и недруги: эссе. – М.: Ласми, 1992. – 208 с.
- Белоусова Л. Г. Торговый дім грецьких купців «Брати Петрококіно» в Одесі // Міжнародні зв'язки України. Наукові пошуки і знахідки: Міжнародний зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С. 44-50.
- Брыгин Н. Вре́мен стремительная связь: Литературоведческий очерк. – Одесса, 1977. – 223 с.
- Виноградов Ю. Где кредиты, я Вас спрашиваю? (Из истории кредитно-банковского дела в Одессе) // Деловая Одесса. – 1999. – № 28 (30 июля), № 29 (6 августа), № 30 (13 августа).
- Ґерліґі Патриція. Одеса. Історія. 1794–1914. – К.: Критика, 1999. – 386 с.
- Гинзбург С. С. Кинематография дореволюционной России. – М., 1963. – 406 с.
- Голота В. Театральная Одесса. – К.: Мистецтво, 1990. – 115 с.
- Гончарук Т. Г. История Хаджибея (Одессы), 1415–1795: Попул. очерк / [Отв. ред. В. М. Хмарский]. – Одесса: Астропринт, 1997. – 86 с.
- Гончарук Т. Г. Одеське порто-франко: Історія. 1819 – 1859 рр. – Одеса: Астропринт, 2005. – 312 с.
- Госейко Л. Історія українського кінематографа (1896–1995). – К., 2005. – 464 с.
- Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь. – К., 2000. – 488 с.
- Григорий Григорьевич Маразли – меценат и коллекционер/

- Сост. Л. В. Арюнина и др. – Одесса: ОКФА, 1995. – 288 с.
- Губарь О. История Одессы: пленительная и поучительная [электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.odessitclub.org/publications/almanac /alm_31/ alm_31-36.pdf.
- Дерибас А. М. Старая Одесса. Забытые страницы: Исторические очерки и воспоминания. – К.: Мистецтво, 2004. – 416 с.
- Дусман А. М. Помни! Не повтори!. – Одесса: Друк, 2001. – 371 с.
- Евреи Одессы и юга Украины / Авт. сост. Л. Г. Белоусова, Т. Е. Волкова. – Одесса: ООО «Студия «Негоциант», 2002. Кн. I. (кон. XVIII – нач. XX вв.). – 300 с.
- Есть город у моря: Краеведческий сборник / Сост. Ю. А. Гаврилов, Е. М. Голубовский. – Одесса, 1990. – 352 с.
- Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – Нью-Йорк: Сучасність, 1983. – 136 с.
- Життя і герої екрана. Етапи розвитку українського радянського кіно: Нариси / Відп. ред. А. А. Роміцин. – К., 1970. – 239 с.
- Захарова О. Ю. Светлейший князь М. С. Воронцов. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2004. – 312 с.
- Зленко Г. Одесские тетради: Литературоведческие очерки и разыскания. – Одесса, 1980. – 100 с.
- Іжа М. М., Пахомова Т. І., Різникова Я. О. Організаційно-правові засади державного управління. Навчальний посібник. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. – 308 с.
- Имена Одесской киностудии / Сост. Г. Лазарева, В. Миненко. – Одесса, 2003. – 381 с.
- Історія Одеси / Колектив авторів. Голов. ред. В. Н. Станко. – Одеса: Друк, 2002. – 560 с.
- История русской советской литературы / Бахметьева Е. П., Бузник В. В. и др. – М., 1979. – 694 с.
- Історія українського радянського кіно: В 3-х т. / Ред. кол.: Т. В. Левчук (гол.) та ін. – Т. 1. – К., 1986. – 247 с.; Т. 2. – К., 1987. – 215 с.
- Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.
- Каневский А. Теза с нашего двора. – М.: ВКТ-ЗЕБРА Е, 2008. – 256 с.
- Кигитов И. Одесса и её побратимы. – Одесса, 1970. – 168 с.
- Костроменко В. В. В кадре и за кадром. – Одесса, 2007. – 236 с.
- Котлер И. Очерки по истории евреев Одессы. – Иерусалим,

1996. – 204 с.
- Кримські ЗМІ. Мова ворожнечі / Шарапов А., Севостьянова О. та ін. – Симферополь, 2011. – 28 с.
- Кузьминская Е. Г. Маразли: отец и сын. – Одесса: Друк, 2009. – 272 с.
- Ландесман М. Я. Так починалося кіно. Розповіді про дожовтневий кінематограф. – К., 1972. – 146 с.
- Левченко В. В. Єврейський відділ факультету соціального виховання Одеського інституту народної освіти в системі вищої школи УСРР (1920–1930 рр.) // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри / Відп. ред. М. І. Михайлуца. – Одеса, 2007. – С. 267–274.
- Левченко В. В. Еврейское высшее образование в Одессе (1917–1930-е гг.): история, опыт, традиции // Одесса и еврейская цивилизация. Сб. мат. VI межд. науч. конф. // Ресурс доступу: <http://www.migdal.ru/migdal/events/science-confs/6/>
- Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.
- Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46–54.
- Литературная Одесса 20-х годов: Тезисы межвузовской научной конференции, ноябрь 1964 г. – Одесса, 1964. – 59 с.
- Лихачев Д. С. Литература – реальность – литература. – Л., 1984. – 272 с.
- Малинова Г. Л. Дело антисоветской немецкой организации преподавателей Одесского педагогического института (1934 год) // Одеський мартиролог. – Т. 1 / Уклад. Л. В. Ковальчук, Г. О. Разумов. – Одеса, 1997. – С. 710–720.
- Малиновский А. В. Кино в Одессе: Путеводитель по кинотеатрам старым и новым. – Одесса, 2000. – 64 с.
- Марочко В., Хіллаїг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929 – 1941). – К., 2003. – 302 с.
- Мерзлякова С. О. Одеса – член Всесвітньої федерації поріднених міст // Записки історичного факультету. – Одеса, 2003. – Вип. 14. – С. 213–217.
- Міронова І. С. Національні меншини України. Навчально-методичний посібник. – Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2006. – 305 с.
- Музичко О.Є. Грузини у суспільно-політичному та культурно-

му житті Одеси у другій половині XIX – на початку XX ст. (1860-ті роки – 1920 рік) // Причорноморський регіон у контексті європейської політики. – Одеса–Ополе–Вроцлав, 2008. – С. 334-350.

Музичко О. Грузини в Одесі: історія та сучасність. – Одеса: БМВ, 2010. – 292 с.

На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів / За ред. С. Максименка, І. Студеннікова. – К., 2000. – С. 101-114.

Надолішній П. І. Розбудова нової системи врядування в Україні: Етнонаціональний аспект (теоретико-методологічний аналіз) – К.: видавництво УАДУ. – Одеса: «Астопринт», 1999. – 301 с.

Національні відносини в Україні у XX ст.: Зб. док. і матеріалів / Упоряд. М. І. Ланчук (кер.), І. П. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.; Редкол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 590 с.

Немцы Одессы и Одесского региона. Сборник докладов, сделанных на международных научных конференциях в Гёттингене (Германия) / Сост.: А. Айсфельд, Э. Г. Плесская. – Одесса: Астропринт, 2003. – 440 с.

Одесса: Архитектурно-исторический очерк / В. И. Тимофеенко. – К.: Будівельник, 1983. – 160 с.

Одесса: город – агломерация – торгово-промышленный комплекс / Под. ред. О. Г. Топчиева. – Одесса: АО БАХВА, 1994. – 360 с.

Одесса на старых открытках: (книга-альбом) / Авт.-сост. А. А. Дроздовский. – Одесса: МЧП «Эвен», 2006. – 416 с.

Одесса. 1794–1894 / Издание Городского Общественного Управления к столетию города. – Одесса: Типография А. Шульце, 1895. – 836 с.

Одесская область: краткая характеристика региона. – Одесса, 2010. – 22 с.

Одесский немецкий педагогический институт: люди и судьбы // Малинова Г. А. Из-под завесы тайны... – Одесса, 2002. – С. 75–125.

Островский Г. А. Одесса, море, кино: Страницы истории далекой и близкой: Путеводитель. – Одесса, 1989. – 182 с.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР (Ил. Справ.-каталог). В 4-х т. / Редкол.: Н. А. Жариков (гл. ред.) и др. – Т. 3. Львовская область; Николаевская область; Одесская область; Полтавская область; Ровенская область / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. – К.: Будівельник, 1985. – 337 с.

Пилявский В. Зодчие Одессы. Историко-архитектурный очер-

ки. – Одесса-Бостон, 1989–2009. – 210 с.

Письменники Одещини: бібліографічний покажчик / Склали Л. Смичок; відп. ред. Г. Зленко. – Одеса, 1989. – 48 с.

Плаксин С. Коммерческо-промышленная Одесса и её представители в конце девятнадцатого столетия и история развития торговых фирм с приложением адресных сведений. – Одесса: Типография Я. М. Сагала, 1901. – [205] с.

Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803–1920. – Одесса: ТЭС, 1999. – 520 с.

Плисюк И. Одесский милорд // Одесский вестник. – 2011. – №107-108. – С.14.

Подвижники й меценати: Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII-XIX ст. Историко-біографічні нариси. – К., 2001. – 342 с.

Порто-франко (Одесса) [електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

Прошлое и настоящее Одессы: Изд. Одес. гор. аудитории нар. чтений ко дню столет. юбилея г. Одессы (1794–1894) / Сост.: А. И. Кирпичников, А. И. Маркевич. – [Репринт. изд. 1894 г.]. – М.: МАИ, 1991. – 48 с.

Пузырный П. О концепции создания свободной экономической зоны в регионе Нижнего Дуная // Причерноморский регион. – 1998. – № 1. – С. 24-28.

Радишевская Е. Традиция, которую мы потеряли // Слово. – 2006. – № 48. – С. 6.

Різникова Я. О. Одещина: толерантність та міжкультурний діалог // Міграція. – 2010. – № (10) 104. – жовтень. – С. 3.

Різникова Я. Системний підхід як методологія прийняття державних управлінських рішень із проблем регіонального розвитку // Актуальні проблеми державного управління та місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку. Матеріали науково-практичної конференції. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 274-277.

Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края. Ч. I: География, этнография, народонаселение Новороссийского края. – Одесса, 1850. – 386 с.

Сквирская В., Хэмфи К. Одесса: «скользкий» город и ускользающий космополитизм // Вестник Евразии. – 2007. – № 1. – С. 88-117.

Соколовський В. І. Значення Одеського Порто-франко для розвитку міста // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2010. – Вип. 43. – С. 43-54.

Старая Одесса в произведениях графики. Каталог / Сост. Л. В. Фабрика, В. В. Солодова. – Одесса, 1995. – 56 с.

Старая Одесса. Торговля и промышленность: [книга-альбом] / Авт.-сост. А. А. Дроздовский. – Одесса: ВМВ, 2009. – 432 с.

Сто великих одесситов: Биографические очерки / Сост.: А. Либин, Н. Маковец. – Одесса: Optimum, 2009. – 512 с.

Студенников И., Токаренко Е. Регион Украины в Европе регионов. Несколько новых штрихов к портрету Одесской области // Причерноморский регион. – 1998. – № 1. – С. 28-34.

Сурилов А. Фельдмаршал Воронцов. – Одесса: Южная Пальмира, 1993. – 350 с.

Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность. – К., 1999. – 352 с.

Терентьева Н. О., Тищенко Г. Торговий дім «Брати Раллі» (Подвижники й меценати: Грецькі підприємці та громадські діячі в Україні XVII–XIX ст. Історико-біографічні нариси). – К., 2001. – С. 133-141.

Тимофійенко В. І. Зодчі України кінця XVIII – початку XX ст.: Бібліографічний довідник. – К.: НДТІАМ, 1999. – 116 с.

Третьяк А. Система порто-франко в Одессе [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_23/alm_23_6-14.pdf.

Терентьева Н. Зміни в інфраструктурі міста Одеса внаслідок благодійної та громадської діяльності грецьких купців (на прикладі родин Маразі та Родоканакі. XIX ст.) // Історико-географічні дослідження в Україні. Випуск 9. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 439-451. Режим доступу. – <http://www.history.org.ua/JournALL/geo/9/26.pdf>

Терентьева Н. О. Таємне грецьке товариство «Філікі Етерія»: Організаційний та політико-ідеологічний центр підготовки грецької революції 1821–1829 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – 352 с.

Терентьева Н. О. Благодійна діяльність родини Маразі з будівництва та утримання установ Одеси культурно-освітнього напрямку // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інсти-

тут історії України НАН України, 2006. – № 12. – С.183–190.

Уварова О. О. Російська «політика покровительства» щодо греків-емігрантів в кінці XVIII – першій третині XIX ст. (на матеріалах Херонської губернії). – Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. – Одеса, 2007. – 20 с.

Удовик В. А. Воронцов. – М.: Мол. гвардия, 2004. – 413 с. – (Жизнь замечательных людей, Сер. биограф.; Вып. 9).

Феденев Р. К., Якубовский А. П. Первые градоначальники Одессы: Исторический опыт управления городом. – Одесса: ОРИГУ УАГУ, 2002. – 172 с.

Херлихи П. Одесса. История. 1794–1914. – Одесса: «Optimum», 2007. – 576 с.

Херлихи П. Европейский город Черноморья: Статьи об истории Одессы 1794–1914 гг. – Одесса: Оптимум, 2009. – 323 с.

Христенко В. Національно-культурні товариства Одещини: етапи формування // <http://buktolerance.com.ua/?p=1459>

Чарнецкий В. Древних стен негласное звучанье. Сб. ст. / Сост. О. И. Губарь. – Одесса: Друк, 2001. – 162 с.

Чарнецкий В. Королев В. Вдали Италии своей // Одесский вестник. – 29 января 1994 (№ 14). – С. 10.

Черноморская энциклопедия / Авт. и сост.: С. Р. Гриневецкий, И. С. Зонн, С. С. Жильцов; Под. ред.: А. Н. Косарева, А. Г. Костяного. – М.: Междунар. отношения, 2006. – 664 с.

Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. / Вінцовський Т. С., Музичко О. Є., Хмарський В. М. та ін. – Одеса: ТЕС, 2011. – 586 с.

Шимон О. О. Сторінки з історії кіно на Україні. – К., 1964. – 150 с.

Шимон А. А. Страницы биографии украинского кино. – К., 1974. – 152 с.

Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Наталі Яковенко. – К., 2008. – 121 с.

Carmel Gallagher. History Teaching and the Promotion of Democratic Values and Tolerance: A Handbook for Teachers. – Strasbourg: Council of Europe, 1996. – 30 p.

Mazis J.A. The Greeks of Odessa. Diaspora Leadership in Late Imperial Russia. – New York, 2004. – 180 p.

РЕКОМЕНДОВАНІ ВЕБ-РЕСУРСИ

<http://kruk.odessa.ua/> – сайт фонду В'ячеслава Крука «Південна столиця»

<http://history.odessa.ua/> – сайт Одеського історико-краєзнавчого музею

www.misto.odessa.ua – інформаційний сайт Одеси

<http://museum-literature.odessa.ua/> – сайт Одеського літературного музею

<http://www.hristmuseum.com.ua/> – сайт музею «Християнська Одеса»

<http://odesskiy.com/> – інформаційний портал «Одеса від А до Я»

<http://www.odessaonline.com.ua/> – інформаційний портал «Одеса онлайн»

<http://history-of-odessa.narod.ru/> – інформаційний портал «Ось вона, Одеса»

<http://odessa.club.com.ua/> – інформаційний портал «Енциклопедія про Одесу «Одесика»

<http://memory.od.ua/> – інформаційний портал «Пам'ять Одеси»

<http://www.odessatourism.in.ua/> – інформаційний портал «Одеса туристична»

<http://www.odecca.net/> – інформаційний портал «Одеса»

Інформація про авторів

Бринош Ігор — керівник юридичного відділу Одеської обласної організації ВГО «Комітет виборців України», магістр історії.

Гаврада Ігор — доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат політичних наук.

Левченко Валерій — старший викладач кафедри українознавства Одеського національного морського університету, кандидат історичних наук, член Національної спілки краєзнавців України.

Левченко Галина — старший викладач кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Музичко Олександр — доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кандидат історичних наук, доцент.

Петровський Едуард — доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кандидат історичних наук.

Полторак Володимир — доцент кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кандидат історичних наук.

Стоянов Федір — головний спеціаліст Управління охорони об'єктів культурної спадщини Одеської облдержадміністрації, кандидат історичних наук.

Різнікова Ярослава — начальник Управління у справах національностей та релігій Одеської обласної державної адміністрації.

Уварова Олена — доцент кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету, кандидат історичних наук.

Хмарський Вадим — завідувач кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор історичних наук, професор.

Чебан Альона — аспірантка кафедри філософії, історії та політології Одеського державного економічного університету, бібліотекар секції «Одесика» ОННБ ім. М. Горького.

Шарапов Аркадій — експерт ГО «Євпаторійський центр регіонального розвитку».

**Одеська обласна організація
Всеукраїнської громадської організації
«Комітет виборців України»**

Одеська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Комітет виборців України» (ООО ВГО КВУ) – неурядова незалежна громадська організація, місією якої є активізація громадян до участі в управлінні державою та реалізації своїх конституційних прав, а також сприяння проведенню вільних, чесних та демократичних виборів в Україні.

Метою діяльності організації є не лише допомога конкретним людям у вирішенні їх конкретних питань, а й ініціювання інституційних змін, які б наблизили українське суспільство до демократичних стандартів.

Діяльність організації включає в себе такі основні напрямки:

Сприяння максимально чесному і законному ходу виборчих кампаній.

Організація здійснює системне спостереження за ходом виборчих кампаній, інформування громадськості про хід виборчого процесу, привертає увагу виборчих комісій, влади і громадськості до найгостріших проблем, пов'язаних з ходом виборчих кампаній. Окрім цього організацією проводяться тренінги для членів виборчих комісій, кампанії з просвіти виборців, надається безкоштовна юридична допомога виборцям.

Вартові демократії (watchdog):

В рамках цього напрямку діяльності організація постійно проводить моніторинг діючої влади, що включає в себе: аналіз виконання передвиборчих обіцянок, спостереження за роботою органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, розвитком та діяльністю партій як основного посередника у комунікації між виборцем і владою, діяльністю депутатів різних рівнів, сільських, селищних та міських голів.

Розвиток громадянського суспільства в Одеській області:

В рамках цього напрямку організація проводить просвітницькі кампанії і програми для підвищення правової освіти громадян, здійснює проекти спрямовані на інформаційно-методологічну підтримку громадських організацій і ініціативних груп громадян в районах області, проводить конкурси мікро-грантів. Розробляє та впроваджує локальні нормативно-правові акти.

Сприяння розвитку місцевого самоврядування:

В рамках цього напрямку проводяться навчальні семінари та тренінги для депутатів місцевих рад, організовується стажування, видається та поширюються навчальна література.

**Odessa Regional Organization
of All-Ukrainian NGO
«Committee of Voters of Ukraine»**

Odessa Regional Organization of All-Ukrainian NGO «Committee of Voters of Ukraine» is non-governmental independent public organization. Its mission is the intensification of the citizen's participations in the governance and the realization of their constitutional rights, also help in the holding of the free, fair and democratic elections in Ukraine.

The aim of the organization is not only the help to the certain people in solving their problems, but also the initiation of the institutional changes which would make Ukraine closer to the democratic standards.

Activity of the organization includes next key directions:

Promotion to the fair and lawful course of election campaigns.

Organization implements systematic monitoring of course of the electoral campaigns, informs society about course of the electoral process, turns the mind of the election commissions, authority and society to the most urgent problems of electoral process course. Besides, the organization provides trainings for the members of the election commissions, educational campaigns for the electorate, gives free juridical help for electorate.

Guardians of democracy (watchdog).

In this direction of the organization's work it constantly monitors the authority. It includes analysis of execution of pre-election promises, supervision of Local Governments, execution power, development and activities of political parties as the main facilitator in communication between voters and authority, activities of the deputies of the different levels, heads of the local councils.

Development of the civic society in Odessa's region.

In this area organization holds educational campaigns and programs for the raising of the law education of citizens; organize projects which directed to informational and methodological support of the NGOs and the initiative groups of the citizens in the region, carries out micro grand contests. Develops and implements local regulations.

Promotion to the development of the Local Government

In this field of the organization's activities educational seminars and trainings for deputies of local councils, organization of traineeships, publishing and distribution of the educational literature are carried out.

Правозахисна та правопросвітня діяльність:

В рамках організації постійно діє юридична приймальня, проводиться моніторинг дотримання прав людини, надається безкоштовна правова допомога громадянам. Отримана інформація щодо порушень прав людини аналізується, робляться висновки щодо оптимальних варіантів захисту прав людини та рекомендації щодо ліквідації (мінімізації) таких порушень.

Одеська обласна організація ВГО КВУ створена у 1997 р. (легалізована у 1998 р.), як юридична особа здійснює свою діяльність з 2004 р. Організація постійно проводить різноманітні публічні та медіа-заходи, які широко висвітлюються у ЗМІ та Інтернеті, має власний інформаційний портал www.izbirkom.od.ua та громадсько-політичну обласну газету «ІзбірКом». В районах Одеської області виконання проєктів організації забезпечують 3 районні організації (Білгород-Дністровська, Котовська, Роздільнянська районні організації ВГО КВУ) та районні представництва в Ізмаїльському та Ренійському районах. Організація тісно співпрацює з місцевими, всеукраїнськими та міжнародними громадськими організаціями, ЗМІ, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Організація з 1998 р. має великий досвід виконання просвітницьких, правозахисних, моніторингових, тренінгових та інформаційно-аналітичних місцевих, регіональних та міжнародних проєктів (підтриманих АВА/ROLI, NED, NDI, Charles Mott Foundation, ОБСЄ, Development Associates, inc, MSI та проєктом «Гідна Україна», Посольствами США, Польщі і Нідерландів в Україні, МФ «Відродження», канадсько-українською Фундацією «Демократичні інституції і практики», Східноєвропейським демократичним центром, Фрідом Хаус, Black Sea Trust for Regional Cooperation, UNITER та фондом «Східна Європа», тощо) як власних, так і в якості регіонального партнера ВГО «Комітет виборців України».

**Одеська обласна організація
ВГО «Комітет виборців України»**

Юридична та фактична адреса:
65091, Україна, м. Одеса, вул. Садиковська, 25

Поштова адреса: 65023, Україна, м. Одеса, а/с 209
Телефон/факс (048)716-40-18, (048)716-46-83

Електронна пошта:
odesakvu@ukr.net

Інтернет-сторінки:
www.cvu.od.ua, www.izbirkom.od.ua

Activity in the field of Human Right's protection.

There is a permanent legal reception in the organization. It monitors human rights, gives free legal aid to citizens. The information about violation of human rights are analyzed, organization makes conclusions for the optimal protection of human rights and makes the recommendations for the elimination (minimization) of such violations.

Odessa Regional Organization of All-Ukrainian NGO “Committee of Voters of Ukraine” was founded in the 1997 –th. (was legalized in the 1998-th). It operates as a legal entity from the 2004-th. Organization permanently holds different public and media events, which are widely media coverage, has its own web site www.izbirkom.od.ua and social and political region newspaper “Izbirkom”. 3 district organizations (Belgorod-Dnestrovskiy’s, Kotovsk’s and Rozdelnaya’s organizations of the All-Ukrainian NGO “Committee of Voters of Ukraine”) and district offices in the Ismail’s and Reny’s districts carry out the projects of the organization in the districts of the Odessa’s region. Organization closely collaborates with local, national and international civic organizations, media, executive power and local governments.

From the 1998-th organization has a big experience of carrying out educational, Human Rights, monitoring, training, informational and analytical projects at the local, regional and international levels (which were supported by ABA/ROLI, NED, NDI, Charles Mott Foundation, OCSE, Development Associates inc., MSI, project “Worthy Ukraine”, embassies of USA, Poland and Netherlands in Ukraine, “International Renaissance Foundation”, Ukrainian and Canadian Foundation “Democratic institutes and practices”, Eastern European democratic center, Freedom House, Black Sea Trust for Regional Cooperation, UNITER, foundation “Eastern Europe”, etc.). In those projects All-Ukrainian NGO “Committee of Voters of Ukraine” was an organizer or a partner of All-Ukrainian NGO “Committee of Voters of Ukraine”

**Odessa Regional Organization of
All-Ukrainian NGO “Committee of Voters of Ukraine”**

Address:
p.o. box 209, Odessa 65023 Ukraine

Telephone number: (048)716-40-18, 716-46-83
Fax number: (048)716-40-18

E-mail:
odesakvu@ukr.net

Web site:
www.cvu.od.ua, www.izbirkom.od.ua

ОДЕСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ВТО «КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ»

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ДОБРОСУСІДСТВА ОДЕЩИНИ

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Книга підготовлена та видана в рамках проекту
«Через традиції добросусідства – до міжетнічної толерантності»,
за фінансової підтримки МФ «Відродження».

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

При використанні та копіюванні матеріалів
обов'язкове посилання на дане видання та його авторів.

Будемо щиро вдячні
за відгуки, побажання, рекомендації
стосовно вміщених у виданні матеріалів,
які Ви можете направити поштою на адресу
65023, Україна, м. Одеса, а/с 209,
або на електронну адресу odesakvu@ukr.net

Відповідальний редактор - д.і.н., проф. Хмарський В.М.
Упорядники: Бринош І.В., Петровський Е.П.
Коректор - Васіна О.С.
Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки - Васіна О.С.

Умовно-друкованих аркушів 11.2
Формат ...

Підписано до друку 18.05.2011 р.

Надруковано СПД Швець Д.А.

Свідоцтво про державну реєстрацію ВО2 №425616

Наклад — 600 примірників

Одеська обласна організація
ВТО Комітет виборців
України

Історичний факультет
Одеського національного
університету
ім. І.І.Мечникова

Управління у справах
національностей та релігій
Одеської обласної державної
адміністрації

Міжнародний фонд
«Відродження»

